

UHASSELT

KU LEUVEN

Maastricht University

KNOWLEDGE IN ACTION

Faculteit Rechten

master in de rechten

Masterthesis

De toepassing van de bewijsregels in het Belgische non-discriminatierecht

Romy Peeters

Scriptie ingediend tot het behalen van de graad van master in de rechten, afstudeerrichting rechten

PROMOTOR :

Prof. dr. Ilse SAMOY

De transnationale Universiteit Limburg is een uniek samenwerkingsverband van twee universiteiten in twee landen: de Universiteit Hasselt en Maastricht University.

UHASSELT

KNOWLEDGE IN ACTION

www.uhasselt.be

Universiteit Hasselt
Campus Hasselt:
Martelarenlaan 42 | 3500 Hasselt
Campus Diepenbeek:
Agoralaan Gebouw D | 3590 Diepenbeek

2021
2022

UHASSELT

KNOWLEDGE IN ACTION

KU LEUVEN

Maastricht University

Faculteit Rechten

master in de rechten

Masterthesis

De toepassing van de bewijsregels in het Belgische non-discriminatierecht

Romy Peeters

Scriptie ingediend tot het behalen van de graad van master in de rechten, afstudeerrichting rechten

PROMOTOR :

Prof. dr. Ilse SAMOY

Samenvatting

Het eerste deel van deze thesis bespreekt de bewijsregels van zowel het Belgische als Ierse antidiscriminatierecht en het Belgische burgerlijk bewijsrecht. Daaruit blijkt dat het gemeen recht van mening is dat 'hij die beweert, ook moet bewijzen'.¹ In discriminatiezaken is dat echter een zware last om te dragen voor het vermeend slachtoffer. Daarom werd het principe van de verdeling van de bewijslast in leven geroepen. Dit principe houdt in dat vanaf het vermeend slachtoffer feiten kan voorleggen die een vermoeden van discriminatie kunnen aantonen, de bewijslast verschuift naar de vermeende discriminator die op zijn beurt moet aantonen dat er geen sprake is van discriminatie.²

In het tweede deel kaarten verschillende evaluaties van de antidiscriminatiewetgeving aan dat er heel wat problemen zijn met betrekking tot de bewijsvoering.³ Enerzijds is het voor het vermeend slachtoffer moeilijk om te weten welke elementen voldoende zijn om een vermoeden van discriminatie aan te tonen. Anderzijds is het voor de vermeende dader niet eenvoudig om te ontdekken welk tegenbewijs voldoende is om het vermoeden te weerleggen. Daarnaast heerst er een probleem betreffende de toegang tot het bewijs. In discriminatiezaken is er vaak een gebrek aan materieel bewijs van de discriminatoire handeling. Als er dan toch materieel bewijs bestaat dan is het vaak de vermeende discriminator die erover beschikt. Verder zijn er ook enkele moeilijkheden te bespeuren met betrekking tot de bewijsmiddelen uit het antidiscriminatierecht. Onbekend is onbemind, zo blijkt. Noch van de praktijktest als van de statistische gegevens en van de publieke verklaringen wordt gebruik gemaakt.⁴

Het derde deel bespreekt enkele mechanismen uit het burgerlijk bewijsrecht en uit het Ierse antidiscriminatierecht die een oplossing kunnen bieden voor vele van deze knelpunten. Dankzij het aanvullend karakter van het burgerlijk bewijsrecht zijn de principes uit boek 8 'Bewijs' van het Burgerlijk Wetboek toepasselijk op het antidiscriminatierecht.⁵ Een eerste mogelijke oplossing is de bewijsmedewerkingsplicht die een oplossing biedt voor het informatiedeficit en de bewijsasymmetrie van het vermeend slachtoffer.⁶ Ook de omkering van het bewijsrisico komt tegemoet aan de problematische toegang tot het bewijs voor het vermeend slachtoffer van de discriminatie.⁷ De verlaging van de bewijslast speelt dan weer in het voordeel van de vermeende discriminator wiens tegenbewijs dankzij de verlaging slechts 'met waarschijnlijkheid' in plaats van 'met redelijke zekerheid' moet worden aangetoond.⁸ Om de oplossingen uit het privaatrecht af te ronden werd ook de *Antigoon*-rechtspraak aangehaald als oplossing voor het ongeoorloofd bewijs, aangezien de

---

¹ Art. 8.4, lid 1 en 2 BW.

² Art. 28, §1 Antidiscriminatiewet; Art. 33, §1 Genderwet; Art. 30, §1 Antiracismewet.

³ EVALUATIECOMMISSIE FEDERALE WETGEVING TER BESTRIJDING VAN DISCRIMINATIE, *Eerste evaluatieverslag*, 2017, 86-87; COMMISSIE VOOR DE EVALUATIE VAN DE FEDERALE ANTIDISCRIMINATIEWETTEN, *Eindverslag – Bestrijding van discriminatie, haatboodschappen en haatmisdrijven: een gedeelde verantwoordelijkheid*, 2022, 20-22.

⁴ EVALUATIECOMMISSIE FEDERALE WETGEVING TER BESTRIJDING VAN DISCRIMINATIE, *Eerste evaluatieverslag*, 2017, 85; UNIA, "Evaluatie Wet van 10 mei 2007 tot wijziging van de wet van 30 juli 1981 tot bestraffing van bepaalde door racisme of xenofobie ingegeven daden (B.S. 30 mei 2007) (Antiracismewet) Wet van 10 mei 2007 ter bestrijding van bepaalde vormen van discriminatie (B.S. 30 mei 2007) (Antidiscriminatiewet)", 2017, 11 en 18.

⁵ Art. 8.2 BW.

⁶ Art. 8.4, lid 3 BW.

⁷ Art. 8.4, lid 5 BW.

⁸ Art. 8.5 en 8.6 BW.

rechtspraak sinds kort ook toepasselijk is op burgerlijke zaken.⁹ Mogelijke oplossingen uit het Ierse antidiscriminatierecht zijn de Workplace Relations Commission (WRC) en de vragenlijstprocedure. De WRC maakt met zijn kennis en expertise in het antidiscriminatierecht komaf met de onzekerheid over welke feitelijke elementen een vermoeden van discriminatie kunnen aantonen. Bovendien hebben de arbiters een onderzoekstaak die ook de toegang tot het bewijs kan verbeteren.¹⁰ De laatste oplossing bestaat uit de vragenlijstprocedure, waarmee het vermeend slachtoffer zelf informatie kan inwinnen van de vermeende discriminator en zo tegemoet kan komen aan het informatiedeficit.¹¹

Het vierde en laatste deel rond de thesis af met enkele persoonlijke aanbevelingen. Enerzijds is het mogelijk om het antidiscriminatierecht intern aan te vullen, maar anderzijds kan het letterlijk aangevuld worden met mechanismen die reeds bestaan in het burgerlijk bewijsrecht en in het Ierse antidiscriminatierecht en die toepasselijk kunnen zijn op Belgische discriminatiezaken.¹²

De eerste aanbeveling bestaat in het durven toepassen van de mechanismen uit het burgerlijk bewijsrecht. Dankzij het aanvullend karakter van het burgerlijk bewijsrecht moet de wet immers niet worden aangepast, maar kunnen de vermeende slachtoffers en vermeende daders van discriminatie toch genieten van de voordelen die deze oplossingen uit het privaatrecht te bieden hebben.¹³ Een tweede aanbeveling is het creëren van een leidraad 'best practices' die ingaat op welke feiten een vermoeden van discriminatie kunnen aantonen en weerleggen.¹⁴ Een derde aanbeveling bestaat in het vormen van een juridisch kader rond de praktijktest, opdat de test aan populariteit zou winnen als bewijsmiddel.¹⁵ Een vierde aanbeveling gaat over de Ierse vragenlijstprocedure en hoe een Belgische versie niet alleen zou bijdragen aan de toegang tot het bewijs, maar zelfs ook een vermoeden van discriminatie kan aantonen.¹⁶ Tot slot rond de vijfde aanbeveling het hoofdstuk af met de mogelijkheid om een Belgische equivalent van de Ierse Workplace Relations Commission te ontwikkelen.¹⁷

---

⁹ Cass. 14 oktober 2003, AR P.03.0762.N, Antigoon, *RABG* 2018, nr. 8, 670-672, noot M. ROZIE.

¹⁰ Sectie 27, lid 1, d) Workplace Relations Act 2015; CITIZENS INFORMATION, "About inspection", www.workplacereactions.ie/en/complaints_disputes/inspections/.

¹¹ Sectie 76 Employment Equality Act 1998; COMMISSIE VOOR DE EVALUATIE VAN DE FEDERALE ANTIDISCRIMINATIEWETTEN, *Eindverslag – Bestrijding van discriminatie, haatboodschappen en haatmisdrijven: een gedeelde verantwoordelijkheid*, 2022, 136.

¹² Art 8.2 BW.

¹³ Art 8.2 BW.

¹⁴ EVALUATIECOMMISSIE FEDERALE WETGEVING TER BESTRIJDING VAN DISCRIMINATIE, *Eerste evaluatieverslag*, 2017, 89.

¹⁵ S. DE REY, I. SAMOY, P. FOUBERT, "Afdwijing van de antidiscriminatiewetgeving in private rechtsverhoudingen: heeft het privaatrecht iets te bieden?", *RW* 2021-22, nr. 31, 1220.

¹⁶ COMMISSIE VOOR DE EVALUATIE VAN DE FEDERALE ANTIDISCRIMINATIEWETTEN, *Eindverslag – Bestrijding van discriminatie, haatboodschappen en haatmisdrijven: een gedeelde verantwoordelijkheid*, 2022, 137.

¹⁷ CITIZENS INFORMATION, "About inspection", www.workplacereactions.ie/en/complaints_disputes/inspections/.

Woord vooraf

Met dit dankwoord rond ik niet alleen mijn masterthesis af, maar komt er ook een einde aan mijn opleiding rechten aan de Universiteit Hasselt. Mijn opleiding verliep niet altijd van een leien dakje, maar enkele personen gaven me toch steeds het nodige duwtje in de rug om door te gaan. Graag wens ik daarom de volgende personen te bedanken.

Allereerst wil ik graag professor Ilse Samoy bedanken om dit interessant en actueel onderwerp beschikbaar te stellen. Daarnaast gaat een welgemeende dankjewel uit naar mijn begeleider mevrouw Michelle Schouteden die mij telkens voorzag van duidelijke feedback en mij wapende met een portie goede moed.

Vervolgens wil ik ook mijn ouders bedanken. Zij zorgden ervoor dat ik niets tekortkwam en dat ik zorgeloos door het leven kon gaan. Dankzij jullie kreeg ik alle kansen die ik nodig had om dit diploma te behalen. Ik ben dan ook eeuwig dankbaar voor het warme nest waarin ik werd geboren.

Verder wil ik ook mijn zus bedanken voor haar bemoedigende woorden en haar met liefde gemaakte snackjes tijdens de examens.

Tot slot verdienen ook mijn grootouders een plek in dit dankwoord voor hun liefde en wijze woorden.

Bedankt!

Ga maar door

Je komt er wel

Maak je maar geen zorgen

En lukt het vandaag niet helemaal?

Dan vast en zeker morgen

- Smooj

INHOUDSOPGAVE

INLEIDING.....	1
Onderwerp.....	1
Stand van zaken	1
Probleemstelling	4
Onderzoeksvragen en -methode	5
Relevantie	7
Beperkingen	7
Onderzoeksplan	8
DEEL I. STAND VAN ZAKEN VAN DE BEWIJSREGELS.....	9
Hoofdstuk 1. De bewijsregels in het Belgische en Ierse antidiscriminatierecht.....	9
Afdeling 1. Algemeen	9
Afdeling 2. De bewijslast.....	10
Afdeling 3. De bewijsstandaard	11
Afdeling 4. De bewijsmiddelen	13
Onderafdeling 1. Onderscheid bewijsmiddelen bij directe en indirecte discriminatie	13
§1. Directe discriminatie.....	13
§2. Indirecte discriminatie	15
Onderafdeling 2. Specifieke bewijsmiddelen	16
§1. De patroonmethode	16
§2. De vergelijkbaarheidstest/eliminatiemethode	17
§3. De statistische gegevens.....	19
§4. Het intrinsiek verdacht criterium van onderscheid	21
§5. De praktijktest	21
§6. De discriminerende publieke verklaringen	23
Tussenconclusie	23
Hoofdstuk 2. De bewijsregels in het Belgische privaatrecht	24
Afdeling 1. De bewijslast.....	24
Afdeling 2. De bewijsmedewerkingsplicht.....	25
Onderafdeling 1. De bewijsmedewerkingsplicht sensu stricto.....	25
Onderafdeling 2. De bewijsmedewerkingsplicht sensu lato.....	26
Afdeling 3. Het bewijsrisico.....	27
Afdeling 4. De omkering van het bewijsrisico	27
Onderafdeling 1. Voorwaarden	28
§1. 'In uitzonderlijke omstandigheden' en 'kennelijk onredelijk'	28
§2. Onderzoeksmaatregelen en bewijsmedewerkingsplicht.....	29
Afdeling 5. De verlaging van de bewijsstandaard	29
Onderafdeling 1. De redelijke mate van zekerheid	29
Onderafdeling 2. Uitzonderingen	30
Afdeling 6. Bewijsmiddelen.....	31

Onderafdeling 1. Bewijs door getuigen	31
Onderafdeling 2. Bewijs door feitelijke vermoedens	32
Afdeling 7. De (on)geoorloofdheid van het bewijs	32
Onderafdeling 1. Het arrest Antigoon	32
Onderafdeling 2. Toepassing Antigoon-criteria in burgerlijke geschillen	33
Tussenconclusie	33
DEEL II. DE KNELPUNTEN IN DE BEWIJSREGELS	35
Hoofdstuk 1. De lastige bewijslastverdeling	35
Afdeling 1. De te hoge bewijsstandaard voor het slachtoffer	35
Afdeling 2. De moeilijke weerlegging voor de verweerder	37
Hoofdstuk 2. De beperkte toegang tot informatie en bewijs	38
Afdeling 1. Algemeen	38
Afdeling 2. Het informatiedeficit	38
Afdeling 3. De bewijsnood in strikte zin	39
Onderafdeling 1. De bewijsasymmetrie	39
Onderafdeling 2. De situationele bewijsonmogelijkheid	42
Hoofdstuk 3. De onpopulaire, maar nuttige bewijsmiddelen	43
Afdeling 1. De statistische gegevens	43
Afdeling 2. De praktijktest	43
Afdeling 3. De discriminerende publieke verklaringen	44
Tussenconclusie	45
DEEL III. MOGELIJKE OPLOSSINGEN	47
Hoofdstuk 1. Oplossingen uit het Belgisch burgerlijk bewijsrecht	47
Afdeling 1. De verhouding tussen het antidiscriminatierecht en het privaatrecht	47
Onderafdeling 1. Lex specialis versus lex generalis	47
Onderafdeling 2. Het aanvullend karakter	47
Afdeling 2. De bewijsmedewerkingsplicht	48
Onderafdeling 1. De bewijsmedewerkingsplicht sensu lato	48
§1. Proactieve houding	48
§2. Bijzondere mededelingsplicht	49
§3. Gedeeltelijke omkering van de bewijslast	49
§4. Mogelijks nadeel	50
Onderafdeling 2. De bewijsmedewerkingsplicht sensu stricto	50
Afdeling 3. De omkering van het bewijsrisico	51
Onderafdeling 1. Onwerkzame bewijsmedewerking	51
Onderafdeling 2. Bewijsobstructie	52
Onderafdeling 3. Aanzienlijk onevenwicht in de bewijsgeschiktheid	52
Onderafdeling 4. Algemeen	52
Afdeling 4. De verlaging van de bewijsstandaard	53
Afdeling 5. Het ongeoorloofd bewijs na de toepassing van <i>Antigoon</i>	54
Tussenconclusie	54
Hoofdstuk 2. Oplossingen uit het Ierse antidiscriminatierecht	55

Afdeling 1. Workplace Relations Commission	55
Afdeling 2. De vragenlijstprocedure	56
Tussenconclusie	57
DEEL IV. AANBEVELINGEN.....	59
Afdeling 1. De toepassing van mechanismen uit het gemeen recht	59
Afdeling 2. Nauwkeurigere en eenvoudigere wetgeving.....	59
Onderafdeling 1. Leidraad inzake best practices	59
§1. Algemeen.....	59
§2. Aanzet tot leidraad	60
a) Europees Hof voor de Rechten van de Mens.....	60
b) Europees Hof van Justitie.....	60
c) Belgische rechtspraak	62
d) Ierse rechtspraak.....	63
Onderafdeling 2. Invoering bepaling rond praktijktests	63
Onderafdeling 3. Invoering bepaling rond vragenlijstprocedure	64
Afdeling 3. Hervorming van het afdwingingsmechanisme	65
CONCLUSIE	69
BIBLIOGRAFIE.....	71
Wetgeving.....	71
Rechtspraak	72
Rechtsleer	75

INLEIDING

Onderwerp

1. "Interdit aux chiens et aux Italiens". Wie dacht dat het tijdperk van de bordjes met deze boodschap voorbij was, heeft zich vergist. Hoewel het bord aan ingang van het café met de antiracismewet van 1981 verdween, bleef discriminatie zich uitbreiden als een olievlek. Sterker nog, in 2021 maakten de oude borden plaats voor nieuwe borden met het opschrift "Coronapas verplicht".¹⁸ Niet enkel de horeca, maar heel de goederen- en dienstensector waaronder de huisvesting, de gezondheidszorg, de openbare diensten, enzovoort, merkt de groei van discriminatie. Zo ontdekte onder andere Bouba Kalala – deelnemer 'De Mol' in 2017 – dat "het leven geen ponykamp is" toen hij tijdens zijn zoektocht naar een nieuw appartement op discriminatie botste. Mails die hij ondertekende met zijn eigen naam, bleven onbeantwoord. Gebruikte hij daarentegen een 'Vlaamse' naam dan kreeg hij al binnen enkele uren een reactie terug. Hoewel zijn vrienden hem aanspoorden een klacht in te dienen bij Unia¹⁹ – een onafhankelijke openbare instelling die discriminatie bestrijdt en gelijke kansen bevordert -, had het volgens hem weinig zin om dit individuele geval aan te kaarten.²⁰

2. Ondanks dat het slachtoffer tegen discriminatie beschermd is dankzij internationale, Europese, nationale en regionale wetgeving, blijkt uit verschillende evaluatierapporten dat de burger die beroep wil doen op die bescherming aanzienlijke problemen ervaart. Discriminatiezaken zijn immers uiterst moeilijk te bewijzen. Anderzijds is het ook voor de vermeende dader van de discriminatie geen sinecure om zich te verweren tegen de beschuldigingen. Deze thesis gaat op zoek naar oplossingen en kapstukken die kunnen worden aangeboden in verband met de bewijsproblematiek, en dit zowel voor de dader als het slachtoffer van de discriminatie.²¹

Stand van zaken

3. Een slachtoffer van discriminatie is beschermd op verschillende niveaus, waaronder de bescherming door Europese wetgeving. Sinds de invoering van artikel 13 in het EG-Verdrag kreeg de Europese Gemeenschap de bevoegdheid om maatregelen te treffen inzake discriminatiebestrijding op grond van geslacht, ras of etnische afstamming, godsdienst of overtuiging, handicap, leeftijd en seksuele geaardheid. Op basis van die uitgebreide bevoegdheid werden twee richtlijnen afgekondigd, namelijk Richtlijn 2000/78/EG van de Raad van 27 november 2000 tot instelling van een algemeen kader voor gelijke behandeling in arbeid en beroep (kaderrichtlijn) en Richtlijn 2000/43/EG van de

---

¹⁸ P. NEIRYNCK, "Alles wat u moet weten over het Covid Safe Ticket of de coronapas", *De Tijd* 2021, www.tijd.be/dossiers/coronavirus/alles-wat-u-moet-weten-over-het-covid-safe-ticket-of-de-coronapas/10342445.html.

¹⁹ UNIA, "Over Unia", www.unia.be/nl/over-unia#Wat-doet-Unia.

²⁰ X., "Bouba Kalala van 'De Mol' botst op discriminatie op de Vlaamse huurmarkt: 'Ik ben niet het probleem'.", *De Morgen*, 2022, Bouba Kalala van 'De Mol' botst op discriminatie op de Vlaamse huurmarkt: 'Ik ben niet het probleem' | *De Morgen*; S. SOTTIAUX, "De praktijktest: much ado about nothing?", *RW* 2014-15, nr. 38, 1482.

²¹ EVALUATIECOMMISSIE FEDERALE WETGEVING TER BESTRIJDING VAN DISCRIMINATIE, *Eerste evaluatieverslag*, 2017, 85, www.unia.be/files/Documenten/Aanbevelingen-advies/Evaluatiecommissie federale wetgeving ter bestrijding van discriminatie.pdf; UNIA, "Evaluatie Wet van 10 mei 2007 tot wijziging van de wet van 30 juli 1981 tot bestraffing van bepaalde door racisme of xenofobie ingegeven daden (B.S. 30 mei 2007) (Antiracismewet) Wet van 10 mei 2007 ter bestrijding van bepaalde vormen van discriminatie (B.S. 30 mei 2007) (Antidiscriminatiewet)", 2017, 11 en 18, [www.unia.be/files/Documenten/Publicaties docs/Evaluatie Antidiscriminatie- en Antiracismewet 2017.pdf](http://www.unia.be/files/Documenten/Publicaties_docs/Evaluatie Antidiscriminatie- en Antiracismewet 2017.pdf).

Raad van 29 juni 2000 houdende toepassing van het beginsel van gelijke behandeling van personen ongeacht ras of etnische afstamming (rasrichtlijn). In 2004 breidde de bescherming tegen discriminatie uit met de richtlijn 2004/113/EG inzake de gelijke behandeling van mannen en vrouwen bij de toegang tot goederen en diensten.²²

4. Op het nationaal niveau is de wetgeving gelijkaardig, omdat alle Europese richtlijnen dienen te worden omgezet. Het wettelijk kader rond discriminatie is ontstaan uit artikel 10 en 11 van de Grondwet waarin het grondwettelijk gelijkheidsbeginsel wordt besproken: *“De Belgen zijn gelijk voor de wet. De gelijkheid van vrouwen en mannen is gewaarborgd. Het genot van de rechten en vrijheden aan de Belgen toegekend moet zonder discriminatie verzekerd worden.”*. Naast deze grondwetsartikelen is er zowel federale als Vlaamse antidiscriminatiewetgeving ontwikkeld die samen het Belgisch antidiscriminatie recht vormen: de Antiracismewet, de Genderwet, de Antidiscriminatie wet en het Gelijkekansendecreet. Elk beschermen ze verschillende discriminatiecriteria (zie *infra nrs. 5, 6 en 7*). Discriminatie op grond van elk van deze criteria of persoonlijke kenmerken is verboden en strafbaar, tenzij de ongelijke behandeling gerechtvaardigd kan worden.²³

5. De wet van 30 juli 1981 tot bestraffing van bepaalde door racisme of xenofobie ingegeven daden (de Antiracismewet) bestaat deze zomer 41 jaar en is daarmee het oudste wettelijk instrument ter bestrijding van discriminatie in België. De wet vloeit voort uit het VN-rassendiscriminatieverdrag dat als doel had om alle vormen van rassendiscriminatie uit te bannen en naoorlogse migranten te beschermen.²⁴ In het kader van het eenvormig maken van de verschillende wetten tegen discriminatie werd de wet vervangen door de wet van 10 mei 2007 tot wijziging van de wet van 30 juli 1981 tot bestraffing van bepaalde door racisme of xenofobie ingegeven daden. De Antiracismewet verbiedt discriminatie op grond van dezelfde kenmerken als het Gelijkekansendecreet, namelijk nationaliteit, zogenaamd ras, huidskleur, afkomst en nationale of etnische afstamming.²⁵

6. De wet van 10 mei 2007 ter bestrijding van discriminatie tussen vrouwen en mannen (de Genderwet) werd oorspronkelijk in 1999 aangenomen om het Belgisch recht inzake discriminatie te vereenvoudigen en het Belgisch recht in overeenstemming te brengen met de Europese richtlijnen.²⁶ De Genderwet specialiseert zich in de bescherming van discriminatie op grond van geslacht, maar omvat een ruim toepassingsgebied waaronder bijvoorbeeld ook geslachtsverandering, genderidentiteit, genderexpressie of seksekenmerken vallen. Zo kan bijvoorbeeld een

---

²² D. DE PRINS, S. SOTTIAUX, J. VRIELINK, *Handboek Discriminatie recht*, Mechelen, Kluwer, 2005, 64-67; I. AENDENBOOM, “De Europese anti-discriminatie richtlijn en haar omzetting in de Belgische wetgeving. De beschermde criteria ‘vermogen’ en ‘sociale afkomst’.”, www.armoedebestrijding.be/publications/10jaarsamenwerking/10jaarsamenwerking_01-3_Aendenboom_NL.pdf; LIDDELL, R. en O’FLAHERTY, M., *Handboek over het Europese non-discriminatie recht*, Bureau van de Europese Unie voor de grondrechten, Luxemburg, Bureau voor publicaties van de Europese Unie, 2020, 22-24.

²³ Art. 7 Antidiscriminatie wet; UNIA, “Discriminatie: enkele verduidelijkingen”, www.unia.be/nl/discriminatiegronden/discriminatie-enkele-verduidelijkingen; M. DE VOS en E. BREMS (eds.), *De Wet Bestrijding Discriminatie in de praktijk*, Antwerpen, Intersentia, 2004, 25.

²⁴ Wet 9 juli 1971 houdende goedkeuring van het Internationaal Verdrag inzake de uitbanning van alle vormen van rassendiscriminatie, BS 11 december 1975.

²⁵ M. DE VOS en E. BREMS (eds.), *De Wet Bestrijding Discriminatie in de praktijk*, Antwerpen, Intersentia, 2004, 25.

²⁶ X., *Stand van zaken inzake toepassing en doeltreffendheid van de Genderwet*, Brussel, Instituut voor de gelijkheid van vrouwen en mannen, 2018, 6.

genderneutrale burger die geen toegang krijgt tot een horecazaak bescherming vinden in de genderwet.²⁷

7. Oorspronkelijk was de bescherming tegen discriminatie in horizontale verhoudingen zwak en beperkt, maar onder impuls van de Europese regelgeving onderging de (federale) antidiscriminatiewetgeving in 2003 een grondige hervorming. Naast de Antiracismewet (1981) en de Genderwet (1999) werd de Antidiscriminatiewet van 25 februari 2003 ingevoerd. Sinds de omzetting van de Europese Ras- en Kaderrichtlijn in het Belgisch recht, heeft de wetgever met de Antidiscriminatiewet een verrekend instrument om discriminatie te bestrijden.²⁸ In 2007 onderging de (federale) antidiscriminatiewetgeving alweer een belangrijke hervorming. De wetgever koos ervoor om de drie afzonderlijke wetten te behouden, maar meer te harmoniseren op vlak van begrippen, materieel toepassingsgebied, burgerrechtelijke en procedurele bepalingen en het strafrechtelijk luik van de discriminatiebestrijding.²⁹ De Antidiscriminatiewet bevat een ruime omschrijving van het begrip discriminatie, talrijke verboden onderscheidingsgronden en een ruim toepassingsgebied. De wet verbiedt discriminatie gebaseerd op leeftijd, seksuele geaardheid, burgerlijke staat, geboorte, vermogen, geloof of levensbeschouwing, politieke overtuiging, syndicale overtuiging, taal, huidige of toekomstige gezondheidstoestand, handicap, fysieke of genetische eigenschap en sociale afkomst.³⁰

8. De regels met betrekking tot de bewijsvoering liggen zowel in de Antiracismewet, als in de Genderwet en de Antidiscriminatiewet vervat. De Antiracismewet bespreekt de regels in artikelen 29 en 30. De Genderwet heeft de regels rond bewijsvoering neergeschreven in artikelen 32 tot en met 36. De Antidiscriminatiewet behandelt de bewijsregels tot slot in artikelen 27 en 28. Gelet op de overeenkomsten tussen de bewijsregels in de verschillende wetteksten zal de thesis de regels samen bespreken en niet apart uiteenzetten.³¹

9. Vele slachtoffers beschikken niet over de middelen om discriminatie te kunnen bewijzen. Ze bevinden zich in een situatie van bewijsnood. Vermits deze toestand zou leiden tot onbillijke situaties, aanvaardde het Hof van Justitie in verschillende arresten een verdeling van de bewijslast. Denk aan de arresten *Danfoss* en *Enderby*.³² De wetgever nam deze rechtspraak nadien op in de wetgeving en ook in de rechtsleer is over het onderwerp al veel inkt gevloeid door onder andere Prof. Dr. Julie Ringelheim, Prof. Dr. Stefan Sottiaux, Isabelle Rorive en Véronique van der Plancke.

10. Enkele mogelijke oplossingen voor de knelpunten uit de bewijsvoering in het antidiscriminatierecht situeren zich in het burgerlijk bewijsrecht. Naast de antidiscriminatiewetgeving zal dus ook een bespreking van het privaatrecht aan bod komen. Het privaatrecht onderging recent een hele transformatie, waarbij het burgerlijk bewijsrecht hervormd werd. De nieuwe regelgeving

---

²⁷ E. CLOOTS, M. SPINOY en J. VRIELINK, *Gelijk zijn versus gelijk krijgen*, Mortsel, Intersentia, 2021, 47-48; X., "Non-binair model dient klacht in tegen restaurant na discussie over ontblote schouders", *Bruzz* 2022, [Non-binair model dient klacht in tegen restaurant na discussie over ontblote schouders | BRUZZ](#).

²⁸ Wet 25 februari 2003 ter bestrijding van discriminatie en tot wijziging van de wet van 15 februari 1993 tot oprichting van een Centrum voor gelijkheid van kansen en racismebestrijding, *BS* 17 maart 2003; D. DE PRINS, S. SOTTIAUX, J. VRIELINK, *Handboek Discriminatierecht*, Mechelen, Kluwer, 2005, 441.

²⁹ D. DE PRINS, S. SOTTIAUX, J. VRIELINK, *Handboek Discriminatierecht*, Mechelen, Kluwer, 2005, 441.

³⁰ E. CLOOTS, M. SPINOY en J. VRIELINK, *Gelijk zijn versus gelijk krijgen*, Mortsel, Intersentia, 2021, 49.

³¹ Art. 29-30 Antiracismewet; Art. 32-36 Genderwet; Art. 27-28 Antidiscriminatiewet.

³² HvJ 17 oktober 1989, nr. C-94/10, ECLI:EU:C:1989:383, *Danfoss*; HvJ 27 oktober 1993, nr. C-127/92, ECLI:EU:C:1993:859, *Enderby*.

tot invoering van het Burgerlijk Wetboek en tot invoering van boek 8 'Bewijs' in dat Wetboek is in werking getreden op 1 november 2020.³³ De codificatie van het nieuw bewijsrecht behoudt de grote uitgangspunten van vroeger, zoals de regels inzake de bewijslast, het gereguleerd bewijsstelsel en de vijf bestaande bewijsmiddelen.³⁴ De wetgever heeft wel geprobeerd om verouderde en onoverzichtelijke delen die niet aangepast waren aan de technologische ontwikkelingen te moderniseren en heeft bovendien de heersende rechtspraak grotendeels in de wet geïntegreerd.³⁵ Een belangrijk arrest dat in het onderdeel van hulpmiddelen naar boven komt, maar niet in de wet is geïntegreerd is het arrest *Antigoon*. Het derde deel gaat de toepassing van dit arrest op de problematiek binnen de bewijsvoering na.³⁶ Enkele gezaghebbende auteurs die zich uitlieten over mogelijke oplossingen uit het privaatrecht zijn Prof. Dr. Ilse Samoy, Prof. Dr. Joke Baeck, Prof. Dr. Beatrix Vanlerberghe, Prof. Dr. Wannes Vandebussche en Dhr. Bart Cattoir die allen meerdere publicaties over het bewijsrecht op hun namen hebben staan.³⁷

Probleemstelling

11. Het antidiscriminatierecht wordt zowel op Europees, als op federaal en deelstatelijk niveau gewaarborgd. Toch tonen recente evaluaties aan dat de afdwinging van de antidiscriminatiewetgeving in private verhoudingen gebrekkig blijkt.³⁸ Hoewel Unia in 2021 wel 698 dossiers in verband met de toegang tot goederen en diensten opende, blijft onderrapportage een probleem.³⁹ Uit enquêtes blijkt dat slachtoffers van discriminatie het incident niet snel melden, waardoor vele discriminatoire handelingen onder de radar blijven.⁴⁰ De zaken die wel voor de rechtbank komen, leiden nog minder vaak tot een veroordeling. Zo seponerde de rechtbank tussen 2013 en 2017 driekwart van de 4.543 klachten en vervolgde ze slechts 4,5 procent van de dossiers.⁴¹ Een klacht indienen lijkt dus vergeefse moeite. Unia haalt in het evaluatieverslag van de Antidiscriminatie- en de Antiracismewet enkele beweegredenen voor het lage slaagpercentage aan.

³³ P. VANHORENBEKE, "Het nieuw bewijsrecht", www.studio-legale.be/nieuw-bewijsrecht/?lang=nl.

³⁴ B. VANLERBERGHE, "De krachtlijnen van het nieuwe burgerlijke bewijsrecht" in T. VANSWEEVELT en B. WEYTS (eds.), *Het nieuwe bewijsrecht*, Mortsel, Intersentia, 2020, 1.

³⁵ P. VANHORENBEKE, "Het nieuw bewijsrecht", www.studio-legale.be/nieuw-bewijsrecht/?lang=nl; K. GEENS, *De sprong naar het recht voor morgen*, 2016, 58, <https://cdn.nimbu.io/s/1in2gqe/assets/1481026673705/De%20sprong%20naar%20het%20recht%20voor%20morgen.pdf>; B. ALLEMEERSCH en W. VANDENBUSSCHE, "Stand van zaken en actuele ontwikkelingen op het stuk van het bewijsrecht", in S. VOET en B. ALLEMEERSCH (eds.), *Themis Gerechtig recht*, Brugge, Die Keure, 2017, 65.

³⁶ Cass. 14 oktober 2003, AR P.03.0762.N, *Antigoon*, *RABG* 2018, nr. 8, 670-672, noot M. ROZIE.

³⁷ Universiteit Gent, "Lesgevers", www.ugent.be/re/nl/opleidingen/levenslang-leren/gerexpert/lesgevers.htm.

³⁸ EVALUATIECOMMISSIE FEDERALE WETGEVING TER BESTRIJDING VAN DISCRIMINATIE, *Eerste evaluatieverslag*, 2017, 85, www.unia.be/files/Documenten/Aanbevelingen-advies/Evaluatiecommissie federale wetgeving ter bestrijding van discriminatie.pdf; UNIA, "Evaluatie Wet van 10 mei 2007 tot wijziging van de wet van 30 juli 1981 tot bestraffing van bepaalde door racisme of xenofobie ingegeven daden (B.S. 30 mei 2007) (Antiracismewet) Wet van 10 mei 2007 ter bestrijding van bepaalde vormen van discriminatie (B.S. 30 mei 2007) (Antidiscriminatiewet)", 2017, 11 en 18, www.unia.be/files/Documenten/Publicaties_docs/Evaluatie Antidiscriminatie- en Antiracismewet 2017.pdf.

³⁹ UNIA, "Cijfersverslag", 2021, www.unia.be/files/Documenten/Publicaties_docs/Cijfersverslag_2021_Unia_NL_def.pdf; Verslag (Comm.) over de toepassing van Richtlijn 2000/43/EG van de Raad houdende toepassing van het beginsel van gelijke behandeling van personen ongeacht ras of etnische afstamming ("richtlijn rassengelijkheid") en van Richtlijn 2000/78/EG van de Raad tot instelling van een algemeen kader voor gelijke behandeling in arbeid en beroep ("richtlijn gelijke behandeling in arbeid en beroep"), 19 maart 2021, COM/2021/139 final.

⁴⁰ X., "Slachtoffers van racisme twifelen vaak om klacht neer te leggen", *De Morgen* 2017, www.demorgen.be/nieuws/slachtoffers-van-racisme-twijfelen-vaak-om-klacht-neer-te-leggen~b2af3585/.

⁴¹ S. KELEPOURIS, "Klacht voor discriminatie loopt al te vaak op niets uit", *De Morgen* 2019, www.demorgen.be/nieuws/klacht-voor-discriminatie-loopt-al-te-vaak-op-niets-uit~b8271776/.

Een gebrek aan bewijs is een terugkerende oorzaak voor het mislukken van juridische stappen. Dit komt door de povere regeling rond de bewijsvoering in de antidiscriminatiewetgeving. De geringe regeling hieromtrent volstaat niet om discriminatoire zaken voor de rechtbank te krijgen en te laten veroordelen.⁴²

12. De moeilijkheden doen zich voor op verschillende niveaus en bij verschillende partijen. Allereerst bestaat er nog geen duidelijke interpretatie van de bewijsstandaard, waardoor discriminatie aantonen voor de eiser en weerleggen voor de verweerder geen koud kunstje blijkt. Daarnaast is het duidelijk dat het geen sinecure is om bewijsmateriaal voor te leggen. In vele gevallen laat discriminatie geen materiële sporen na. Een discriminerende handeling vindt namelijk frequent plaats achter gesloten deuren en in relatie tussen twee mensen, bijvoorbeeld huurder-verhuurder. Vaak zijn er geen getuigen van dit incident en is het bewijzen van het incident 'woord tegen woord'. Zelfs als er getuigen zijn, zijn ze vaak niet bereid om te getuigen in de rechtbank. Bovendien heeft de benadeelde partij meestal geen documenten of opnames die de discriminatie kunnen bevestigen. Wanneer er wel documenten bestaan die het discriminerend karakter van de maatregel kunnen aantonen, liggen deze in de handen van de verweerder of kunnen ze alleen bekomen worden met behulp van bewijsmiddelen die onbekend en daardoor onbemand zijn.⁴³

13. Quo vadis? Het opzet van deze thesis is onderzoeken op welke punten de antidiscriminatiewetgeving tekortkomt om een goede bewijsvoering voor zowel het slachtoffer als de verweerder mogelijk te maken. Bovendien gaat de thesis na op welke wijze de geringe bewijsvoering in de antidiscriminatiewetgeving kan worden aangevuld met behulp van oplossingen uit het privaatrechtelijk bewijsrecht en rechtsvergelijking met Ierland.

Onderzoeksvragen en -methode

De hoofdonderzoeksvraag van deze thesis luidt als volgt: "*Hoe zou het antidiscriminatierecht moeten worden aangevuld opdat de bewijsnood van zowel het slachtoffer als de dader van discriminatie kan worden vermeden?*"

Het gaat hier om een **aanbevelende** onderzoeksvraag. Deze onderzoeksvraag wil ontdekken wat het gewenst recht is of hoe het recht zou moeten zijn met betrekking tot de bewijsregels van het antidiscriminatierecht. De hoofdonderzoeksvraag zal beantwoord worden aan de hand van de volgende subonderzoeksvragen.

---

⁴² EVALUATIECOMMISSIE FEDERALE WETGEVING TER BESTRIJDING VAN DISCRIMINATIE, *Eerste evaluatieverslag*, 2017, 85, www.unia.be/files/Documenten/Aanbevelingen-advies/Evaluatiecommissie_federale_wetgeving_ter_bestrijding_van_discriminatie.pdf; UNIA, "Evaluatie Wet van 10 mei 2007 tot wijziging van de wet van 30 juli 1981 tot bestraffing van bepaalde door racisme of xenofobie ingegeven daden (B.S. 30 mei 2007) (Antiracismewet) Wet van 10 mei 2007 ter bestrijding van bepaalde vormen van discriminatie (B.S. 30 mei 2007) (Antidiscriminatiewet)", 2017, 11 en 18, www.unia.be/files/Documenten/Publicaties_docs/Evaluatie_Antidiscriminatie- en_Antiracismewet_2017.pdf.

⁴³ EVALUATIECOMMISSIE FEDERALE WETGEVING TER BESTRIJDING VAN DISCRIMINATIE, *Eerste evaluatieverslag*, 2017, 85, www.unia.be/files/Documenten/Aanbevelingen-advies/Evaluatiecommissie_federale_wetgeving_ter_bestrijding_van_discriminatie.pdf; UNIA, "Evaluatie Wet van 10 mei 2007 tot wijziging van de wet van 30 juli 1981 tot bestraffing van bepaalde door racisme of xenofobie ingegeven daden (B.S. 30 mei 2007) (Antiracismewet) Wet van 10 mei 2007 ter bestrijding van bepaalde vormen van discriminatie (B.S. 30 mei 2007) (Antidiscriminatiewet)", 2017, 11 en 18, www.unia.be/files/Documenten/Publicaties_docs/Evaluatie_Antidiscriminatie- en_Antiracismewet_2017.pdf.

1. *"Wat zijn de bewijsregels binnen het Belgische en Ierse antidiscriminatierecht?"*

Dit is een **beschrijvende** vraag die toelaat om een algemene duiding te geven van de bewijsregels in het antidiscriminatierecht. Deze vraag wil te weten komen wat de relevante regelgeving is rond het bewijs binnen discriminatiezaken en geeft het theoretisch kader van het juridisch stelsel weer. Om deze subonderzoeksvraag te beantwoorden, zal een grondige studie van wetgeving, rechtspraak en rechtsleer, waaronder handboeken, leerboeken en een parlementaire voorbereiding, plaatsvinden.

2. *"Wat zijn de bewijsregels binnen het Belgische privaatrecht?"*

Dit is een **beschrijvende** vraag die toelaat om een algemene duiding te geven van de bewijsregels in het Belgische privaatrecht. Deze vraag bespreekt de stand van zaken binnen boek 8 van het Burgerlijk Wetboek en geeft het theoretisch kader van het juridisch stelsel weer. Ter beantwoording van deze subonderzoeksvraag, zullen wetgeving, rechtspraak en rechtsleer waaronder handboeken, leerboeken en parlementaire voorbereidingen bestudeerd worden.

3. *"Wat zijn de knelpunten binnen de bewijsregels van het Belgische antidiscriminatierecht?"*

Deze subonderzoeksvraag is een **evaluerende** vraag. Het doel van deze vraag is de beoordeling en waardering van de huidige bewijsregels uit het antidiscriminatierecht aan de hand van rechtsleer (waaronder verschillende evaluatieverslagen), arresten en vonnissen uit de rechtspraak (Hof van Justitie, Hof van Cassatie, enzovoort). De vraag is of uit de bronnen blijkt dat de regels rond bewijslast, bewijsmiddelen en bewijsstandaard bijdragen aan het leveren van bewijs of net niet. De verschillende bronnen worden bekeken zowel vanuit het perspectief van het slachtoffer als van de verweerder. De regels zijn pas voldoende doelmatig wanneer niet alleen het slachtoffer de discriminatie kan bewijzen, maar ook de vermoedelijke dader van discriminatie de feiten kan ontkrachten. De bronnen dienen als indicator om aan te tonen waar er zich problemen voordoen in het bewijs. De uitkomst van deze vraag is bepalend voor de volgende subonderzoeksvragen die proberen oplossingen te zoeken voor deze problemen.

4. *"Hoe kan het Belgische privaatrechtelijk bewijsrecht een aanvulling bieden op de tekortkomingen in de regels rond bewijsvoering in het antidiscriminatierecht?"*

Dit is een **aanbevelende** vraag. Ook in het Belgisch privaatrecht bevinden zich enkele interessante oplossingen voor de bewijsknelpunten in discriminatiezaken. Deze oplossingen vullen het antidiscriminatierecht aan en laten zien wat het gewenst recht is of hoe het recht zou moeten zijn. Het privaatrechtelijk bewijsrecht uit boek 8 van het Burgerlijk Wetboek kan inspiratie bieden om de bewijsproblematiek in het Belgische antidiscriminatierecht op te lossen. De informatie voor dit deel zal voornamelijk uit handboeken, cursussen, parlementaire voorbereidingen komen.

5. *"Hoe kan het Iers recht een aanvulling bieden op de knelpunten uit de bewijsvoering in het Belgische antidiscriminatierecht?"*

Dit is een **aanbevelende** vraag. Na het bespreken van de knelpunten tracht deze thesis te bepalen wat het gewenst recht is of hoe het recht zou moeten zijn. Enkele interessante hulpmiddelen kunnen gevonden worden in het Ierse antidiscriminatierecht. De informatie voor dit deel zal voornamelijk uit handboeken, cursussen, parlementaire voorbereidingen komen.

Relevantie

14. Het onderzoek heeft enerzijds een theoretische relevantie, omdat het relevant is voor de academische discipline. De thesis gaat na welke privaatrechtelijke mechanismen kunnen worden toegepast op discriminatiezaken en draagt daarmee bij aan het uitbreiden van de bestaande kennis van de rechtswetenschap. Anderzijds hebben de resultaten ook een praktische relevantie. De resultaten uit de evaluatie van de rechtspraak waaruit blijkt welke elementen in aanmerking kwamen als feiten die discriminatie kunnen vermoeden, kunnen nuttig zijn voor de dagelijkse praktijk van advocaten en rechtbanken.

15. Bovendien zijn de onderzoeksresultaten ook relevant voor de slachtoffers en de daders van discriminatie. De hulpmiddelen uit het privaatrecht zullen ervoor zorgen dat slachtoffers op een eenvoudigere manier feiten die discriminatie doen vermoeden, kunnen aanvoeren. Vermeende daders van discriminatie hebben via het privaatrecht dan weer een extra mogelijkheid achter de hand om de feiten te kunnen weerleggen.

Beperkingen

16. Deze thesis verdiept zich enkel in de problematiek betreffende het bewijs in discriminatiezaken bij de toegang tot 'goederen en diensten'. Artikel 3, lid 1 van de richtlijn inzake de gelijke behandeling van mannen en vrouwen bij de toegang tot goederen en diensten legt uit dat die richtlijn van toepassing is op alle personen die goederen en diensten aanbieden *'die zonder onderscheid des persoons publiekelijk beschikbaar zijn met betrekking tot zowel de overheidssector als de particuliere sector, met inbegrip van overheidsinstanties en die buiten de privé- en de gezinssfeer worden aangeboden, alsmede op de in die context verrichte transacties'*. In samenhang gelezen met artikel 57 van het Verdrag betreffende de werking van de EU vallen onder 'goederen en diensten' alle situaties waarbij een goed of een dienst wordt aangeboden tegen een vergoeding, zolang dat het zich niet situeert in een volledig persoonlijk kader, en met uitzondering van openbaar of particulier onderwijs.⁴⁴

17. Enkele voorbeelden uit rechtspraak die onder 'goederen en diensten' vallen zijn het krijgen van toegang tot of de dienstverlening in bar, restaurants en nachtclubs, winkels, aankoopverzekering, activiteiten van 'private' verkopers zoals hondenfokkers. Daarnaast kan ook gezondheidszorg onder diensten vallen. Bijvoorbeeld wanneer het private gezondheidszorg betreft of wanneer personen verplicht zijn om een ziektekostenverzekering af te sluiten. Tenslotte dekt goederen en diensten ook de huisvesting, waaronder het EHRM zelfs caravans en stacaravans rekent.⁴⁵

---

⁴⁴ LIDDELL, R. en O'FLAHERTY, M., *Handboek over het Europese non-discriminatierecht*, Luxemburg, Bureau voor publicaties van de Europese Unie, 2020, 22-24.

⁴⁵ LIDDELL, R. en O'FLAHERTY, M., *Handboek over het Europese non-discriminatierecht*, Luxemburg, Bureau voor publicaties van de Europese Unie, 2020, 22-24.

Onderzoeksplan

18. De start wordt gegeven met het eerste deel van de thesis dat het theoretische kader schetst rond de bewijsregels binnen het Belgische en het Ierse recht (Deel I). Binnen dit deel vindt een uiteenzetting plaats van de regels rond bewijsvoering in het antidiscriminatierecht (de Antidiscriminatiewet, de Antiracismewet, de Genderwet, Equal Status Acts, enzovoort), maar ook van de regels rond bewijsvoering in het privaatrecht. Het tweede deel (Deel II) geeft een weergave van de knelpunten binnen de bewijsregels van het Belgische antidiscriminatierecht. Zowel de knelpunten van het slachtoffer als die van de dader komen hier aan bod. Het derde deel (Deel III) bespreekt mogelijke oplossingen uit het Belgisch privaatrecht en het Ierse antidiscriminatierecht en past deze mechanismen toe op de antidiscriminatiewetgeving. Tenslotte sluit het vierde deel (Deel IV) de thesis af met enkele aanbevelingen om naar de toekomst toe tegemoet te komen aan de bewijsproblemen.

DEEL I. STAND VAN ZAKEN VAN DE BEWIJSREGELS

Hoofdstuk 1. De bewijsregels in het Belgische en Ierse antidiscriminatierecht

Afdeling 1. Algemeen

19. De hervorming van het antidiscriminatierecht door de wetten van 10 mei 2007 (de Antiracismewet, de Genderwet en de Antidiscriminatiewet) maakt een belangrijk keerpunt uit in de strijd tegen discriminatie, haatboodschappen en haatmisdrijven in België. De aanneming van de wetten is het gevolg van een verplichte omzetting van verschillende Europese richtlijnen die de Europese Unie sinds 2000 heeft uitgevaardigd ter bestrijding van discriminatie op grond van de in Europese verdragen beschermde gronden.⁴⁶ Daarnaast vulde de hervorming ook de wens van de wetgever in om het systeem tot bestrijding van discriminatie bij te schaven. De hervorming zorgde niet alleen voor een aanzienlijke uitbreiding van de lijst van verboden discriminatiecriteria die verdergaat dan de Europese vereisten, maar ook voor een verruiming van de definitie en een creatie van nieuwe rechtsmiddelen. De drie wetten maken bovendien deel uit van een internationaal, Europees en grondwettelijk netwerk ter voorkoming en bestrijding van discriminatie.⁴⁷

20. In principe is discriminatie op grond van beschermde criteria of persoonlijke kenmerken verboden en strafbaar, tenzij de ongelijke behandeling gerechtvaardigd kan worden.⁴⁸ Wanneer iemand discrimineert dan brengt hij schade toe aan een ander persoon. Een rechter kan een discriminator veroordelen tot het vergoeden van het slachtoffer voor de geleden schade. De antidiscriminatiewetgeving voorziet deze mogelijkheid op voorwaarde dat er bewijs kan worden voorgelegd van deze discriminatie.⁴⁹ Het is voor het vermoedelijk slachtoffer echter geen sinecure om effectief bewijs te leveren van een discriminerende handeling. Overeenkomstig het gemeen recht, namelijk artikel 8.4 BW, moet hij die meent een ander in rechte te kunnen aanspreken, de rechtshandelingen of feiten bewijzen die hieraan ten grondslag liggen (*actori incumbit probatio*). Ook luidens artikel 870 Ger.W. moet iedere partij het bewijs leveren van feiten die zij aanvoert (*onus probandi incumbit ei qui dicit*).⁵⁰

21. Toegepast op een discriminatoire handeling moet hij die beweert slachtoffer te zijn, dus bewijzen. De standaardregel betreffende de bewijslast gaat echter voorbij aan de ongelijkheid tussen de partijen bij de toegang tot het bewijs die kenmerkend is voor discriminatiezaken.⁵¹ Vaak is de handeling op zich die aanleiding geeft tot de discriminatie niet onwettig, maar geeft het feit dat zij is

---

⁴⁶ Richtlijn Raad nr. 2000/43/EG van 29 juni 2000 houdende toepassing van het beginsel van gelijke behandeling van personen ongeacht ras of etnische afstamming, *Pb.L.* 19 juli 2000, afl. 180, 22; Richtlijn Raad nr. 2000/78/EG van 27 november 2000 tot instelling van een algemeen kader voor gelijke behandeling in arbeid en beroep, *Pb.L.* 2 december 2000, afl. 303, 16-22; Richtlijn Raad nr. 2004/113/EG van 13 december 2004 houdende toepassing van het beginsel van gelijke behandeling van mannen en vrouwen bij de toegang tot en het aanbod van goederen en diensten, *Pb.L.* 21 december 2004, afl. 373, 37; Richtlijn Raad nr. 2006/54/EG van 5 juli 2006 betreffende de toepassing van het beginsel van gelijke kansen en gelijke behandeling van mannen en vrouwen in arbeid en beroep (herschikking), *Pb.L.* 26 juli 2006, afl. 204, 23.

⁴⁷ COMMISSIE VOOR DE EVALUATIE VAN DE FEDERALE ANTIDISCRIMINATIEWETTEN, *Eindverslag – Bestrijding van discriminatie, haatboodschappen en haatmisdrijven: een gedeelte verantwoordelijkheid*, 2022, 20-22.

⁴⁸ Art. 14 Antidiscriminatiewet; Art. 12 Antiracismewet; Art. 19 Genderwet.

⁴⁹ BELGISCHE FEDERALE OVERHEIDSDIENSTEN, "Discriminatie", www.belgium.be/nl/justitie/slachtoffer/klachten_en_aangiften/discriminatie.

⁵⁰ M. ASSEMBOURG en M. BORRES, *Quinze années d'application des lois anti-discrimination*, Limal, Anthemis, 2022, 69.

⁵¹ J. RINGELHEIM, "The Burden of Proof in Antidiscrimination Proceedings. A focus on Belgium, France and Ireland", *European equality law review* 2019/2, 49; W. VANDENBUSSCHE, *Bewijs en onrechtmatige daad*, Mortsels, Intersentia, 2017, 33.

gebaseerd op een verboden criterium zoals afkomst, handicap of leeftijd van een huurder (in het geval van directe discriminatie) of dat zij leden van een bepaalde groep in het bijzonder benadeelt (in het geval van indirecte discriminatie) een discriminerend karakter aan de handeling. De moeilijkheid schuilt vaak in het aantonen van een causaal verband tussen de betwiste maatregel en het verboden criterium (in het geval van directe discriminatie), of in het aantonen van het bijzonder nadeel dat een norm of praktijk met zich meebrengt voor een bepaalde beschermde groep (in het geval van indirecte discriminatie).⁵² Bovendien beschikt het vermeend slachtoffer zelden over uitdrukkelijke materieel bewijs (brief, mail, telefoonbericht, enzovoort). Is er toch bestaand bewijsmateriaal dan ligt het vaak in handen van de vermeende dader.⁵³

22. Ook Ierse rechtspraak bevestigt dat vele klachten over discriminatie falen, omdat de eiser er niet in slaagt het nodige bewijs van de discriminatoire handeling te voorzien.⁵⁴ In vele gevallen is er weinig tot geen duidelijk bewijs van de discriminatie. In de zaak *Iarnrod Éireann v. Mannion* haalt de rechter aan dat *“het algemeen erkend wordt dat speciale bewijsproblemen kunnen voortvloeien uit de aard van de discriminatie zelf die vaak verborgen is of niet wordt herkend door de partij die wordt beweerd te discrimineren”*.⁵⁵

Afdeling 2. De bewijslast

23. Het Hof van Justitie erkende deze problematiek in zijn rechtspraak. In 1989 nam het Hof in *Danfoss* aan dat het noodzakelijk was om de nationale regels inzake de bewijslast aan te passen om de effectieve toepassing van het gelijkheidsbeginsel te waarborgen.⁵⁶ In *Enderby* werden deze regels verder uitgewerkt en paste het Hof voor het eerst het principe van de verschuiving van de bewijslast toe.⁵⁷ De wetgever schreef deze rechtspraak neer in de antidiscriminatiewetgeving die als volgt luidt: *“Wanneer een persoon die zich slachtoffer acht van discriminatie feiten aanvoert die het bestaan van discriminatie op grond van één van de beschermde criteria kunnen doen vermoeden, dient de verweerder te bewijzen dat er geen discriminatie is geweest.”*⁵⁸ In geval van discriminatie wijkt de wetgever dus af van het gemeen recht en past hij een bijzonder bewijsregime toe. De bewijslast wordt namelijk verdeeld tussen de eiser en de verweerder.⁵⁹ Ook de Ierse wetgever voorzag omwille van deze problematiek in een verdeling van de bewijslast bij klachten over discriminatie.⁶⁰ De verdeling is verankerd in sectie 38A, lid 1 van de Equal Status Acts en sectie 85A, lid 1 van de Employment Equality Acts. De artikels bepalen dat wanneer de klager feiten vaststelt waaruit kan worden afgeleid dat er zich een verboden gedraging heeft voorgedaan, de bewijslast verschuift naar de verweerder die het tegendeel moet bewijzen. Het principe van de verdeling van de bewijslast in Ierland is dus identiek aan de verdeling in België.⁶¹

⁵² J. RINGELHEIM, “The Burden of Proof in Antidiscrimination Proceedings. A focus on Belgium, France and Ireland”, *European equality law review* 2019/2, 52.

⁵³ COMMISSIE VOOR DE EVALUATIE VAN DE FEDERALE ANTIDISCRIMINATIEWETTEN, *Eindverslag – Bestrijding van discriminatie, haatboodschappen en haatmisdrijven: een gedeelde verantwoordelijkheid*, 2022, 130.

⁵⁴ D. FENNELLY, *Selected Issues in Irish Equality Case Law 2008-2011*, Dublin, The Equality Authority, 2012, 35.

⁵⁵ The High Court, 27 juli 2010, nr. [2010] IEHC 326, *Iarnród Éireann v. Mannion*.

⁵⁶ HvJ 17 oktober 1989, nr. C-94/10, ECLI:EU:C:1989:383, *Danfoss*.

⁵⁷ HvJ 27 oktober 1993, nr. C-127/92, ECLI:EU:C:1993:859, *Enderby*.

⁵⁸ Art. 28, §1 Antidiscriminatiewet; Art. 33, §1 Genderwet; Art. 30, §1 Antiracismewet.

⁵⁹ HvJ 17 oktober 1989, nr. C-94/10, ECLI:EU:C:1989:383, *Danfoss*; HvJ 27 oktober 1993, nr. C-127/92, ECLI:EU:C:1993:859, *Enderby*.

⁶⁰ Sectie 38A Equal Status Acts 2000-2018.

⁶¹ Art.28, §1 Antidiscriminatiewet.

24. In de parlementaire voorbereiding werd omtrent de verdeling het volgende overwogen: "Discriminatiewetgeving kan zonder evenwichtige verschuiving van de bewijslast niet efficiënt functioneren."⁶² De term 'verschuiving' toont aan dat er geen sprake is van een volledige omkering van de bewijslast.⁶³ De bewijslast ligt en blijft in eerste instantie bij de eiser. Pas nadat hij feiten aanvoert die het bestaan van discriminatie kunnen doen vermoeden, verschuift de bewijslast naar de verwerende partij die de vermoedens moet weerleggen.⁶⁴

25. De verweerder heeft verschillende mogelijkheden om de discriminatie te weerleggen. Hij dient niet het bewijs van een negatief feit te leveren (d.w.z. het ontbreken van discriminatie), maar hij moet de aangegeven nauwkeurige feitelijke elementen weerleggen.⁶⁵ Hij kan het vermoeden van discriminatie weerleggen door aan te tonen dat de klager geen ongunstige behandeling heeft gekregen, of dat de genomen maatregel geen verband houdt met het beschermde criterium (in geval van directe discriminatie), of dat de maatregel geen bijzonder nadeel oplegde aan een beschermde groep (in geval van indirecte discriminatie), of dat er voor het gemaakt onderscheid een objectieve en redelijke rechtvaardiging bestaat, of dat de situatie van de vergeleken personen niet vergelijkbaar is, of dat niet aan de toepassingsvoorwaarden van de antidiscriminatiewetgeving is voldaan.⁶⁶ Ter illustratie kan een makelaar die beschuldigd wordt van discriminatie bij het verhuren van een pand het vermoeden van discriminatie weerleggen door aan te geven dat het pand niet bereikbaar is voor een rolstoelgebruiker of dat de potentiële huurder niet over voldoende financiële middelen beschikt om de huur te betalen.⁶⁷

Afdeling 3. De bewijsstandaard

26. De "bewijsstandaard" is de mate waarin de rechter van een bepaald feit overtuigd moet zijn opdat hij het als bewezen kan beschouwen.⁶⁸ Het gaat om de intensiteit van het bewijs die nodig is om te bepalen of een feit al dan niet bewezen is.⁶⁹ Artikel 30 van de Antiracismewet, artikel 33 van de Genderwet en artikel 28 van de Antidiscriminatiewet vermelden de regels die de bewijslast

---

⁶² Wetsontwerp tot wijziging van de wet van 30 juli 1981 tot bestraffing van bepaalde door racisme en xenofobie ingegeven daden, *Parl.St.* Kamer 2006-07, nr. 2720/009, 73.

⁶³ C. BAYART en C. DEITEREN, "Recente rechtspraak van het Hof van Justitie met betrekking tot de ras- en kaderrichtlijn" in C. BAYART, S. SOTTIAUX, S. VAN DROOGHENBROECK, *Actuele topics discriminatierecht*, Brugge, Die Keure, 2010, 71; GwH 12 februari 2009, nr. 17/2009, *RW* 2009-10, 1045, overw. 93.3; P. VANDENBRUWAENE, "De drie antidiscriminatiewetten van 10 mei 2007 nader bekeken: de Algemene discriminatiewet, de Genderwet en de Racismewet", *Openbaar Ministerie* 2015, 20, www.om-mp.be/om_mp/files/en-savoir-plus/mercuriales/auditorats%20g%C3%A9n%C3%A9raux%20du%20travail/Antwerpen/AG%20Antwerpen_2015.pdf; X., *Stand van zaken inzake toepassing en doeltreffendheid van de Genderwet*, Brussel, Instituut voor de gelijkheid van vrouwen en mannen, 2018, 53.

⁶⁴ R. LIDDELL en M. O'FLAHERTY, *Handboek over het Europese non-discriminatierecht*, Luxemburg, Bureau voor publicaties van de Europese Unie, 2020, 264-269; T. VAN DE RYSE en J. KERN, "De 'verdeelde' bewijslast in de Antidiscriminatiewet", *Forum Advocaten*, 2020, <https://forumadvocaten.be/nl/blog/artikel/de-verdeelde-bewijslast-in-de-antidiscriminatiewet>.

⁶⁵ X., *Stand van zaken inzake toepassing en doeltreffendheid van de Genderwet*, Brussel, Instituut voor de gelijkheid van vrouwen en mannen, 2018, 53.

⁶⁶ J. RINGELHEIM, "The Burden of Proof in Antidiscrimination Proceedings. A focus on Belgium, France and Ireland", *European equality law review* 2019/2, 55-56; S. DE REY, I. SAMOY, P. FOUBERT, "Afdwinging van de antidiscriminatiewetgeving in private rechtsverhoudingen: heeft het privaatrecht iets te bieden?", *RW* 2021-22, nr. 31, 1210.

⁶⁷ A. JANSSEN en F. ROSIERS, "Zorgvuldige selectie of regelrechte discriminatie? Wees voorzichtig bij het kiezen van de geschikte koper of huurder", *Forum Advocaten*, 2021, <https://forumadvocaten.be/nl/blog/artikel/zorgvuldige-selectie-of-regelrechte-discriminatie-wees-voorzichtig-bij-het-kiezen-van-de-geschikte-koper-of-huurder>.

⁶⁸ B. ALLEMEERSCH en W. VANDENBUSSCHE, "Stand van zaken en actuele ontwikkelingen in het bewijsrecht" in S. VOET en B. ALLEMEERSCH (eds.), *Themis Gerechtig recht*, Brugge, die Keure, 2017, 46.

⁶⁹ W. VANDENBUSSCHE, *Bewijs en onrechtmatige daad*, Morsel, Intersentia, 2017, 32.

bepalen en voeren een verdeling van de bewijslast ten voordele van de eiser in. Zodra de eiser feiten aanvoert die het bestaan van *discriminatie kunnen doen vermoeden (prima facie discriminatie)*, moet de verweerder bewijzen dat de discriminatie niet heeft plaatsgevonden.⁷⁰ Om een geval van *prima facie* discriminatie vast te stellen, moeten de slachtoffers van discriminatie dus feiten aanvoeren die voldoende zijn om een vermoeden van discriminatie aan te tonen. De eisers moeten de rechtbank overtuigen van de waarschijnlijkheid dat zij slachtoffer zijn geworden van discriminatie.⁷¹

27. De Ierse rechtspraak sluit zich aan bij deze redenering en verwijst daarbij naar de uitspraak *Mitchell v. Southern Health Board* waarin de arbeidsrechtbank oordeelde dat "een eiser op basis van waarschijnlijkheid de primaire feiten moet bewijzen waarop hij zich baseert bij zijn pogingen om een vermoeden van onwettige discriminatie op te werpen".⁷² Het vermeend slachtoffer van discriminatie hoeft dus slechts een *prima facie* geval van discriminatie aan te tonen. De zaak *McCarthy v. Cork City Council* voegde hieraan toe dat het niet nodig is om vast te stellen dat de conclusie van discriminatie de enige of zelfs de meest waarschijnlijke verklaring is die uit de bewezen feiten kan worden getrokken. Het is voldoende dat het vermoeden binnen het bereik ligt van de conclusies die uit de feiten kunnen worden getrokken.⁷³

28. Het Grondwettelijk Hof heeft artikel 28 van de Antidiscriminatiewet geïnterpreteerd in een arrest van 11 maart 2009 dat een vernietigingsberoep betrof tegen deze bepaling. Het Grondwettelijk Hof bepaalt hierin dat de 'feiten die het bestaan van discriminatie kunnen vermoeden' voldoende pertinent en sterk moeten zijn.⁷⁴ Het volstaat niet dat een persoon louter aantoont dat hij het voorwerp is geweest van een voor hem ongunstige behandeling. De eiser moet eveneens feiten aantonen waaruit blijkt dat de vermeende discriminator heeft gehandeld vanuit ongeoorloofde motieven en dat de vermeende discriminator kennis had van het bestaan van het beschermd criterium.⁷⁵ De feiten mogen niet van algemene aard zijn en moeten duidelijk toe te schrijven zijn aan de persoon die drager is van een bepaald beschermd criterium.⁷⁶ In zijn interpretatie van artikel 28 Antidiscriminatiewet maakt het Grondwettelijk Hof ook nog een onderscheid tussen de bewijslast bij directe discriminatie enerzijds en indirecte discriminatie anderzijds. Voor de bewijslast bij directe discriminatie valt het Hof terug op de regeling van artikel 28 Antidiscriminatiewet, maar voor de indirecte discriminatie voegt het Hof nog een extra voorwaarde toe. In geval van indirecte discriminatie moet de eiser aantonen dat de verweerder zich bewust was van de benadeling.⁷⁷

29. Het vermoeden of de schijn van discriminatie die moet worden aangetoond, is een verlaging ten opzichte van de bewijsstandaard in het gemeen recht waar in principe een redelijke mate van

---

⁷⁰ Art. 28, §1 Antidiscriminatiewet.

⁷¹ J. RINGELHEIM, "The Burden of Proof in Antidiscrimination Proceedings. A focus on Belgium, France and Ireland", *European equality law review* 2019/2, 51-52.

⁷² Irish Labour Court 15 februari 2001, nr. DEEO11, *Mitchel/Southern Health Board*, www.workplacereleations.ie/en/cases/2001/february/dee011.html.

⁷³ Irish Labour Court 16 december 2008, nr. EDA0821, *McCarthy/Cork City Council*, www.workplacereleations.ie/en/cases/2008//december/eda0821.html.

⁷⁴ GwH 11 maart 2009, nr. 40/2009, overw. B.97.

⁷⁵ GwH 11 maart 2009, nr. 40/2009, overw. B.97.

⁷⁶ GwH 11 maart 2009, nr. 40/2009; S. DE REY, I. SAMOY, P. FOUBERT, "Afdwijing van de antidiscriminatiewetgeving in private rechtsverhoudingen: heeft het privaatrecht iets te bieden?", *RW* 2021-22, nr. 31, 1210; Y. THIERY, *Discriminatie en verzekering*, Antwerpen, Intersentia, 2011, 166.

⁷⁷ GwH 11 maart 2009, nr. 40/2009; Y. THIERY, *Discriminatie en verzekering*, Antwerpen, Intersentia, 2011, 166-167.

zekerheid wordt verwacht.⁷⁸ Niet alleen voor het vermeend slachtoffer van discriminatie, maar ook voor de vermeende dader geldt een bepaalde bewijsstandaard. Nadat het vermeend slachtoffer het vermoeden van discriminatie heeft aangetoond, moet de vermeende dader immers aantonen dat er geen sprake is van discriminatie. Het weerleggen van het vermoeden dient door de vermeende dader te gebeuren overeenkomstig de gemeenrechtelijke bewijsstandaard en dus met een redelijke mate van zekerheid.⁷⁹

Afdeling 4. De bewijsmiddelen

Onderafdeling 1. Onderscheid bewijsmiddelen bij directe en indirecte discriminatie

30. De wetgever voorziet in elk van de drie wetten een lijst met specifieke bewijsmiddelen om te verduidelijken wat er onder "feiten die het bestaan van een discriminatie kunnen vermoeden" wordt verstaan.⁸⁰ De wetgever heeft gekozen voor een open systeem dat aan de rechters de nodige flexibiliteit geeft om feiten te aanvaarden die discriminatie kunnen doen vermoeden. Bovendien heeft de niet-exhaustieve lijst ook als voordeel dat rekening kan worden gehouden met toekomstige ontwikkelingen in de Europese rechtspraak.⁸¹ De specifieke bewijsmiddelen die in de wet zijn opgesomd, verschillen naar gelang er sprake is van directe of indirecte discriminatie.⁸²

§1. Directe discriminatie

31. Er is sprake van een direct onderscheid "*wanneer iemand ongunstiger wordt behandeld dan een ander in een vergelijkbare situatie wordt, is of zou worden behandeld op basis van één van de beschermde criteria*".⁸³ Directe discriminatie doet zich dus voor wanneer een direct onderscheid wordt gemaakt op grond van een beschermd kenmerk (leeftijd, seksuele geaardheid, zogenaamd ras, geslacht...) en dit onderscheid niet op wettige wijze kan worden gerechtvaardigd. Ter illustratie kan het gaan om een discotheekuitbater die weigert een persoon met een allochtone afkomst toegang te geven tot het pand omwille van zijn afkomst. Om de rechter te overtuigen van het vermoeden van discriminatie moet de eiser ten eerste aantonen dat er schade is in de vorm van een ongunstige behandeling (bijvoorbeeld: het slachtoffer mag als enige de discotheek niet binnen) en dat er een oorzakelijk verband is tussen de ongunstige behandeling en een beschermd criteria (afkomst). Het aantonen van dat verband is vaak moeilijk voor de eisers.⁸⁴

32. Het Belgische Grondwettelijk Hof heeft geoordeeld dat het niet voldoende is om aan te tonen dat de eiser ongunstig werd behandeld. Hij moet ook aantonen dat de ongunstige behandeling werd ingegeven door ongeoorloofde motieven.⁸⁵ De Ierse rechtbanken volgden in de zaak *Melbury Developments Ltd. V Valpeters* de opinie van het Belgische Grondwettelijk Hof. De rechtbank

---

⁷⁸ J. BAECK, "Boek 8 <<Bewijs>>: het eerste boek van het nieuw Burgerlijk Wetboek", *RW* 2019-20, nr. 29, 1129.

⁷⁹ S. DE REY, I. SAMOY, P. FOUBERT, "Afdwinging van de antidiscriminatiewetgeving in private rechtsverhoudingen: heeft het privaatrecht iets te bieden?", *RW* 2021-22, nr. 31, 1218.

⁸⁰ Art. 28 Antidiscriminatiewet; Art. 30 Antiracismewet; Art 33 Genderwet.

⁸¹ GwH 11 maart 2009, nr. 40/2009.

⁸² K. DUFFY, "Anti-Discrimination Law – Shifting the Burden of Proof", s.l., s.d., 6, www.era-comm.eu/oldoku/SNLLaw/03_Burden_of_proof/DUFFY_Burden%20of%20Proof.pdf; J. RINGELHEIM, "The Burden of Proof in Antidiscrimination Proceedings. A focus on Belgium, France and Ireland", *European equality law review* 2019/2, 52.

⁸³ Art. 4, 6° Antiracismewet; Art. 5, 5° Genderwet; Art. 4, 6° Antidiscriminatiewet.

⁸⁴ J. RINGELHEIM, "The Burden of Proof in Antidiscrimination Proceedings. A focus on Belgium, France and Ireland", *European equality law review* 2019/2, 52.

⁸⁵ GwH 12 februari 2009, nr. 17/2009, *RW* 2009-10, 1045, overw. 93.3

verklaarde dat het louter deel uitmaken van een beschermd groep en het bewijs van een ongunstige behandeling is niet volstaat om de verdeling van de bewijslast toe te passen. De eisers moeten wel degelijk een verband aantonen tussen de verweten, ongunstige behandeling en de ingeroepen verboden grond.⁸⁶

33. Feiten die naar Belgisch recht het bestaan van een directe discriminatie kunnen vermoeden, zijn om te beginnen *“gegevens waaruit een bepaald patroon van ongunstige behandeling blijkt ten aanzien van personen die drager zijn van een welbepaald beschermd criterium”* (patroonmethode). Daarnaast kunnen ook *“gegevens waaruit blijkt dat de situatie van het slachtoffer van de ongunstige behandeling vergelijkbaar is met de situatie van de referentiepersoon”* indirecte discriminatie aantonen (vergelijkbaarheidstest).⁸⁷ Naar Iers recht is er sprake van directe discriminatie wanneer een persoon minder gunstig wordt behandeld dan een andere persoon in een vergelijkbare situatie wordt behandeld op grond van een beschermd criterium (gelijkaardig aan de vergelijkbaarheidstest) en wanneer een persoon die verbonden is met een andere persoon op grond van die associatie ongunstiger wordt behandeld dan een niet-geassocieerde persoon in een vergelijkbare situatie wordt behandeld en een soortgelijke behandeling van die andere persoon een discriminatie zou vormen.⁸⁸

34. Net zoals er in België geen exhaustieve lijst bestaat van feiten die een vermoeden van discriminatie kunnen aantonen, hebben de Ierse rechtbanken ondertussen ook geaccepteerd dat een vermoeden kan worden afgeleid uit andere feiten.⁸⁹ Zo kan het oorzakelijk verband volgens het Iers arrest *A Nigerian National v A Financial Institution* worden afgeleid uit het feit dat het gedrag van de verweerder afweek van de gangbare praktijk met betrekking tot de dienst in kwestie. *In casu* klaagde een Nigeriaanse burger aan dat zijn aanvraag voor een termijnlening was afgewezen, hoewel hij aan de geldende criteria voldeed. Zijn klacht leidde tot een gevolgtrekking van discriminatie op grond van zogenaamd ras dat niet werd weerlegd door enig aangevoerd tegenbewijs van de verweerder.⁹⁰

35. Daarnaast zorgt vaak een combinatie van verschillende factoren voor het aantonen van de waarschijnlijkheid van het verband tussen de ongunstige behandeling en de beschermd grond. Zo bepaalde het Hof van Justitie in het arrest *Chez* dat *“de nationale rechter rekening moet houden met alle omstandigheden van de betrokken partij, om te bepalen of er voldoende bewijs is om aan te tonen dat de feiten op basis waarvan kan worden aangenomen dat directe discriminatie op grond van etnische afstamming is vastgesteld.”*⁹¹ De zaak ging over een elektriciteitsleverancier die elektriciteitsmeters in een wijk die voornamelijk werd bewoond door personen met een Roma-afkomst op een hoogte van 6-7 meter plaatste, terwijl hij de meters in andere wijken op 1,7 meter hoogte hing. Het Hof gaf verschillende elementen aan die de verwijzende rechter in gedachten moest houden bij de beoordeling van het vermoeden van discriminatie. Allereerst was het algemeen bekend dat de leverancier deze praktijk alleen toepaste in 'Roma-wijken'. Daarnaast suggereerden

---

⁸⁶ Labour Court (IR) 16 september 2009, nr. EDA0917, Melbury Developments Ltd./Valpeters, www.workplacereleations.ie/en/cases/2009/september/eda0917.html.

⁸⁷ Art. 28, §2, 2° Antidiscriminatiewet; Art. 30, §2, 2° Antiracismewet; Art. 33, §2, 2° Genderwet; E. CLOOTS, M. SPINOY en J. VRIELINK, *Gelijk zijn versus gelijk krijgen*, Morsel, Intersentia, 2021, 59.

⁸⁸ Sectie 3, lid 1, a) en b) Equal Status Acts 2000-2018; J. RINGELHEIM, "The Burden of Proof in Antidiscrimination Proceedings. A focus on Belgium, France and Ireland", *European equality law review* 2019/2, 53.

⁸⁹ GwH 11 maart 2009, nr. 40/2009.

⁹⁰ Labour Court (IR) 19 augustus 2005, nr. DEC-S2005-114A, Nigerian National/A Financial Institution, www.workplacereleations.ie/en/cases/2005/august/dec-s2005-114-full-case-report.html.

⁹¹ HvJ 16 juli 2015, nr. C-83/14, ECLI:EU:C:2015:48, *Chez Razpredelenie Bulgaria AD*, overw. 80.

verklaringen van de onderneming etnische stereotypen en vooroordelen ten aanzien van de Romabevolking. Tot slot had de onderneming ook nagelaten om bewijs te bezorgen van de schade, het geknoei met meters en de onrechtmatige aansluitingen waarvan de leverancier beweerde dat het werd aangebracht door de Romabevolking.⁹² In de Ierse zaak *McGreal v Cluid Housing* was het ook een combinatie van factoren die de doorslag gaf. Het Ierse Gelijkelijkheidstribunaal oordeelde dat de uitzetting van de oudere huurder zonder redenen voor het besluit en het uitnodigen van de klager om te reageren neerkwam op directe discriminatie op grond van leeftijd. Om tot dit besluit te komen, hield het tribunaal rekening met het feit dat de gevolgde procedure 'buitengewoon' en in strijd met de gangbare praktijk in de sociale huisvesting was. Bovendien volgde de uitzetting op een klacht van de eiser en andere huurders over ouderen mishandeling. Deze combinatie van feiten zorgde voor een vermoeden van discriminatie en deed de bewijslast verschuiven.⁹³

§2. Indirecte discriminatie

36. Zowel naar het Belgische als naar het Ierse recht wordt iemand indirect gediscrimineerd wanneer een ogenschijnlijk neutrale bepaling, maatstaf of handelswijze bepaalde personen die gekenmerkt worden door een bepaald beschermd criterium, in vergelijking met andere personen bijzonder kan benadelen (benadelingstoets) en dit niet op wettige wijze kan worden gerechtvaardigd.⁹⁴ Ter illustratie kan het gaan om een horeca-uitbater die honden niet toelaat in zijn zaak. Dit hondenverbod sluit niet enkel honden uit van toegang tot de horecazaak, maar in het bijzonder ook de blinde personen die begeleid worden door hun blindengeleidenhonden.⁹⁵

37. Indirecte discriminatie kan worden bewezen op drie verschillende manieren. Allereerst bestaat de mogelijkheid om te bewijzen via de *algemene statistieken over de situatie van de groep waartoe het slachtoffer van de discriminatie behoort of feiten van algemene bekendheid*.⁹⁶ Een tweede mogelijkheden om discriminatie aan te tonen bestaat uit *het toepassen van een intrinsiek verdacht criterium van onderscheid*.⁹⁷ Tenslotte kan ook *elementair statistisch materiaal gebruikt worden waaruit blijkt dat iemand ongunstig behandeld wordt*.⁹⁸

38. Het Ierse recht heeft erkend dat feiten die een vermoeden van indirecte discriminatie kunnen aantonen, naast statistieken ook feiten die algemeen bekend zijn en het gebruik van een onderscheidingscriterium omvatten.⁹⁹ Voorbeelden hiervan zullen hieronder besproken worden.

---

⁹² HvJ 16 juli 2015, nr. C-83/14, ECLI:EU:C:2015:48, *Chez Razpredelenie Bulgaria AD*; J. RINGELHEIM, "The Burden of Proof in Antidiscrimination Proceedings. A focus on Belgium, France and Ireland", *European equality law review* 2019/2, 54.

⁹³ Equality Tribunal (IR) 20 januari 2011, nr. DEC-S2011-004, *Mr Desmond Mc Greal v. Cluid Housing*, www.workplacereactions.ie/en/cases/2011/january/dec-s2011-004-full-case-report.html.

⁹⁴ Art. 5, lid 1, 7°-8° Genderwet; Art. 4, lid 1, 8°-9° Antiracismewet; Art. 4, lid 1, 8°-9° Antidiscriminatiewet; Sectie 3, lid 1, c) Equal Status Acts 2000-2018.

⁹⁵ Art. 5, lid 1, 7°-8° Genderwet; Art. 4, lid 1, 8°-9° Antiracismewet; Art. 4, lid 1, 8°-9° Antidiscriminatiewet; Sectie 3, lid 1C Equal Status Acts 2000-2018; E. CLOOTS, M. SPINOY en J. VRIELINK, *Gelijk zijn versus gelijk krijgen*, Mortsel, Intersentia, 2021, 51.

⁹⁶ Art. 28, §3, 1° Antidiscriminatiewet; Art. 30, §3, 1° Antiracismewet; Art. 33, §3, 1° Genderwet

⁹⁷ Art. 28, §3, 2° Antidiscriminatiewet; Art. 30, §3, 2° Antiracismewet; Art. 33, §3, 2° Genderwet

⁹⁸ Art. 28, §3, 3° Antidiscriminatiewet; Art. 30, §3, 3° Antiracismewet; Art. 33, §3, 3° Genderwet; E. CLOOTS, M. SPINOY en J. VRIELINK, *Gelijk zijn versus gelijk krijgen*, Mortsel, Intersentia, 2021, 59.

⁹⁹ Sectie 3, lid 3A Equal Status Acts 2000-2018; J. RINGELHEIM, "The Burden of Proof in Antidiscrimination Proceedings. A focus on Belgium, France and Ireland", *European equality law review* 2019/2, 55.

39. Hieronder zullen de specifieke bewijsmiddelen, namelijk de patroonmethode, de vergelijkbaarheidstest, statistisch materiaal, het gebruik van het intrinsiek criterium van onderscheid en de praktijktest, verder besproken worden.

Onderafdeling 2. Specifieke bewijsmiddelen

§1. De patroonmethode

40. Op basis van de Antidiscriminatiewet is er sprake van een vermoeden van directe discriminatie wanneer gegevens worden voorgedragen *waaruit een bepaald patroon van ongunstige behandeling blijkt*.¹⁰⁰ De patroonmethode creëert volgens de voorbereidende werken een mogelijkheid tot het aantonen van een bepaald patroon van discriminatie dat kan worden gevonden in feitelijke gegevens die wijzen op een systematische benadeling van een bepaalde groep.¹⁰¹ Deze methode werd toegelicht in de arresten *Danfoss*, *Enderby* en *Royal Copenhagen* door het Hof van Justitie.¹⁰²

41. Demonstreren dat er een bepaald patroon bestaat, kan op verschillende manieren. Allereerst bestaat de mogelijkheid om zelf aan te tonen dat er bij één bepaald persoon of instantie een duidelijk patroon bestaat. Bovendien kunnen ook verschillende los van elkaar staande meldingen die wel overeenstemmend zijn en werden ingediend bij het Centrum of een belangenvereniging zoals Unia leiden tot de vaststelling van een patroon. Verder kunnen ook andere factoren zoals feiten of gegevens die dateren van vóór de vermoedelijke discriminatie alsook feiten of gegevens van na de vermoedelijke discriminatie een patroon van ongunstige behandeling hardmaken. Zo kan een patroon worden vastgesteld door onder andere getuigenverklaringen van personen die hetzelfde beschermd criterium dragen en een vergelijkbare ongunstige behandeling hebben meegemaakt. Ook kan het vastgesteld worden door getuigenverklaringen van personen die een ongunstige behandeling zagen van een ander persoon dan het slachtoffer, maar die ook drager was van hetzelfde beschermd criterium. Tot slot kunnen algemene of specifieke gegevens waaronder statistieken ook een patroon van ongelijke behandeling aantonen.¹⁰³

42. Denk als voorbeeld van een patroonmethode aan een makelaar die potentiële huurders met een allochtone afkomst niet uitnodigt voor de bezichtiging van een pand. Wanneer Unia verschillende meldingen binnenkrijgt van deze discriminerende praktijk wordt er op grond van het patroon vanuit gegaan dat de ongunstige behandeling van de huurders met een allochtone achtergrond gegrond is op hun etniciteit. Het patroon zorgt ervoor dat het oorzakelijk verband tussen de ongunstige behandeling en het beschermd criterium overtuigend is. Het patroon wekt uiteindelijk een vermoeden van discriminatie dat *in casu* door de makelaar moet worden weerlegd. Een ander voorbeeld is de situatie waarbij een slachtoffer van discriminatie op basis van zijn getinte huidskleur geen toegang krijgt tot een discotheek. In dit geval ontstaat een patroon wanneer personen met dezelfde getinte

---

¹⁰⁰ Art. 28, §2, 1° Antidiscriminatiewet; T. VAN DE RYSE en J. KERN, "De 'verdeelde' bewijslast in de Antidiscriminatiewet", Forum Advocaten, 2020, <https://forumadvocaten.be/nl/blog/artikel/de-verdeelde-bewijslast-in-de-antidiscriminatiewet>.

¹⁰¹ Wetsontwerp tot wijziging van de wet van 30 juli 1981 tot bestraffing van bepaalde door racisme en xenofobie ingegeven daden, *Parl.St.* Kamer 2006-07, nr. 2720/009, 75.

¹⁰² HvJ 17 oktober 1989, nr. C-94/10, ECLI:EU:C:1989:383, *Danfoss*; HvJ 31 mei 1995, nr. C-400/93, ECLI:EU:C:1995:155, *Royal Copenhagen*; HvJ 27 oktober 1993, nr. C-127/92, ECLI:EU:C:1993:859, *Enderby*.

¹⁰³ Wetsontwerp tot wijziging van de wet van 30 juli 1981 tot bestraffing van bepaalde door racisme en xenofobie ingegeven daden, *Parl.St.* Kamer 2006-07, nr. 2720/009, 78-79.

huidskleur deze discriminerende praktijk kunnen bevestigen omdat ze zelf ook geen toegang kregen of wanneer personen met een andere huidskleur willen getuigen omdat ze het zagen gebeuren bij een ander.¹⁰⁴

43. Ook in verzekeringsrelaties kan de patroonmethode worden toegepast. Volgens de rechtspraak van de Commissie Gelijke Behandeling bood een bepaalde verzekeraar op grond van statistieken slechts een compensatie voor arbeidsinkomensverlies tot de 55ste verjaardag van een persoon die bij een auto-ongeval een trauma had opgelopen en daarbij werkonbekwaam was verklaard.¹⁰⁵ Door het gebrek aan openlijk gebruik van het geslachts criterium, was het complex om een oorzakelijk verband tussen het geslacht en de ongelijke behandeling aan te tonen. Uiteindelijk werd bewijs aangevoerd waaruit bleek dat statistieken van de arbeidsparticipatie van vrouwen na hun 55ste levensjaar werden gebruikt. Uit deze gegevens kon het vermoeden van discriminatie op grond van het geslacht van de verzoekster wel degelijk worden aangetoond.¹⁰⁶

44. Belangrijk te vermelden is dat de toepassing van de patroonmethode slechts plaats vindt naar aanleiding van een concreet geval van vermeende discriminatie. De patroonmethode is niet bedoeld om discriminatie proactief en lukraak op te sporen.

§2. De vergelijkbaarheidstest/eliminatiemethode

45. De Antidiscriminatie wet biedt een tweede mogelijkheid tot het staven van een vermoeden van directe discriminatie, namelijk via de vergelijkbaarheidstest.¹⁰⁷ Wanneer een persoon zich dus het slachtoffer van directe discriminatie voelt, kan hij beroep doen op de vergelijkbaarheidstest om het vermoeden van discriminatie te bewijzen. De eiser dient feiten aan te tonen waaruit blijkt dat de verweerder handelde vanuit ongeoorloofde motieven. Hiertoe moet het vermeend slachtoffer voldoende overtuigende gegevens aanbrengen waaruit blijkt, dat hij op het vlak van relevante en pertinente criteria sterk overeenkomstig is met de persoon waarmee hij zich vergelijkt, zijnde een persoon die niet wordt gekenmerkt door een beschermd criterium. Bovendien moet hij aantonen dat hij minder goed behandeld werd dan die andere persoon in de vergelijkbare situatie.¹⁰⁸ Het Hof van Justitie lichtte deze methode toe in het arrest *Brunnhofner* waarin vragen rezen tussen mevrouw Brunnhofer en de Bank der österreichischen Postsparkasse AG (haar werkgever) over het verschil in de respectieve beloning die de Bank aan mevrouw Brunnhofer en een mannelijke collega van haar betaalde. Een vergelijkbare situatie hield *in casu* in dat de betrokken werknemers gelijke arbeid verrichten of een arbeid waaraan gelijke waarde kan worden toegekend. De rechter mag daarbij rekening houden met de aard van het werk, de opleidingsvereisten en de arbeidsomstandigheden.¹⁰⁹

---

¹⁰⁴ Wetsontwerp tot wijziging van de wet van 30 juli 1981 tot bestraffing van bepaalde door racisme en xenofobie ingegeven daden, Parl.St. Kamer 2006-07, nr. 2720/009, 75-79.

¹⁰⁵ Commissie Gelijke Behandeling (NL) 1 januari 2004, nr. 2004-37, <https://oordelen.mensenrechten.nl/oordeel/2004-37>.

¹⁰⁶ Y. THIERY, "Verzekeren in tijden van gendergelijkheid – Een leidraad door rechtsonzeker gebied" in C. BAYART, S. SOTTIAUX en S. VAN DROOGHENBROECK, *De nieuwe federale antidiscriminatie wetten*, Brugge, die Keure, 2008, 780.

¹⁰⁷ Art. 30, §2, 2° Antidiscriminatie wet.

¹⁰⁸ GwH 11 maart 2009, nr. 40/2009; Y. THIERY, "Verzekeren in tijden van gendergelijkheid – Een leidraad door rechtsonzeker gebied" in C. BAYART, S. SOTTIAUX en S. VAN DROOGHENBROECK, *De nieuwe federale antidiscriminatie wetten*, Brugge, die Keure, 2008, 781; EVALUATIECOMMISSIE FEDERALE WETGEVING TER BESTRIJDING VAN DISCRIMINATIE, *Eerste evaluatieverslag*, 2017, 90, www.unia.be/files/Documenten/Aanbevelingen-advies/Evaluatiecommissie_federale_wetgeving_ter_bestrijding_van_discriminatie.pdf.

¹⁰⁹ HvJ 26 juni 2001, nr. C-381/99, ECLI:EU:C:2001:358, *Brunnhofner*.

46. Een andere naam voor dit specifiek bewijsmiddel is de "eliminatie-test", waarbij alle elementen die niet aan de basis liggen van de ongunstige behandeling geschrapt worden. Als het enige element dat overblijft een beschermd criterium is dan kan er een vermoeden van discriminatie worden vastgesteld. Denk ter illustratie weer aan de huurmarkt waar deze keer Mohammed Ali op zoek is naar een woning. Mohammed is geboren in België, maar is tweetalig en heeft overduidelijk een Marokkaans accent. Hij neemt contact op met de immobiëlmakelaar die niet ingaat op zijn vraag onder het voorwendsel dat de woning reeds verhuurd is. Even later belt Jan Peeters die geen accent heeft naar diezelfde makelaar. Jan wordt wel uitgenodigd voor een bezoek. Beide mannen zijn geboren in België, hebben vast werk en verdienen 3000 euro per maand. De vergelijkbaarheidstest elimineert dus alle factoren die gelijkaardig zijn en waarop de ongunstige behandeling niet gegrond is, waardoor duidelijk blijkt waarop het verschil in behandeling wel gebaseerd is. In dit geval gaat het om de etnische origine van Mohammed. Een ander voorbeeld gaat over de fitness-segregatie. Stel dat een heterokoppel samen wil gaan fitnessen, maar de toegang wordt ontzegd wegens een enkel-vrouwen-beleid dan kunnen ook weer alle gelijkaardige factoren geëlimineerd worden tot de factor geslacht *in casu* overblijft.¹¹⁰

47. Het vermoeden van discriminatie zal meer kracht hebben wanneer Mohammed Jan als referentiepersoon kan aanduiden. Stel dat een groep vrienden (zelfde kledingstijl, gedrag, enzovoort) samen uitgaat naar de discotheek en slechts één van hen, een Afrikaanse jongen, wordt tegengehouden aan de deur, dan kan het vermeend slachtoffer door de verschillende referentiepersonen sneller aantonen dat er een vermoeden van discriminatie geldt op basis van etnische origine.¹¹¹

48. Een voorbeeld van de vergelijkingstest uit de Belgische rechtspraak is het arrest van 24 juni 2021 bij het hof van beroep te Gent. Op 20 december 2016 bezocht S.H. het zwembadcomplex te Gent. Zij werd vergezeld door S.S. en K.V. S.H. kledde zich om in een boerkini. S.S droeg een loszittende zwemshort. K.V. droeg een zwempak. Bij het verlaten van de kleedhokjes werd aan S.S meegedeeld dat zijn zwemkledij niet in overeenstemming was met het intern reglement en dat hij zo het zwembad niet kon betreden. Ook S.H. kreeg dezelfde boodschap te horen. Het (ingevolge het bestreden bevelschrift inmiddels aangepaste) door S. H. gehekkelde art. 9 van het reglement van het Autonoom Gemeentebedrijf luidde op het moment van het bewuste zwembadbezoek d.d. 20 december 2016 als volgt: "Enige andere vorm van kledij zoals ondergoed, bermuda's, shorts, T-shirts, kledjes, rokjes, boerkini's, enz. worden om hygiënische/ecologische redenen niet toegestaan.". De betaalde toegangsprijs van het zwembad werd diezelfde dag bij het verlaten van het zwembad terugbetaald aan S.H..¹¹²

49. S.H. wenst de boerkini te dragen vanuit religieuze overwegingen en argumenteert dat er sprake is van directe of minstens indirecte discriminatie op grond van geloof en levensbeschouwing in de zin van het EVRM, het Gelijkekansendecreet en de Antidiscriminatiewet. S.H. haalt aan dat er sprake is van directe discriminatie, omdat artikel 9 van het zwembadreglement een onderscheid

---

¹¹⁰ J. VRIELINK en S. SOTTIAUX, "Fitness-segregatie dan toch geen discriminatie: separate but equal?", *De Juristenkrant* 2014, nr. 299, 3.

¹¹¹ Wetsontwerp tot wijziging van de wet van 30 juli 1981 tot bestraffing van bepaalde door racisme en xenofobie ingegeven daden, Parl.St. Kamer 2006-07, nr. 2720/009, 80.

¹¹² Gent 24 juni 2021, www.unia.be/files/Documenten/Rechtspraak/2021_06_24_Hof_Gent.pdf .

maakt tussen enerzijds zwembadgebruikers die wegens hun religie bedekkende kledij dragen en anderzijds de overige zwembadgebruikers die niet gebonden zijn door hun religie. Het zwembadreglement behandelt de eerste groep minder gunstig dan de tweede groep.¹¹³

50. Het rechterlijk toetsingsproces bestaat uit twee delen. In de eerste fase, namelijk de toetsingsfase, dient de rechter na te gaan of de klager minder gunstig wordt behandeld dan een ander in een vergelijkbare situatie. Wanneer die vraag positief wordt beantwoord, komt de rechtvaardigingstoets. Het hof oordeelde *in casu* dat artikel 9 inderdaad een ongunstigere behandeling creëerde op grond van geloof tussen moslima's die een boerkini willen dragen omwille van religieuze redenen en zwemmers die niet door een religieuze beweegreden gebonden zijn. Er is sprake van een vergelijkbare situatie, omdat de boerkini volledig ontworpen is als zwemkledij. Toch worden moslima's die de boerkini dragen minder gunstig behandeld dan zwemsters met een zwempak. Als zij toegang wil krijgen tot het zwembad dan moet S.H. haar geloofsovertuiging aan de kant zetten. Daarom is er sprake van directe discriminatie. Bovendien is de boerkini het enige kledingstuk in de lijst van artikel 9 dat uit hetzelfde materiaal gemaakt is als een zwempak. Stel dat de boerkini slechts exemplarisch in de lijst zou zijn opgenomen dan zou er nog steeds sprake zijn van indirecte discriminatie.¹¹⁴

§3. De statistische gegevens

51. Het vermoeden van indirecte discriminatie kan geleverd worden door statistische gegevens. Zowel in de antidiscriminatiewetgeving als in de Equal Status Acts staan de statistische gegevens uitdrukkelijk vermeld als bewijsmiddel om een vermoeden van discriminatie aan te tonen. In het Iers recht wordt geen expliciete opsplitsing gemaakt tussen directe en indirecte discriminatie van feiten die een vermoeden kunnen aantonen, maar statistisch bewijs wordt er vooral gebruikt in het kader van indirecte discriminatie.¹¹⁵ Een te ruime interpretatie van de "statistische gegevens" brengt de rechten van de verweerder op ontoelaatbare wijze in het gedrang, aangezien een eiser in elke situatie wel mogelijks gunstig statistisch materiaal kan achterhalen. Daarom is het vereist dat de statistische gegevens een directe betrekking hebben op de persoon of organisatie van de verweerder.¹¹⁶ Bij gebrek aan directe connectie met de verweerder kunnen de gegevens geen vermoeden van discriminatie opwekken.¹¹⁷ Bovendien volstaat het niet aan de hand van statistisch materiaal aan te tonen dat een schijnbaar neutrale grond personen - gekenmerkt door een van de in de bestreden wet vermelde gronden - louter benadeelt. Er moet worden aangetoond dat de verweerder zich bewust was van deze benadeling.¹¹⁸ Betekent dit dat er sprake moet zijn van een intentie bij discriminatie naar Belgisch recht? Om te kunnen spreken van discriminatie is het in principe niet vereist dat de verhuurder bewust de intentie had om te discrimineren. Het volstaat dat er een onderscheid wordt gemaakt op basis van een van de beschermde criteria, waarvoor geen objectieve

¹¹³ Gent 24 juni 2021, www.unia.be/files/Documenten/Rechtspraak/2021_06_24_Hof_Gent.pdf.

¹¹⁴ Gent 24 juni 2021, www.unia.be/files/Documenten/Rechtspraak/2021_06_24_Hof_Gent.pdf.

¹¹⁵ Art. 28 §3 °1 en 3 Antidiscriminatiewet; Sectie 3, lid 3A Equal Status Acts 2000-2018.

¹¹⁶ J. VRIELINK, "De nieuwe Belgische Antidiscriminatiewet, een kritische bespreking" in UNIVERSITEIT ANTWERPEN (ed.), *Vrijheid en gelijkheid. De horizontale werking van het gelijkheidsbeginsel en de nieuwe Antidiscriminatiewet*, Antwerpen, Maklu Uitgevers, 2003, 240; Gwh 11 maart 2009, nr. 40/2009, overw. B.97.

¹¹⁷ J. VRIELINK, "De nieuwe Belgische Antidiscriminatiewet, een kritische bespreking" in UNIVERSITEIT ANTWERPEN (ed.), *Vrijheid en gelijkheid. De horizontale werking van het gelijkheidsbeginsel en de nieuwe Antidiscriminatiewet*, Antwerpen, Maklu Uitgevers, 2003, 240.

¹¹⁸ Gwh 11 maart 2009, nr. 40/2009, overw. B.97.

en redelijke verantwoording kan worden aangevoerd.¹¹⁹ Het is dus voldoende om een feit aan te tonen dat een discriminerend effect heeft zonder dat de intentie van de discriminator moet worden aangetoond. Toch is één van de problemen in de gerechtelijke procesvoering met betrekking tot indirecte discriminatie dat er wel wordt gezocht naar de intentie om te discrimineren en dat er bij een gebrek aan deze intentie wordt besloten dat er geen sprake is van discriminatie.¹²⁰

52. Verder moeten de statistische gegevens tegemoetkomen aan bepaalde kwaliteitseisen opdat de rechter het in aanmerking kan nemen. Dit blijkt uit rechtspraak van het Hof van Justitie en van het Europees Hof voor de Rechten van de Mens.¹²¹ Uit de arresten *Enderby* en *Seymour-Smith* volgt namelijk dat "de rechter beoordeelt of de statistische gegevens in aanmerking kunnen worden genomen, kortom of zij betrekking hebben op een voldoende groot aantal personen en of er niet zuiver toevallige of conjuncturele verschijnselen in tot uitdrukking komen, en of zij in het algemeen relevant kunnen worden geacht".¹²² In het arrest *D.H. e.a. t. Tsjechische Republiek* is het EHRM van oordeel dat "de statistieken die betrouwbaar en significant lijken voldoende zijn om het door de verzoeker te leveren begin van bewijs te vormen".¹²³

53. Ter illustratie kan een verhuurder die zijn twee kamers - in een wijk met een hoog percentage allochtonen - niet verhuurt aan allochtone huurders, geen vermoeden van discriminatie opleveren. Er kan wel sprake van discriminatie zijn indien de verhuurder in diezelfde wijk vijftig kamers verhuurt waarvan hij geen enkele kamer verhuurt aan allochtonen. Bovendien moet het onderscheid ten aanzien van het gemiddelde voldoende betekenisvol zijn om discriminatie te doen vermoeden. Stel dus dat de verhuurder 25% van zijn kamers verhuurt aan allochtonen, terwijl het gemiddeld percentage in de wijk 30% is dan is het verschil te klein om te kunnen spreken van een vermoeden van discriminatie.¹²⁴

54. In de Ierse zaak *NBK Designs v Inoue* werd duidelijk dat statistische gegevens niet altijd nodig zijn om indirecte discriminatie vast te stellen wanneer het voor het Hof aan de hand van eigen kennis en ervaring duidelijk is dat er sprake is van een vermoeden van indirecte discriminatie.¹²⁵ In België moet een rechter daarentegen ter bescherming tegen willekeur abstractie maken van zijn persoonlijke kennis. De rechter onthoudt zich ervan om zijn kennis toe te passen in een specifieke situatie, maar dit verbod is niet absoluut aangezien het niet realistisch is om alle vergaarde kennis achterwege te laten. De rechter mag dus wel 'algemeen bekende feiten' gebruiken bij de beoordeling. Wat onder de algemeen bekende feiten valt, wordt ingevuld door de ervaring en levenswijsheid van de rechter.¹²⁶ Om terug te komen op de statistische gegevens volgde het Iers Hoogerechtshof niet

---

¹¹⁹ X., "Hoe kunnen we 'discriminatie' definiëren (conform het Gelijkekansendecreet)?", *CIB* 2020, www.cib.be/kennis/e03f5260-18d8-488a-8b77-e235b3f89dd5/hoe-kunnen-we-discriminatie-definieren-conform-het-gelijkekansendecreet.

¹²⁰ X., *Stand van zaken inzake toepassing en doeltreffendheid van de Genderwet*, Brussel, Instituut voor de gelijkheid van vrouwen en mannen, 2018, 6.

¹²¹ Gwh 11 maart 2009, nr. 40/2009, overw. B.97.

¹²² HvJ 27 oktober 1993, nr. C-127/92, ECLI:EU:C:1993:859, *Enderby*; HvJ 9 februari 1999, nr. C-167/97, ECLI:EU:C:1999:60, *Seymour-Smith*.

¹²³ EHRM 13 november 2007, nr. 57325/00, *D.H./Tsjechische Republiek*, overw. 188.

¹²⁴ J. VRIELINK, "De nieuwe Belgische Antidiscriminatiewet, een kritische bespreking" in UNIVERSITEIT ANTWERPEN (ed.), *Vrijheid en gelijkheid. De horizontale werking van het gelijkheidsbeginsel en de nieuwe Antidiscriminatiewet*, Antwerpen, Maklu Uitgevers, 2003, 240.

¹²⁵ Irish Labour Court 25 november 2002, nr. EED0212, *NBK Designs v Inoue*, www.workplacerelations.ie/en/cases/2002/november/eed0212.html.

¹²⁶ B. ALLEMEERSCH, "De naakte grijsaard. Over de rechter en zijn persoonlijke kennis(sen)", 2009, 12, <https://vlaamspleitgenootschap.be/wp-content/uploads/2019/09/openingsrede-2009.pdf>.

in de redenering van de arbeidsrechtbank die besloot dat statistische gegevens niet vereist zijn. Zo oordeelde het Hof in *Stokes* dat statistisch bewijs wel nodig is om *prima facie* indirecte discriminatie vast te stellen.¹²⁷

§4. Het intrinsiek verdacht criterium van onderscheid

55. Voor het vaststellen van een vermoeden van indirecte discriminatie voorziet de antidiscriminatiewetgeving het gebruik van een intrinsiek verdacht criterium van onderscheid als één van de bewijsmogelijkheden.¹²⁸ Wanneer “de geboorteplaats” een verhuurcriterium van een huis is dan kan dit beschouwd worden als een intrinsiek verdacht criterium in het licht van het verbod op discriminatie op grond van nationaliteit of nationale afkomst. Het criterium ‘geboorteplaats’ treft en benadeelt duidelijk personen met een niet-Belgische nationaliteit of nationale afkomst.¹²⁹

56. De niet-terugbetaling in de hospitalisatieverzekering van de behandeling voor borstkanker is ook een voorbeeld van een vermoeden van discriminatie op basis van een intrinsiek verdacht criterium. Niet alleen is het vermoeden gebaseerd op de gezondheidstoestand, maar ook op basis van geslacht. Vrouwen nemen zulke verzekering tegen minder gunstige tarieven, aangezien het voornamelijk vrouwen zijn die getroffen worden door de ziekte. Er is *in casu* sprake van een intrinsiek verdacht criterium dat overduidelijk meer vrouwen dan mannen treft en benadeelt.¹³⁰

57. In de zaak *Noonan Services v A Worker* besloot de Ierse arbeidsrechtbank dat de vereiste van bekwaamheid werd beschouwd als een *prima facie* indirecte discriminatie. De verplichting om de Engelse taal te beheersen kan immers een relatief nadeel opleveren voor personen met een andere moedertaal.¹³¹

§5. De praktijktest

58. De wet van 25 februari 2003 voorzag in de mogelijkheid voor het slachtoffer om het vermoeden van discriminatie aan te tonen aan de hand van statistische gegevens of de meer omstreden praktijktests. De notie praktijktest diende verder ingevuld te worden door middel van een KB, hetgeen nooit is gebeurd. De wetten van 2007 voorzagen niet in dezelfde mogelijkheid om discriminatie te bewijzen aan de hand van praktijktests, hoewel niets het gebruik ervan op rechtmatige wijze belet.¹³² De huidige exhaustieve lijst aan bewijsmiddelen bevat niets expliciet over het gebruik van praktijktests als bewijs, maar de brede formulering van “feiten die discriminatie kunnen doen vermoeden”, biedt voldoende ruimte om het gebruik van praktijktests toe te laten.¹³³ Onder deze feiten vallen niet alleen gegevens die wijzen op een patroon van ongunstige behandeling jegens een persoon die drager is van een beschermd criterium, maar ook gegevens waaruit blijkt

¹²⁷ Irish Supreme Court 24 februari 2015, nr. [2015] IESC 13, *Stokes v Christian Brothers High School*, www.courts.ie/Judgments.nsf/597645521f07ac9a80256ef30048ca52/a09897a48211897980257df6005a3c31?OpenDocument.

¹²⁸ Art. 28, §3, 2° Antidiscriminatiewet; Art. 33, §3, 2° Antiracismewet; Art. 30, §3, 2° Genderwet; HvJ 23 mei 1996, nr. C-237/94, ECLI:EU:C:1996:206, O’Flynn.

¹²⁹ Wetsontwerp tot wijziging van de wet van 30 juli 1981 tot bestraffing van bepaalde door racisme en xenofobie ingegeven daden, *Parl. St.* Kamer 2006-07, nr. 2720/009, 81.

¹³⁰ Y. THIERY, “Verzekeren in tijden van gendergelijkheid – Een leidraad door rechtsonzeker gebied” in C. BAYART, S. SOTTIAUX en S. VAN DROOGHENBROECK, *De nieuwe federale antidiscriminatiewetten*, Brugge, die Keure, 2008, 780.

¹³¹ The High Court 25 februari 2004, nr. [2004] IEHC 42, *Noonan Services Ltd and Others/Labour Court*.

¹³² A. WITTERS en I. VERHELST, “Nieuwe discriminatieregels in arbeidszaken”, *ORM* 2007, nr. 7, 166-184.

¹³³ E. CLOOTS, M. SPINOY en J. VRIELINK, *Gelijk zijn versus gelijk krijgen*, Morsel, Intersentia, 2021, 195-224.

dat de situatie van de eiser vergelijkbaar is met die van een persoon die niet het beschermd criterium draagt en beter werd behandeld. De praktijktest is in principe een combinatie van beide bewijsmiddelen.¹³⁴

59. De praktijktest is een vorm van onderzoek die gericht is op het testen van de selectiepraktijk van leveranciers van goederen of diensten om de aanwezigheid van discriminatoire criteria in een wervingsproces aan het licht te brengen. De twee belangrijkste methodes van praktijktesten zijn de correspondentietest en *mystery shopping*.¹³⁵

60. De correspondentietest bestaat uit het versturen van twee gelijkaardige profielen voor toegang tot goederen of diensten, waarbij slechts één van beide profielen drager is van een door de antidiscriminatiewetgeving beschermd criterium zoals geslacht, afkomst of handicap. Elk profiel probeert toegang te krijgen tot de goederen of diensten. Het testcentrum herhaalt het experiment tientallen tot honderden keren. Wanneer blijkt dat een aanzienlijk aantal profielen die drager zijn van het criterium minder voordelig worden behandeld dan de profielen zonder het criterium, geeft dit aanleiding tot het vestigen van een vermoeden van discriminatie.¹³⁶ De praktijktest is een handig bewijsmiddel om discriminatie aan te kaarten en te bestrijden op de huurmarkt. Twee groepen (A en B) met een gelijkaardige gezinssamenstelling, inkomen en leeftijd gaan in op dezelfde verhuuradvertentie. Het enige onderscheid tussen beide groepen is de buitenlandse afkomst van groep A. Groep A krijgt als antwoord dat het pand al verhuurd is, maar groep B mag het pand wel gaan bezichtigen. Deze ongunstige behandeling op grond van het beschermd criterium geeft een vermoeden van discriminatie aan.¹³⁷

61. *Mystery shopping* veronderstelt dat een onderzoeker zich voordoet als een klant van een aanbieder van goederen of diensten. De vermeende klant neemt contact op met de aanbieder en stelt daarbij een discriminatoire vraag zoals "Ik wil dat u mijn huis verkoopt, maar niet aan Marokkanen."¹³⁸ De onderzoeker gaat na of de leverancier van de goederen of diensten ingaat op de discriminatoire vraag. *Mystery shopping* kan niet zoals de correspondentietest een vermoeden van discriminatie aantonen, maar kan enkel een discriminatoire intentie aan het licht brengen.¹³⁹

62. De praktijktest is dus geen vaststaand bewijs en kan op zichzelf niet tot een veroordeling leiden, maar het is wel een handig hulpmiddel om een vermoeden van discriminatie aan te tonen.¹⁴⁰

---

¹³⁴ Art. 28 §2, 1° en 2° Antidiscriminatiewet; J. RINGELHEIM, "The Burden of Proof in Antidiscrimination Proceedings. A focus on Belgium, France and Ireland", *European equality law review* 2019/2, 60.

¹³⁵ J. RINGELHEIM, "The Burden of Proof in Antidiscrimination Proceedings. A focus on Belgium, France and Ireland", *European equality law review* 2019/2, 58; X., "Praktijktesten op de Brusselse arbeidsmarkt", Unia, 2020, 3.

¹³⁶ I. RORIVE en V. VAN DER PLANCKE, "Quels dispositifs pour prouver la discrimination?" in C. BAYART, S. SOTTIAUX en S. VAN DROOGHENBROECK, *De nieuwe federale antidiscriminatie wetten*, Brugge, die Keure, 2008, 432-433; J. RINGELHEIM, "The Burden of Proof in Antidiscrimination Proceedings. A focus on Belgium, France and Ireland", *European equality law review* 2019/2, 59; X., "Praktijktesten op de Brusselse arbeidsmarkt", Unia, 2020, 2.

¹³⁷ I. RORIVE en V. VAN DER PLANCKE, "Quels dispositifs pour prouver la discrimination?" in C. BAYART, S. SOTTIAUX en S. VAN DROOGHENBROECK, *De nieuwe federale antidiscriminatie wetten*, Brugge, die Keure, 2008, 432-433; J. RINGELHEIM, "The Burden of Proof in Antidiscrimination Proceedings. A focus on Belgium, France and Ireland", *European equality law review* 2019/2, 59; X., "Praktijktesten op de Brusselse arbeidsmarkt", Unia, 2020, 2.

¹³⁸ X., "Praktijktesten op de Brusselse arbeidsmarkt", Unia, 2020, 2.

¹³⁹ P-P. VERHAEGHE en K. VAN DER BRACHT, "Praktijktesten: Van onderzoeksmethode naar beleidsinstrument tegen discriminatie?", *Sociologos* 2017, nr. 1, 188.

¹⁴⁰ E. CLOOTS, M. SPINOY en J. VRIELINK, *Gelijk zijn versus gelijk krijgen*, Mortsels, Intersentia, 2021, 193; UNIA, "Evaluatie Wet van 10 mei 2007 tot wijziging van de wet van 30 juli 1981 tot bestraffing van bepaalde door

Om die reden ligt een wetsvoorstel om praktijktests toe te staan - ten einde discriminatie tegen te gaan - op tafel.¹⁴¹ Inspiratie voor een wettelijk kader rond de praktijktest moet niet gezocht worden in Ierland, want tot op de dag van vandaag maken praktijktests daar geen bewijsmiddel uit om een vermoeden van discriminatie te kunnen aantonen.¹⁴²

§6. De discriminerende publieke verklaringen

63. Het gebeurt niet vaak meer dat discriminatie in het openbaar geuit wordt. Ingeval een dienstverlener in het openbaar toch discriminerende uitspraken laat vallen, kan het vermeend slachtoffer die verklaringen gebruiken in de rechtbank als bewijsmateriaal.¹⁴³ Dit bewijsmateriaal werd voor het eerst aangehaald in het arrest *Feryn* waar een werkgever werd vervolgd wegens discriminatie nadat hij discriminerende verklaringen had afgelegd, maar waarbij geen geïdentificeerd slachtoffer zich had gemeld. De werkgever had een vacature geadverteerd en had nadien in een persinterview verklaard dat hij geen sollicitanten van Marokkaanse afkomst zou aanwerven. Bij gebrek aan geïdentificeerde slachtoffers startte het Centrum voor gelijkheid van kansen en voor racismebestrijding zelf een gerechtelijke procedure op.¹⁴⁴ Ook in het arrest *Accept* uitte iemand met een leidinggevende rol bij een Roemeense voetbalclub discriminerende verklaringen. Hij gaf aan in een interview dat de club geen homoseksuele voetballers zou aannemen. Ook hier waren geen gekende slachtoffers, waardoor een NGO die de rechten van lesbiennes, homoseksuelen en transgenders verdedigt, zelf een procedure startte.¹⁴⁵ In beide arresten aanvaardde het Hof van Justitie dat zulke verklaringen een vermoeden van discriminatie konden aantonen ook al was er geen gekend slachtoffer.¹⁴⁶

Tussenconclusie

64. De bewijsregels binnen het Belgische antidiscriminatierecht zijn tot stand gekomen wegens de wens van de wetgever om het systeem van bestrijding tegen discriminatie te verbeteren.¹⁴⁷ Initieel gold immers de regel naar gemeen recht waarbij "hij die beweert, ook moet bewijzen".¹⁴⁸ Deze gemeenrechtelijke regel was voor het vermeend slachtoffer van discriminatie een te zware last om te dragen, waardoor vele vermeende slachtoffers van discriminatie na de discriminerende handeling geen verdere stappen ondernamen. De wetgever kwam tegemoet aan deze zware bewijslast door een verdeling van de bewijslast in te voeren.¹⁴⁹ Vanaf het ogenblik dat de eiser sterke

---

racisme of xenofobie ingegeven daden (B.S. 30 mei 2007) (Antiracismewet) Wet van 10 mei 2007 ter bestrijding van bepaalde vormen van discriminatie (B.S. 30 mei 2007) (Antidiscriminatiewet)", 2017, 11 en 18, www.unia.be/files/Documenten/Publicaties_docs/Evaluatie_Antidiscriminatie- en_Antiracismewet_2017.pdf.

¹⁴¹ GEGEVENS BESCHERMINGS AUTORITEIT, *Advies m.b.t. wetsvoorstel om praktijktests toe te staan ten einde discriminatie in welke vorm ook, tegen te gaan (CO-A-2021-019)*, 18 maart 2021, nr. 32/2021, www.gegevensbeschermingsautoriteit.be/publications/advies-nr.-32-2021.pdf.

¹⁴² J. RINGELHEIM, "The Burden of Proof in Antidiscrimination Proceedings. A focus on Belgium, France and Ireland", *European equality law review* 2019/2, 60.

¹⁴³ J. RINGELHEIM, "The Burden of Proof in Antidiscrimination Proceedings. A focus on Belgium, France and Ireland", *European equality law review* 2019/2, 60.

¹⁴⁴ HvJ 10 juli 2008, C-54/07, ECLI:EU:C:2008:397, *Jur.HvJ.* 2008, *Feryn*.

¹⁴⁵ HvJ 25 april 2013, nr. C-81/12, ECLI:EU:C:2013:275, *Asociatia Accept*.

¹⁴⁶ HvJ 10 juli 2008, C-54/07, ECLI:EU:C:2008:397, *Jur.HvJ.* 2008, *Feryn*, overw. 34; HvJ 25 april 2013, nr. C-81/12, ECLI:EU:C:2013:275, *Asociatia Accept*, overw. 53.

¹⁴⁷ COMMISSIE VOOR DE EVALUATIE VAN DE FEDERALE ANTIDISCRIMINATIEWETTEN, *Eindverslag – Bestrijding van discriminatie, haatboodschappen en haatmisdrijven: een gedeelde verantwoordelijkheid*, 2022, 20-22.

¹⁴⁸ Artikel 8.4 BW.

¹⁴⁹ Art. 28 §1 Antidiscriminatiewet.

en pertinente feiten kan voorleggen die een vermoeden van discriminatie kunnen aantonen, verschuift de bewijslast naar de verweerder die deze feiten dient te weerleggen met een redelijke mate van zekerheid.¹⁵⁰ De wet schrijft in een niet-exhaustieve lijst verschillende bewijsmiddelen voor die zulke feiten kunnen aantonen. Directe discriminatie kan worden aangetoond aan de hand van de patroonmethode en de vergelijkingsmethode. Indirecte discriminatie kan worden aangetoond aan de hand van statistische gegevens en een intrinsiek verdacht criterium van onderscheid.¹⁵¹ Tenslotte kunnen ook de praktijktest en discriminerende publieke verklaringen een vermoeden van discriminatie aantonen. Het Ierse antidiscriminatierecht is gebaseerd op het Europese antidiscriminatierecht, waardoor de Ierse bewijsprincipes grotendeels overeenkomen met de Belgische bewijsregels. Enkel over de mogelijkheid om een vermoeden van discriminatie aan te tonen aan de hand van praktijktests en discriminerende publieke verklaringen heeft het Iers recht zich nog niet uitgelaten.¹⁵²

Hoofdstuk 2. De bewijsregels in het Belgische privaatrecht

65. Naast de specifieke bewijsregels in het antidiscriminatierecht, zijn er ook gemeenrechtelijke bewijsregels. Het nieuwe bewijsrecht - terug te vinden in het boek 8 van het Burgerlijk Wetboek - trad op 1 november 2020 in werking.¹⁵³ De codificatie van het nieuw bewijsrecht behoudt de grote uitgangspunten van vroeger, zoals de regels inzake de bewijslast, het gereguleerd bewijsstelsel en de vijf bestaande bewijsmiddelen.¹⁵⁴ De wetgever heeft wel geprobeerd om verouderde en onoverzichtelijke delen die niet aangepast waren aan de technologische ontwikkelingen te moderniseren en heeft bovendien de heersende rechtspraak grotendeels in de wet geïntegreerd.¹⁵⁵

Afdeling 1. De bewijslast

66. De principiële regels omtrent de bewijslastverdeling in het privaatrecht staan in artikel 8.4, eerste en tweede lid van het Burgerlijk Wetboek en artikel 870 van het Gerechtelijk Wetboek.¹⁵⁶ Artikel 8.4 van het Burgerlijk Wetboek bepaalt dat *"hij die meent een ander in rechte te kunnen aanspreken, de rechtshandelingen of feiten moet bewijzen die daaraan ten grondslag liggen. Hij die beweert bevrijd te zijn, de rechtshandelingen of feiten moet bewijzen die zijn beweringen ondersteunen"*.¹⁵⁷ Overeenkomstig artikel 870 van het Gerechtelijk Wetboek moet *"iedere partij het bewijs leveren van de feiten die zij aanvoert"*. De nieuwe regeling uit boek 8 van het Burgerlijk

---

¹⁵⁰ GwH 11 maart 2009, nr. 40/2009; S. DE REY, I. SAMOY, P. FOUBERT, "Afdwinging van de antidiscriminatie wetgeving in private rechtsverhoudingen: heeft het privaatrecht iets te bieden?", *RW* 2021-22, nr. 31, 1218.

¹⁵¹ Art. 28 §2-3 Antidiscriminatie wet.

¹⁵² J. RINGELHEIM, "The Burden of Proof in Antidiscrimination Proceedings. A focus on Belgium, France and Ireland", *European equality law review* 2019/2, 60.

¹⁵³ P. VANHORENBEKE, "Het nieuw bewijsrecht", s.d., www.studio-legale.be/nieuw-bewijsrecht/?lang=nl.

¹⁵⁴ B. VANLERBERGHE, "De krachtlijnen van het nieuwe burgerlijke bewijsrecht" in T. VANSWEEVELT en B. WEYTS (eds.), *Het nieuwe bewijsrecht*, Mortsel, Intersentia, 2020, 1.

¹⁵⁵ P. VANHORENBEKE, "Het nieuw bewijsrecht", s.d., www.studio-legale.be/nieuw-bewijsrecht/?lang=nl; K. GEENS, *De sprong naar het recht voor morgen*, 2016, 58, <https://cdn.nimbu.io/s/1jn2gqe/assets/1481026673705/De%20sprong%20naar%20het%20recht%20voor%20morgen.pdf>; B. ALLEMEERSCH en W. VANDENBUSSCHE, "Stand van zaken en actuele ontwikkelingen op het stuk van het bewijsrecht", in S. VOET en B. ALLEMEERSCH (eds.), *Themis Gerechtelijk recht*, Brugge, Die Keure, 2017, 65.

¹⁵⁶ B. CATTOIR, *Nieuw burgerlijk bewijsrecht*, Mechelen, Wolters Kluwer, 2020, 37.

¹⁵⁷ Artikel 8.4 eerste en tweede lid BW.

Wetboek neemt het principe over uit artikel 1315 van het oud Burgerlijk Wetboek en legt de focus op het ruime toepassingsgebied van de regels omtrent de bewijslast dat de volledige burgerlijke rechtspleging omvat (met uitzondering van strafzaken en tuchtzaken).¹⁵⁸ Deze regeling houdt in dat de eiser moet aantonen dat alle ontstaansvoorwaarden van het recht waarop hij zich beroept, vervuld zijn. De eiser moet het ontstaan van het recht aantonen en wanneer de verweerder meent dat het recht niet meer bestaat, is het aan hem om zijn bewering hard te maken aan de hand van nieuwe voorgelegde feiten.¹⁵⁹

Afdeling 2. De bewijsmedewerkingsplicht

67. De bewijsmedewerkingsplicht is ontstaan uit het beginsel van goede trouw, de opkomst van de procesloyauteit en het afstappen van het beginsel '*nemo contra se edere tenetur*'.¹⁶⁰ De procesloyauteit staat voor partijen die zich loyaal en fair gedragen ten opzichte van elkaar en ten opzichte van de rechter. De partijen moeten gewillig zijn om mee te werken aan het proces.¹⁶¹ Het principe '*nemo contra se edere tenetur*' impliceert dat niemand ertoe kan worden verplicht bewijs tegen zichzelf aan te voeren.¹⁶² Initieel was er veel twijfel om van dit beginsel af te stappen, toch heeft ons recht - mede dankzij de opkomst van de goede trouw - de twijfel laten varen. De verdwijning van dit principe in het burgerlijk recht zorgt ervoor dat een rechter nu ook van een partij bewijsmateriaal kan eisen dat in het nadeel speelt van die partij.¹⁶³

68. De bewijsmedewerkingsplicht splitst zich op in twee delen. Enerzijds is er een bewijsmedewerkingsplicht op initiatief van de rechter (*sensu stricto*).¹⁶⁴ Anderzijds speelt er een algemene plicht tot loyale medewerking aan de bewijsvorming (*sensu lato*).¹⁶⁵

Onderafdeling 1. De bewijsmedewerkingsplicht sensu stricto

69. De bewijsmedewerkingsplicht *sensu stricto* legt de partijen de verplichting op om loyaal mee te werken aan de bewijsvoering op initiatief van de rechter. Deze plicht vond haar grondslag oorspronkelijk in artikel 871 Ger.W. waarin de wetgever zegt dat "*de rechter niettemin aan iedere gedingvoerende partij kan bevelen het bewijsmateriaal dat zij bezit over te leggen*".¹⁶⁶ De plicht *sensu stricto* legt zich toe op de verhouding tussen de partijen en de rechter. Hieruit volgt dat de partijen de verplichting hebben om loyaal mee te werken aan de onderzoeksmaatregelen die de rechter beveelt, ook al spelen de bewijselementen die ze moeten aanbrengen in hun nadeel.¹⁶⁷

---

¹⁵⁸ B. VANLERBERGHE, "De verzachting van de regels inzake de bewijslast en de aangepaste bewijsstandaard in geval van bewijsnood: mogelijkheden en grenzen" in B. VANLERBERGHE, D. TORFS, E. VAN HOORDE, I. RIVIERE, J. MEESE, J. ROZIE, J. VAN CAMP, P. THIRIAR, S. RUTTEN, *Bewijsnood na het vernieuwde bewijsrecht*, Mortsel, Intersentia, 2020, 28.

¹⁵⁹ B. CATTOIR, *Burgerlijk Bewijsrecht*, Mechelen, Kluwer, 2013, 71.

¹⁶⁰ B. VANLERBERGHE, "De krachtlijnen van het nieuwe burgerlijke bewijsrecht, in T. VANSWEEVELT en B. WEYTS (eds.), *Het nieuwe bewijsrecht*, Mortsel, Intersentia, 2020, 5.

¹⁶¹ W. VANDENBUSSCHE, *Bewijs en onrechtmatige daad*, Mortsel, Intersentia, 2017, 271.

¹⁶² B. ALLEMEERSCH e.a., "[De burgerlijke bewijslast] Interpretatie van de basisregel", *TPR* 2015, nr. 2, 697; W. VANDENBUSSCHE, *Bewijs en onrechtmatige daad*, Mortsel, Intersentia, 2017, 271.

¹⁶³ B. ALLEMEERSCH e.a., "[De burgerlijke bewijslast] Interpretatie van de basisregel", *TPR* 2015, nr. 2, 697; W. VANDENBUSSCHE, *Bewijs en onrechtmatige daad*, Mortsel, Intersentia, 2017, 271.

¹⁶⁴ Art. 8.4 derde lid BW.

¹⁶⁵ Art. 8.4 derde en vijfde lid BW.

¹⁶⁶ Art. 871 Ger.W.

¹⁶⁷ B. ALLEMEERSCH e.a., "[De burgerlijke bewijslast] Interpretatie van de basisregel", *TPR* 2015, nr. 2, 696; W. VANDENBUSSCHE, *Bewijs en onrechtmatige daad*, Mortsel, Intersentia, 2017, 274.

70. In een arrest van 25 september 2000 heeft het Hof van Cassatie de bewijsmedewerkingsplicht op initiatief van de rechter als algemeen rechtsbeginsel erkend.¹⁶⁸ Hoewel het algemeen rechtsbeginsel in principe slechts betrekking heeft op het overleggen van stukken en de medewerkingsplicht aan het getuigenonderzoek zijn grondslag vindt in artikel 972bis Ger.W., mag ervan worden uitgegaan dat de bewijsmedewerkingsplicht ook geldt voor alle andere onderzoeksmaatregelen zoals het getuigenverhoor, het plaatsbezoek door de rechter en het verhoor van de partijen.¹⁶⁹

Onderafdeling 2. De bewijsmedewerkingsplicht sensu lato

71. De tweede strekking van de bewijsmedewerkingsplicht is de verplichting tot loyale medewerking aan de bewijsvoering tussen de partijen zelf. Er wordt gesproken van een 'bewijssamenwerking', omdat deze plicht niet beperkt is tot de medewerking aan de - door de rechter bevolen - onderzoeksmaatregelen, maar zelfs mogelijk is zonder initiatief van de rechter. Deze subcategorie vindt zijn oorsprong in de rechtsleer en werd nadien ook aanvaard in cassatierechtspraak.¹⁷⁰ Toch gebeurde het ontstaan van die 'samenwerking' niet zonder slag of stoot.¹⁷¹

72. Initieel klampten vele auteurs zich vast aan het idee dat de rechter de partijen moet aanzetten tot medewerking.¹⁷² De voorstanders van het principe beriepen zich op de goede trouw, op het voorkomen van de bewijsnood en het rechtsvertrouwen. De goede trouw vereist dat de partijen meewerken met alles wat de goede procesorde vereist.¹⁷³ Er zou continu een situatie van bewijsnood zijn wanneer er geen bewijsmedewerkingsplicht is. Het slachtoffer haalt aan dat er sprake is van discriminatie, maar met een eenvoudige ontkenning van de verweerder zou de kous af zijn.¹⁷⁴ Tot slot haalden de voorstanders het rechtsvertrouwen aan, omdat partijen een rechtvaardig en correct resultaat verwachten. Om dit resultaat te bereiken is een correcte en efficiënte waarheidsvinding vereist. De tegenstanders steunden op het ontbreken van een wettelijke grondslag, het feit dat het bevel tot overlegging van stukken geen verplichting, maar een mogelijkheid is voor de rechter en de twijfel of er wel plaats is voor loyaleit tussen de partijen. Beide partijen zijn nog steeds gedreven door eigen gewin en dus subjectief. De tegenstanders vragen zich af of alle partijen wel geneigd zullen zijn om eerlijk mee te werken aan de bewijsvoering.¹⁷⁵

73. Uiteindelijk neigde de rechtsleer door het argument van de goede trouw meer naar de mogelijkheid van het principe van de bewijsmedewerkingsplicht tussen de partijen zonder initiatief van de rechter.¹⁷⁶ Ook in de rechtspraak evolueerde het Hof van Cassatie in de richting van een

---

¹⁶⁸ Cass. 25 september 2000, nr. C.00.0201.F, *Arr.Cass.* 2000, 1424.

¹⁶⁹ W. VANDENBUSSCHE, *Bewijs en onrechtmatige daad*, Mortsel, Intersentia, 2017, 274; W. VANDENBUSSCHE, "Je t'aime ..., moi non plus - Over de loyale medewerking aan de bewijsvoering in het buitencontractueel aansprakelijkheidsrecht" in T. VANSWEEVELT en B. WEYTS (eds.), *Actuele ontwikkelingen in het aansprakelijkheidsrecht & verzekeringsrecht*, Antwerpen, Intersentia, 2015, 83, nr. 14.

¹⁷⁰ Cass. 12 februari 2016, AR F.14.0223.F; Cass. 4 juni 2015, AR C.14.0479.F, *TBH* 2015, 925.

¹⁷¹ W. VANDENBUSSCHE, *Bewijs en onrechtmatige daad*, Mortsel, Intersentia, 2017, 280.

¹⁷² G. STEVIGNY, "De bewijslast in het burgerlijk proces", *RW* 1957, 154, nr. 76; R. DEKKERS, "De la collaboration des plaideurs dans l'administration de la preuve" (noot onder Luik 31 januari 1956) *RCJB* 1954, nr. 19.

¹⁷³ B. ALLEMEERSCH, *Taakverdeling in het burgerlijk proces*, Antwerpen, Intersentia, 2007, 597, nr. 17.

¹⁷⁴ W. VANDENBUSSCHE, *Bewijs en onrechtmatige daad*, Mortsel, Intersentia, 2017, 287; B. ALLEMEERSCH, "Stand van zaken en recente ontwikkelingen op het vlak van bewijs in rechte" in P. VAN ORSHOVEN (ed.), *Themis Gerechtelijk Recht*, Brugge, die Keure, 2010, 39, nr. 7.

¹⁷⁵ W. VANDENBUSSCHE, *Bewijs en onrechtmatige daad*, Mortsel, Intersentia, 2017, 287.

¹⁷⁶ W. VANDENBUSSCHE, *Bewijs en onrechtmatige daad*, Mortsel, Intersentia, 2017, 281.

samenwerkingsplicht.¹⁷⁷ Met het derde lid van artikel 8.4 BW werd ineens komaf gemaakt aan het ontbreken van een wettelijke grondslag. Het artikel bepaalt dat *“alle partijen gehouden zijn om mee te werken aan de bewijsvoering”*.¹⁷⁸ De wetgever bevestigt dus de strekking in de rechtsleer die aanneemt dat de partijen niet enkel een medewerkingsplicht hebben ten opzichte van de rechter, maar ook ten aanzien van elkaar. De loyale medewerkingsplicht heeft dus een ruim en algemeen toepassingsgebied.¹⁷⁹

Afdeling 3. Het bewijsrisico

74. Artikel 8.4, vierde lid van het Burgerlijk Wetboek bepaalt dat *“In geval van twijfel wordt hij die de door hem beweerde rechtshandelingen of feiten moet bewijzen, in het ongelijk gesteld, tenzij de wet anders bepaalt”*.¹⁸⁰ Met deze bepaling maakt de wetgever duidelijk dat de term ‘bewijslast’ moet worden ingevuld als een objectieve bewijslast, die dient te worden onderscheiden van de subjectieve bewijslast.¹⁸¹ De subjectieve bewijslast geeft duidelijkheid over welke partij in het geding de last draagt om het nodige bewijs aan te voeren. De objectieve bewijslast benoemt welke partij het risico draagt om in het ongelijk te worden gesteld wanneer de partij er niet in slaagt om het bewijs te leveren. Wanneer de rechter op het einde van de zaak nog steeds twijfelt, kan de objectieve bewijslast dienen als middel om een beslissing te nemen over de zaak.¹⁸² De bewijsregels zijn in principe dus pas relevant wanneer de rechter heeft geoordeeld dat het bewijs niet is aangetoond.¹⁸³ De introductie van het bewijsrisico vermindert de kans op een passieve houding bij de bewijsvoering, aangezien de partij die er niet in slaagt het bewijs te leveren in het ongelijk wordt gesteld.¹⁸⁴

Afdeling 4. De omkering van het bewijsrisico

75. De grondslag voor het principe van de ‘omkering van het bewijsrisico’ is te vinden in het laatste lid van artikel 8.4 BW. Dit artikel haalt aan dat *“de rechter, bij een met bijzondere redenen omkleed vonnis, in het licht van uitzonderlijke omstandigheden, kan bepalen wie de bewijslast draagt wanneer de toepassing van de in de vorige leden omgelegde regels kennelijk onredelijk zou zijn. De rechter kan slechts gebruik maken van deze mogelijkheid wanneer hij alle nuttige onderzoeksmaatregelen heeft bevolen en erover gewaakt heeft dat de partijen meewerken aan de*

---

¹⁷⁷ Cass. 10 december 2004, *Arr.Cass* 2004, 1998; Cass. 18 januari 2007, *Res.Jur.Imm.* 2007, 27; Cass. 13 december 2007, *Pas.* 2007, 2292; Cass. 14 november 2013, *Not.Fisc.M.* 2014, 47; Cass. 14 november 2014, AR C.14.0043.N., concl. A. VAN INGELGEM, *P&B* 2015, 49.

¹⁷⁸ Art. 8.4 derde lid BW.

¹⁷⁹ I. SAMOY en W. VANDENBUSSCHE, “Het nieuwe bewijsrecht” in S. STIJNS (ed.), *Themis 108 - Verbintenissenrecht*, Brugge, Die Keure, 2018-2019, 128.

¹⁸⁰ Art. 8.4, lid 4 BW.

¹⁸¹ W. VANDENBUSSCHE, “Het nieuwe bewijsrecht: gevolgen voor aansprakelijkheidsprocedures” in T. VANSWEEVELT en B. WEYTS (eds.), *Het nieuw bewijsrecht*, Mortsel, Intersentia, 2020, 46-47.

¹⁸² I. SAMOY en W. VANDENBUSSCHE, “Het nieuw bewijsrecht” in S. STIJNS (ed.), *Themis Verbintenissenrecht*, Brugge, die Keure, 2019, (117) 129, nr. 20; B. ALLEMEERSCH, I. SAMOY en W. VANDENBUSSCHE, “Overzicht van rechtspraak. Het burgerlijk bewijsrecht 2000-2013”, *TPR* 2016, 682, nr. 86 e.v.; W. VANDENBUSSCHE, “Omgaan met bewijsnood bij aansprakelijkheid uit onrechtmatige daad”, *RW* 2018-19, (323) 324, nr. 5.; W. VANDENBUSSCHE, “Het nieuwe bewijsrecht: gevolgen voor aansprakelijkheidsprocedures” in T. VANSWEEVELT en B. WEYTS (eds.), *Het nieuw bewijsrecht*, Mortsel, Intersentia, 2020, 46-47.

¹⁸³ B. VANLERBERGHE, “De verzachting van de regels inzake de bewijslast en de aangepaste bewijsstandaard in geval van bewijsnood: mogelijkheden en grenzen” in B. VANLERBERGHE, D. TORFS, E. VAN HOORDE, I. RIVIERE, J. MESE, J. ROZIE, J. VAN CAMP, P. THIRIAR, S. RUTTEN, *Bewijsnood na het vernieuwde bewijsrecht*, Mortsel, Intersentia, 2020, 29.

¹⁸⁴ I. SAMOY en W. VANDENBUSSCHE, “Het nieuwe bewijsrecht” in S. STIJNS (ed.), *Themis 108 - Verbintenissenrecht*, Brugge, Die Keure, 2019, 129.

bewijsvoering, zonder op die manier voldoende bewijs te verkrijgen."¹⁸⁵ De omkering is de nieuwste aanwinst in het privaatrecht. De wetgever heeft voor deze regel de mosterd gehaald bij artikel 150 van het Nederlandse Wetboek van Burgerlijke rechtsvordering en bij de vaste rechtspraak van het Oostenrijkse Obergerichtshof.¹⁸⁶ De omkering dient als *ultimum remedium* om tegemoet te komen aan de bewijsnood van het vermeend slachtoffer en corrigeert enkel flagrant onrecht.¹⁸⁷

Onderafdeling 1. Voorwaarden

§1. 'In uitzonderlijke omstandigheden' en 'kennelijk onredelijk'

76. De omkering van de bewijslast is ingevoerd als 'veiligheidsklep' om te vermijden dat de regels inzake bewijslast tot een *kennelijk onredelijk resultaat* zouden leiden.¹⁸⁸ Meer bepaald mag de rechter de omkering toepassen indien het kennelijk onredelijk zou zijn om van het slachtoffer te vereisen dat hij in de concrete omstandigheden van de zaak zelf het bewijs moet leveren van zijn beweringen. Om te bepalen wanneer het onredelijk zou zijn, moet de rechter een afweging maken tussen de rechten van de eiser en die van de verweerder. Daarbij moet vooral gelet worden op het criterium van 'de betere bewijsgeschiktheid'.¹⁸⁹

77. Toch kan niet elke situatie van bewijsnood meteen leiden tot de omkering. Bijvoorbeeld in geval van een informatiedeficit (zie infra nr.) waarbij het vermeend slachtoffer van discriminatie over onvoldoende informatie beschikt om zijn beweringen hard te maken, zal het vermeend slachtoffer zijn informatie in eerste instantie verkrijgen via de bewijsmedewerkingsplicht. Wanneer de vermeende discriminator de bewijsmedewerkingsplicht niet naleeft en weigert om het vermeend slachtoffer de informatie te geven dan kan de rechter besluiten tot een omkering.¹⁹⁰ De rechter kan de bewijslast ook omkeren bij bewijsasymmetrie (zie infra nr.). Dat is de situatie waarin slechts één van beide partijen over de bewijsstukken beschikt. Ook deze omkering is enkel mogelijk wanneer de partij weigert om via de loyale medewerkingsplicht de stukken over te dragen.¹⁹¹ Ook wanneer er een aanzienlijk onevenwicht in de bewijsgeschiktheid is, bijvoorbeeld wanneer de uitvoering van de bewijslast uitermate duur of zwaar is, kan de rechter kiezen voor de omkering van de bewijsvoering.¹⁹² Daarnaast is de omkering enkel mogelijk wanneer *uitzonderlijke en concrete*

---

¹⁸⁵ Art. 8.4 lid 5 BW.

¹⁸⁶ Wetsontwerp houdende invoeging van Boek 8 "Bewijs" in het nieuw Burgerlijk Wetboek, *Parl.St.* Kamer 2018-19, nr. 3349/001, 14.

¹⁸⁷ Wetsontwerp houdende invoeging van Boek 8 "Bewijs" in het nieuw Burgerlijk Wetboek, *Parl.St.* Kamer 2018-19, nr. 3349/005, 35; B. CATTOIR, *Nieuw burgerlijk bewijsrecht*, Mechelen, Wolters Kluwer, 2020, 62-63.

¹⁸⁸ B. ALLEMEERSCH en A.-S. HOUTMEYERS, "De onderzoeksmaatregelen en het nieuwe burgerlijk bewijsrecht" in P. TAELMAN en B. ALLEMEERSCH (eds.), *Het burgerlijk proces opnieuw hervormd*, Antwerpen, Intersentia, 2019, 103, nr. 16; F. GEORGE en J.-B. HUBIN, "La réforme du droit de la preuve" in F. GEORGE, *Les grandes évolutions du droit des obligations*, Limal, Anthemis, 2019, 186; B. ALLEMEERSCH en A.S. HOUTMEYERS, "Kennismaking met het nieuwe bewijsrecht", *TBH* 2019, 629, nr. 19.

¹⁸⁹ B. VANLERBERGHE, "De verzachting van de regels inzake de bewijslast en de aangepaste bewijsstandaard in geval van bewijsnood: mogelijkheden en grenzen" in B. VANLERBERGHE, D. TORFS, E. VAN HOORDE, I. RIVIERE, J. MEESE, J. ROZIE, J. VAN CAMP, P. THIRIAR, S. RUTTEN, *Bewijsnood na het vernieuwde bewijsrecht*, Mortsel, Intersentia, 2020, 50.

¹⁹⁰ B. VANLERBERGHE, "De verzachting van de regels inzake de bewijslast en de aangepaste bewijsstandaard in geval van bewijsnood: mogelijkheden en grenzen" in B. VANLERBERGHE, D. TORFS, E. VAN HOORDE, I. RIVIERE, J. MEESE, J. ROZIE, J. VAN CAMP, P. THIRIAR, S. RUTTEN, *Bewijsnood na het vernieuwde bewijsrecht*, Mortsel, Intersentia, 2020, 50-51.

¹⁹¹ B. VANLERBERGHE, "De verzachting van de regels inzake de bewijslast en de aangepaste bewijsstandaard in geval van bewijsnood: mogelijkheden en grenzen" in B. VANLERBERGHE, D. TORFS, E. VAN HOORDE, I. RIVIERE, J. MEESE, J. ROZIE, J. VAN CAMP, P. THIRIAR, S. RUTTEN, *Bewijsnood na het vernieuwde bewijsrecht*, Mortsel, Intersentia, 2020, 51.

¹⁹² B. CATTOIR, *Nieuw burgerlijk bewijsrecht*, Mechelen, Wolters Kluwer, 2020, 62-63; Wetsontwerp houdende invoeging van Boek 8 "Bewijs" in het nieuw Burgerlijk Wetboek, *Parl.St.* Kamer 2018-19, nr. 3349/001, 15.

omstandigheden zich voordoen. Bijvoorbeeld bij het verdwijnen van bewijsstukken in handen van de tegenpartij, ongeacht of het de fout van de tegenpartij is.¹⁹³

78. De rechter beschikt niet over de mogelijkheid om het bewijsrisico om te keren wanneer geen van de partijen over bewijsstukken beschikt. In dat geval zal de verlaging van de bewijsstandaard beter geschikt zijn. Ook een louter materiële onmogelijkheid tot bewijsvoering is niet automatisch voldoende om de bewijslast om te keren.¹⁹⁴

§2. Onderzoeksmatregelen en bewijsmedewerkingsplicht

79. De omkering is niet voor niets een laatste redmiddel of *ultimum remedium*. Voorafgaand aan dit mechanisme moet de rechter eerst alle nuttige onderzoeksmatregelen bevelen en er op toezien dat de partijen meewerken aan de bewijsvoering.¹⁹⁵ Wanneer het bewijs dus in handen ligt van de verweerder, zal de rechter de bewijslast niet omkeren, maar eerst de bewijsmedewerkingsplicht aanwenden (*zie supra nr. 71 e.v.*) of het overleggen van stukken bevelen (*zie supra nr. 69 e.v.*).¹⁹⁶ De omkering is wel mogelijk wanneer de verweerder het bewijs in handen had, maar al dan niet per ongeluk het bewijs liet verdwijnen.¹⁹⁷

80. Tot slot is er steeds een duidelijke motivering van de rechter vereist waarin vermeld wordt waarom de rechter in uitzonderlijke omstandigheden afwijkt van de principiële bewijslastverdeling. De rechter moet daarin aangeven waarom de toepassing van de principiële verdeling kennelijk onredelijk is, wat de uitzonderlijke omstandigheden zijn, dat het nemen van onderzoeksmatregelen onvoldoende is en dat de loutere medewerking van de partijen onwerkzaam is. De beweegreden voor deze duidelijke motivering is het vermijden van een rechterlijke willekeur.¹⁹⁸

81. De mogelijkheid om de bewijslast om te keren geeft aan de rechter een grote beoordelingsvrijheid. Deze vrijheid leidt tot minder voorspelbaarheid van de rechterlijke beslissingen. De wetgever eist daarom dat de rechter zeer zorgvuldig omgaat met het aanwenden van de omkering van de bewijslast.¹⁹⁹

Afdeling 5. De verlaging van de bewijsstandaard

Onderafdeling 1. De redelijke mate van zekerheid

82. Daar waar in het oud Burgerlijk Wetboek geen ruimte was voor de bewijsstandaard heeft de wetgever voor het eerst vaststaande cassatierechtspraak omtrent de bewijsstandaard vastgelegd in het Burgerlijk Wetboek. De bewijsstandaard is de overtuigingsgraad die nodig is voor de rechter om

¹⁹³ B. CATTOIR, *Nieuw burgerlijk bewijsrecht*, Mechelen, Wolters Kluwer, 2020, 62-63.

¹⁹⁴ B. CATTOIR, *Nieuw burgerlijk bewijsrecht*, Mechelen, Wolters Kluwer, 2020, 62-63.

¹⁹⁵ Art. 8.4 laatste lid BW; B. VANLERBERGHE, "De krachtlijnen van het nieuwe burgerlijke bewijsrecht, in T. VANSWEEVELT en B. WEYTS (eds.), *Het nieuwe bewijsrecht*, Morsel, Intersentia, 2020, 9; B. VANLERBERGHE, "De verzachting van de regels inzake de bewijslast en de aangepaste bewijsstandaard in geval van bewijsnood: mogelijkheden en grenzen" in B. VANLERBERGHE, D. TORFS, E. VAN HOORDE, I. RIVIERE, J. MEESE, J. ROZIE, J. VAN CAMP, P. THIRIAR, S. RUTTEN, *Bewijsnood na het vernieuwde bewijsrecht*, Morsel, Intersentia, 2020, 51.

¹⁹⁶ Art. 871 en 877 Ger.W.; Wetsontwerp houdende invoeging van Boek 8 "Bewijs" in het nieuw Burgerlijk Wetboek, *Parl.St.* Kamer 2018-19, nr. 3349/001, 14.

¹⁹⁷ B. CATTOIR, *Nieuw burgerlijk bewijsrecht*, Mechelen, Wolters Kluwer, 2020, 62-63; Wetsontwerp houdende invoeging van Boek 8 "Bewijs" in het nieuw Burgerlijk Wetboek, *Parl.St.* Kamer 2018-19, nr. 3349/001, 14.

¹⁹⁸ I. SAMOY en W. VANDENBUSSCHE, "Het nieuwe bewijsrecht" in S. STIJNS (ed.), *Themis 108 - Verbintenissenrecht*, Brugge, Die Keure, 2019, 129-131; B. CATTOIR, *Nieuw burgerlijk bewijsrecht*, Mechelen, Wolters Kluwer, 2020, 62-63; Wetsontwerp houdende invoeging van Boek 8 "Bewijs" in het nieuw Burgerlijk Wetboek, *Parl.St.* Kamer 2018-19, nr. 3349/001, 14.

¹⁹⁹ B. CATTOIR, *Nieuw burgerlijk bewijsrecht*, Mechelen, Wolters Kluwer, 2020, 62-63.

een feit al dan niet bewezen te verklaren.²⁰⁰ Het Hof van Cassatie eist in de regel een zeker bewijs, maar de wetgever bepaalt in artikel 8.5 BW dat het bewijs moet worden geleverd 'met een redelijke mate van zekerheid'.²⁰¹ Er is dus geen wetenschappelijke of absolute zekerheid, maar wel een zogenaamde gerechtelijke zekerheid vereist. De wetgever verwacht met andere woorden een hoge graad van waarschijnlijkheid die bij de rechter elke redelijke twijfel uitsluit.²⁰²

Onderafdeling 2. Uitzonderingen

83. Het recht op een eerlijk proces vereist de mogelijkheid tot het voorleggen van bewijs, maar dat is niet altijd evident.²⁰³ Deze vereiste zorgt voor problemen bij negatieve en positieve feiten waar geen zeker bewijs mogelijk of redelijk is.²⁰⁴ Bij een negatief feit moet de verweerder aantonen dat iets niet heeft plaatsgevonden.²⁰⁵ Het Hof van Cassatie koos ervoor om deze problematiek niet aan te pakken met een omkering van de bewijslast, maar tolereerde dat het bewijs niet met dezelfde striktheid moet worden geleverd: "Dat de rechter weliswaar vermag te oordelen dat een negatief feit niet met dezelfde striktheid als het bewijs van een bevestigend feit behoeft te worden geleverd, maar niet vermag de eisende partij van dit bewijs te ontslaan en de tegenpartij het bewijs van het tegenovergestelde positief bewijs op te leggen".²⁰⁶ Uit de rechtspraak bleek dus een evolutie naar een verlaging van de bewijsstandaard voor negatieve feiten. De wetgever volgde daarop met het vastleggen van een uitzondering op de redelijke mate van zekerheid - namelijk het bewijs door waarschijnlijkheid - in het eerste lid van artikel 8.6 BW.²⁰⁷ Bovendien breidde de wetgever het bewijs door waarschijnlijkheid uit met een tweede uitzondering op de normale bewijsstandaard in het tweede lid van artikel 8.6 BW. De verlaging van de bewijsstandaard geldt nu ook voor bepaalde positieve feiten, die materieel niet op zeker wijze kunnen worden bewezen of die zo moeilijk te bewijzen zijn dat het niet redelijk is om een zeker bewijs te verlangen van een partij.²⁰⁸

84. De wet zelf verduidelijkt niet wat 'waarschijnlijkheid' inhoudt, maar de parlementaire voorbereiding spreekt van een 'overwegende waarschijnlijkheid'. Dat wil zeggen dat de waarschijnlijkheid gebaseerd is op zwaarwegende gronden die de juistheid van een feitelijke aanvoering op objectieve wijze ondersteunen en waarbij alternatieven niet geloofwaardig lijken. De parlementaire voorbereiding haalt een zekerheidspercentage van 75% aan.²⁰⁹

---

²⁰⁰ B. VANLERBERGHE, "De krachtlijnen van het nieuwe burgerlijke bewijsrecht, in T. VANSWEEVELT en B. WEYTS (eds.), *Het nieuwe bewijsrecht*, Mortsel, Intersentia, 2020, 9.

²⁰¹ Cass. 19 december 1963, *Pas.* 1964, I, 416; Cass. 3 maart 1978, *Pas.* 1978, I, 759.

²⁰² Wetsontwerp houdende invoeging van Boek 8 "Bewijs" in het nieuw Burgerlijk Wetboek, *Parl.St.* Kamer 2018-19, nr. 3349/001, 16; B. CATTOIR, *Nieuw burgerlijk bewijsrecht*, Mechelen, Wolters Kluwer, 2020, 49; I. SAMOY en W. VANDENBUSSCHE, "Het nieuwe bewijsrecht" in S. STIJNS (ed.), *Themis 108 - Verbintenissenrecht*, Brugge, Die Keure, 2019, 132.

²⁰³ W. VANDENBUSSCHE, *Bewijs en onrechtmatige daad*, Antwerpen, Intersentia, 2017, 579, nr. 674.

²⁰⁴ B. CATTOIR, *Nieuw burgerlijk bewijsrecht*, Mechelen, Wolters Kluwer, 2020, 50.

²⁰⁵ S. DE REY, I. SAMOY, P. FOUBERT, "Afdwinging van de antidiscriminatiewetgeving in private rechtsverhoudingen: heeft het privaatrecht iets te bieden?", *RW* 2021-22, nr. 31, 1228.

²⁰⁶ Cass. 16 december 2004, AR C.03.0407.N, *Arr.Cass.* 2004, 2081, *JLMB* 2006, 1168, *NjW* 2006, 316, *Pas.* 2004, 2022, *RGAR* 2006, 14161, met noot, *RW* 2004-05, 1553, noot H. Nys, *T.Gez.* 2004-05, 299, noot S. Lierman; Cass. 26 november 2010, AR C.09.0584.N, *Arr.Cass.* 2010, 2840, *Pas.* 2010, 3022.

²⁰⁷ Art. 8.6 eerste lid BW.

²⁰⁸ B. VANLERBERGHE, "De verzachting van de regels inzake de bewijslast en de aangepaste bewijsstandaard in geval van bewijsnood: mogelijkheden en grenzen" in B. VANLERBERGHE, D. TORFS, E. VAN HOORDE, I. RIVIERE, J. MESE, J. ROZIE, J. VAN CAMP, P. THIRIAR, S. RUTTEN, *Bewijsnood na het vernieuwde bewijsrecht*, Mortsel, Intersentia, 2020, 56.

²⁰⁹ Wetsontwerp houdende invoeging van Boek 8 "Bewijs" in het nieuw Burgerlijk Wetboek, *Parl.St.* Kamer 2018-19, nr. 3349/001, 17.

85. De verweerder kan naast de verlaging van de bewijsstandaard ook gebruik maken van twee andere bewijsmechanismen: de medewerking van alle partijen aan de bewijsvoering en de omkering van de bewijslast.²¹⁰ Een bewijs door waarschijnlijkheid zal niet voldoende zijn, wanneer de medewerkingsplicht een einde kan maken aan de bewijsnood.²¹¹

Afdeling 6. Bewijsmiddelen

86. Het Burgerlijk Wetboek bevat verschillende bewijsmiddelen. Op grond van de wettelijke bewijswaarde splitsen de bewijsmiddelen zich op in drie verschillende niveaus. Het eerste niveau bestaat uit de bewijsmiddelen waartegen geen tegenbewijs mogelijk is en waarbij de rechter zelfs niet over de mogelijkheid beschikt om de bewijswaarde te waarden.²¹² Dit niveau van volmaakte bewijsmiddelen bestaat uit de bekentenis en de beslissende eed.²¹³ Het tweede niveau is een invulling van de bewijsmiddelen met een bepaalde wettelijke bewijswaarde. Dat wil zeggen dat tegenbewijs door de partijen wel mogelijk is en dat de rechter wel een bepaalde bewijswaarde kan toekennen aan de bewijsmiddelen. Onder deze afdeling vallen het ondertekend geschrift en de met onderhandse akten gelijkgestelde geschriften.²¹⁴ Het derde niveau bestaat uit de onvolmaakte bewijsmiddelen. Bij deze bewijsmiddelen is het aanvoeren van tegenbewijs steeds mogelijk. De rechter oordeelt op dit niveau soeverein of en welke bewijswaarde hij toekent aan deze bewijsmiddelen. De getuigenverklaringen, de feitelijke vermoedens, de gewone afschriften en de ambtshalve opgelegde eed maken deel uit van dit niveau.²¹⁵ Enkele bewijsmiddelen die in het bestek van deze thesis interessant zijn om te bespreken zijn het bewijs door getuigen en het bewijs door feitelijke vermoedens aangezien er in discriminatiezaken vaak een gebrek is aan materiële bewijselementen (*zie infra nr. 102 e.v.*).

Onderafdeling 1. Bewijs door getuigen

87. Artikel 8.1, 8° BW schrijft voor dat een getuigenis een verklaring is die wordt afgelegd door een derde onder de voorwaarden van de artikelen 915 e.v. Ger.W. (de getuigenverklaring onder ede) en 961/1 e.v. Ger.W. (de schriftelijke getuigenverklaring). De getuigenis is enkel toelaatbaar wanneer het vrij bewijsstelsel wordt toegepast.²¹⁶ In dat geval zijn alle bewijsmiddelen toegelaten. Verder is de rechter vrij in de beslissing om het bewijs door getuigen al dan niet toe te laten. Enkel de rechter bepaalt of het getuigenbewijs dienstig kan worden geleverd, wat wil zeggen dat de rechter de keuze heeft om getuigen te weigeren indien de feiten niet voldoende precies omschreven zijn naar tijd en plaats of niet pertinent genoeg zijn.²¹⁷ Het getuigenbewijs bevindt zich op het niveau van onvolmaakte bewijsmiddelen. Dat wil zeggen dat het tegenbewijs steeds mogelijk is, maar dat

---

²¹⁰ B. CATTOIR, *Nieuw burgerlijk bewijsrecht*, Mechelen, Wolters Kluwer, 2020, 50.

²¹¹ Wetsontwerp houdende invoeging van Boek 8 "Bewijs" in het nieuw Burgerlijk Wetboek, *Parl.St.* Kamer 2018-19, nr. 3349/001, 16; B. VANLERBERGHE, "De krachtlijnen van het nieuwe burgerlijke bewijsrecht, in T. VANSWEEVELT en B. WEYTS (eds.), *Het nieuwe bewijsrecht*, Mortsel, Intersentia, 2020, 9.

²¹² B. CATTOIR, *Nieuw burgerlijk bewijsrecht*, Mechelen, Wolters Kluwer, 2020, 83.

²¹³ Art. 8.1, lid 1, 10° en 12° BW.

²¹⁴ Art. 8.1, lid 1, 4° en 6° BW.

²¹⁵ Art. 8.1, lid 1, 1°, 8°, 9° en 12° BW; B. CATTOIR, *Nieuw burgerlijk bewijsrecht*, Mechelen, Wolters Kluwer, 2020, 83.

²¹⁶ Art. 8.24, eerste lid BW.

²¹⁷ B. VANLERBERGHE, "De krachtlijnen van het nieuwe burgerlijke bewijsrecht, in T. VANSWEEVELT en B. WEYTS (eds.), *Het nieuwe bewijsrecht*, Mortsel, Intersentia, 2020, 24-25.

de bewijsmiddelen geen wettelijke bewijswaarde hebben. De rechter heeft de bevoegdheid om te oordelen wat de waarde van het getuigenbewijs is.²¹⁸

Onderafdeling 2. Bewijs door feitelijke vermoedens

88. Een feitelijk vermoeden wordt volgens de wet gekwalificeerd als een bewijsmiddel waarbij de rechter het bestaan van één of meer onbekende feiten afleidt uit het voorhanden zijn van één of meer bekende feiten.²¹⁹ Net zoals het getuigenbewijs is ook dit bewijsmiddel is enkel toelaatbaar wanneer de wetgever bewijs met alle bewijsmiddelen toelaat.²²⁰ De feitelijke vermoedens hebben geen wettelijke bewijswaarde, waardoor het ook hier weer aan de rechter is om de waarde ervan in te schatten.²²¹

Afdeling 7. De (on)geoorloofdheid van het bewijs

89. De term 'ongeoorloofd' houdt in dat de manier waarop het bewijs wordt geleverd op een manier gebeurt die strijdig is met het elementaire rechtsgevoel en de fundamentele waarden die ten grondslag liggen aan onze rechtsorde.²²² De afdeling 'ongeoorloofd bewijs' bevat nog een opsplitsing tussen het bewijs dat onrechtmatig is uit zijn aard (*an sich*) en het bewijs dat ongeoorloofd is doordat het onrechtmatig werd verkregen. 'Onrechtmatig bewijs *an sich*' betekent dat het bewijs is opgesteld in strijd met de wet, bijvoorbeeld door vervalsing. Bewijs is daarentegen 'onrechtmatig verkregen' wanneer het bijvoorbeeld is bekomen wegens een schending van privacy en/of gegevensbescherming.²²³ Een verschil tussen beide subcategorieën is dat het onrechtmatig verkregen bewijs in tegenstelling tot het onrechtmatig bewijs *an sich* enkel ongeoorloofd is wanneer het wordt voorgelegd door diegene die voor de onrechtmatigheid verantwoordelijk is. Wanneer een privédetective de opdracht krijgt van een procespartij om bewijs te verzamelen dan zal het verkregen bewijsmateriaal ten aanzien van die partij onrechtmatig verkregen zijn.²²⁴

Onderafdeling 1. Het arrest Antigoon

90. Gedurende een lange tijd werd met onrechtmatig bewijs in geen enkel opzicht rekening gehouden.²²⁵ Dit wijzigde door het mijlpaalarrest *Antigoon* in 2003 waaruit bleek dat een strafrechter ongeoorloofd bewijs slechts uit de debatten kan weren wanneer aan specifieke criteria is voldaan. Zo kan de rechter het bewijsmateriaal slechts weren wanneer de vormvoorwaarden worden voorgeschreven op straffe van nietigheid, hetzij wanneer de begane onrechtmatigheid de betrouwbaarheid van het bewijs heeft aangetast, hetzij wanneer het gebruik van het bewijs in strijd is met de recht op een eerlijk proces.²²⁶ Daarnaast is het ook belangrijk te onthouden dat bewijs dat

---

²¹⁸ Art. 8.24, tweede lid BW; Art. 8.28 BW; B. VANLERBERGHE, "De krachtlijnen van het nieuwe burgerlijke bewijsrecht, in T. VANSWEEVELT en B. WEYTS (eds.), *Het nieuwe bewijsrecht*, Mortsel, Intersentia, 2020, 24-25.

²¹⁹ Art. 8.1, 9° BW.

²²⁰ Art. 8.29 BW.

²²¹ Art. 8.1, 9° BW; Art. 8.29 BW; B. VANLERBERGHE, "De krachtlijnen van het nieuwe burgerlijke bewijsrecht, in T. VANSWEEVELT en B. WEYTS (eds.), *Het nieuwe bewijsrecht*, Mortsel, Intersentia, 2020, 25-26.

²²² B. ALLEMEERSCH e.a., "[Burgerlijk bewijsrecht] Het voorwerp van de bewijsvoering - Ongeoorloofd bewijs", *TPR* 2015, nr. 2, 652.

²²³ B. ALLEMEERSCH e.a., "[Burgerlijk bewijsrecht] Het voorwerp van de bewijsvoering - Ongeoorloofd bewijs", *TPR* 2015, nr. 2, 654-668; M. SCHOUTEDEN, "Antigoon in een nieuw, burgerrechtelijk jasje: klaar voor de catwalk?", *TBBR* 2022, nr. 5, 253.

²²⁴ M. SCHOUTEDEN, "Antigoon in een nieuw, burgerrechtelijk jasje: klaar voor de catwalk?", *TBBR* 2022, nr. 5, 253.

²²⁵ B. ALLEMEERSCH en P. SCHOLLEN, "Behoorlijk bewijs in burgerlijke zaken. Over de geoorloofdheidsvereiste in het burgerlijk bewijsrecht", *RW* 2002-03, nr. 56, 41- 58.

²²⁶ Cass. 14 oktober 2003, AR P.03.0762.N, *Antigoon*, *RABG* 2018, nr. 8, 670-672, noot M. ROZIE.

werd verkregen door het gebruik van ongeoorloofd bewijs volgens de 'fruits of poisonous tree' doctrine ook ongeoorloofd is.²²⁷

Onderafdeling 2. Toepassing Antigoon-criteria in burgerlijke geschillen

91. Na het *Antigoon*-arrest waren er vragen over de toepasselijkheid van de rechtspraak op burgerlijke geschillen. Deze vragen werden van tafel geveegd door het cassatiearrest van 10 maart 2008.²²⁸ Sinds dit arrest passen heel wat hoven en rechtbanken de *Antigoon*-criteria ook toe in burgerlijke geschillen.²²⁹ Over die toepassing bestond toch nog veel discussie en onzekerheid, waardoor sommige rechters een alternatieve rechten- en belangenafweging toepasten. De ernst van de onrechtmatige bewijsverkrijging werd afgewogen tegen de tekortkoming van de andere partij.²³⁰ Het principiële arrest van 14 juni 2021 veegde alle onzekerheid van tafel. Het Hof van Cassatie haalde in het arrest het volgende aan: "*Behoudens wanneer de wet uitdrukkelijk anders bepaalt, kan het gebruik van onrechtmatig verkregen bewijs in burgerlijke zaken slechts worden geweerd indien de bewijsverkrijging de betrouwbaarheid van het bewijs aantast of indien hierdoor het recht op een eerlijk proces in gevaar wordt gebracht. De rechter dient hierbij rekening te houden met alle omstandigheden van de zaak, waaronder de wijze waarop het bewijs werd verkregen, de omstandigheden waarin de onrechtmatigheid werd begaan, de ernst van de onrechtmatigheid en de mate waarin hierdoor het recht van de wederpartij werd geschonden, de bewijsnood van de partij die de onrechtmatigheid beging en de houding van de wederpartij.*"²³¹

Tussenconclusie

92. Naast de bewijsregels in het antidiscriminatierecht bevat ook het gemeen recht bewijsregels. Deze regels staan in artikel 8.4 e.v. BW dat deel uitmaakt van boek 8 'Bewijs' van het Burgerlijk Wetboek. De algemene regel in het burgerlijk bewijsrecht is dat 'hij die beweert, ook moet bewijzen', maar er bestaan een aantal verzachtingen op deze regel.²³² De eerste verzachting op de algemene regel is de bewijsmedewerkingsplicht. *Sensu stricto* houdt deze plicht in dat de partijen verplicht zijn om loyaal mee te werken aan de bewijsvoering op initiatief van de rechter. *Sensu lato* vereist de plicht een loyale medewerking tussen de partijen zelf. De tweede tempering is de uitzonderlijke mogelijkheid voor de rechter om de bewijslast om te keren. De rechter beschikt enkel over deze mogelijkheid wanneer hij alle nuttige onderzoeksmaatregelen heeft bevolen en hij heeft gecontroleerd dat de partijen bijdragen aan de bewijsvoering, maar op die manier onvoldoende bewijs verzameld wordt.²³³ De derde verzachting bestaat uit de verlaging van de bewijsstandaard van 'bewijs met een redelijke mate van zekerheid' naar 'bewijs door waarschijnlijkheid' wanneer er sprake is van negatieve feiten of complexe positieve feiten.²³⁴ De *Antigoon*-rechtspraak kan dienst

---

²²⁷ D. BRULOOT e.a., *Privaatrecht in hoofdlijnen volume 1*, Mortsel, Intersentia, 2020, 398.

²²⁸ Cass. 10 maart 2008, AR S.07.0073.N, ECLI:BE:CASS:2008:ARR.20080310.8.

²²⁹ D. MOUGENOT, "Utilisation des preuves irrégulières en justice: Antigone se met en tenue civile", *JT* 2021, nr. 28, 537-540.

²³⁰ D. BRULOOT e.a., *Privaatrecht in hoofdlijnen volume 1*, Mortsel, Intersentia, 2020, 398-399.

²³¹ Cass. 14 juni 2021, C.20.0418.N, *JT* 2021, 551, noot D. MOUGENOT.

²³² Art. 8.4, lid 1 en 2 BW.

²³³ Art. 8.4, lid 5 BW.

²³⁴ Art. 8.5 en 8.6 BW.

doen als een vierde verzachting aangezien het arrest een aanzet heeft gegeven voor het gebruik van onrechtmatig bewijs in burgerlijke geschillen.²³⁵

---

²³⁵ Cass. 14 juni 2021, C.20.0418.N, *JT* 2021, 551, noot D. MOUGENOT.

DEEL II. DE KNELPUNTEN IN DE BEWIJSREGELS

93. Ondanks de verdeling van de bewijslast blijkt uit verschillende evaluatierapporten - waaronder die van Unia - dat het voor de slachtoffers van discriminatie in vele gevallen zeer moeilijk tot onmogelijk blijft om bewijs voor te leggen van de discriminatie die zij moeten doorstaan. Enkele bewijsrechtelijke knelpunten die een daadwerkelijke rechterlijke bescherming van het vermeende slachtoffer in de weg staan, maar ook eventuele hindernissen voor de vermeende discriminator komen hieronder aan bod.²³⁶

Hoofdstuk 1. De lastige bewijslastverdeling

Afdeling 1. De te hoge bewijsstandaard voor het slachtoffer

94. Een ernstig pijnpunt dat de slachtoffers verhindert om gelijk te halen, is de moeilijkheid om bewijzen te leveren die de vermeende discriminatie kunnen aantonen. Om dit obstakel uit de weg te gaan, heeft de wetgever van 2007 - overeenkomstig aan de vereisten van de Europese richtlijnen - voorzien in het principe van een verdeling van de bewijslast. De verdeling spruit dus voort uit de kwetsbare positie van de partij die zich het slachtoffer van discriminatie acht. Het probeert een billijk evenwicht tussen beide procespartijen te verkrijgen, maar in de praktijk blijkt dat de effecten niet navenant zijn.²³⁷

95. De bewijslast ligt initieel bij het vermeend slachtoffer dat feiten moet aantonen die discriminatie kunnen doen vermoeden, opdat de bewijslast naar de vermeende discriminator kan verschuiven.²³⁸ De voorwaarden die het Grondwettelijk Hof toevoegt aan artikel 28 Antidiscriminatiewet, namelijk dat de aangevoerde feiten voldoende sterk en pertinent moeten zijn (*zie supra nr. 28*), maken het er voor de eiser niet gemakkelijker op om het bestaan van discriminatie te bewijzen.²³⁹ Volgens rechtspraak van het Hof van Justitie is het de taak van de nationale rechter of een andere bevoegde instantie om - overeenkomstig de nationale wetgeving en/of praktijk - de feiten te beoordelen die kunnen leiden tot een vermoeden van directe of indirecte discriminatie.²⁴⁰ Doordat de Belgische antidiscriminatiewetgeving geen handvaten aanreikt omtrent de aard en de omvang van de feiten die het vermeend slachtoffer dient aan te tonen, beschikt de rechter over een ruime appreciatiebevoegdheid. Het gebrek aan handvaten resulteert dan ook in tegenstrijdige interpretaties van de feiten die een vermoeden van discriminatie kunnen aantonen.²⁴¹ De volgende alinea's bespreken enkele tegenstrijdige vonnissen.

96. Op 3 juni 2005 kwam een zaak voor de rechtbank van eerste aanleg in Brussel waarin een verhuurder weigerde te verhuren aan allochtonen. De eisers, een koppel met migratieachtergrond, namen contact op met een immobiliënkantoor in verband met een appartement dat te huur stond.

---

²³⁶ E. BRIBOSIA en I. RORIVE, "Country report - Non-discrimination", Europese Commissie, 2021, 93, [5506-belgium-country-report-non-discrimination-2021-1-73-mb \(equalitylaw.eu\)](https://ec.europa.eu/equalitylaw/equality-law-country-reports/equality-law-country-report-non-discrimination-2021-1-73-mb).

²³⁷ M. DE VOS en E. BREMS (eds.), *Wet bestrijding discriminatie in de praktijk*, Antwerpen, Intersentia, 2004, 248-256; T. VAN DE RYSE en J. KERN, "De 'verdeelde' bewijslast in de Antidiscriminatiewet", *Forum Advocaten*, 2020, <https://forumadvocaten.be/nl/blog/artikel/de-verdeelde-bewijslast-in-de-antidiscriminatiewet>.

²³⁸ EVALUATIECOMMISSIE FEDERALE WETGEVING TER BESTRIJDING VAN DISCRIMINATIE, *Eerste evaluatieverslag*, 2017, 86; GwH 12 februari 2009, nr. 17/2009, RW 2009-10, 1045, overw. 93.3

²³⁹ GwH 11 maart 2009, nr. 40/2009; Y. THIERY, *Discriminatie en verzekering*, Antwerpen, Intersentia, 2011, 166-167.

²⁴⁰ HvJ 21 juli 2011, nr. C-104/10, ECLI:EU:C:2011:506, Patrick Kelly, overw. 31.

²⁴¹ EVALUATIECOMMISSIE FEDERALE WETGEVING TER BESTRIJDING VAN DISCRIMINATIE, *Eerste evaluatieverslag*, 2017, 86-87.

Om het appartement te kunnen huren, moesten de eisers kunnen aantonen dat hun inkomen het drievoud van de huur oversteeg. Nadat het kantoor telefonisch contact opnam om een afspraak te maken, kregen de eisers te horen dat de verhuurder het appartement zou verhuren aan een kennis. Toch bleef de 'verhuur-affiche' hangen, waarop de eisers een autochtone kennis op onderzoek stuurden om te verifiëren of het goed inderdaad verhuurd was. Dit bleek niet zo te zijn. De ingeschakelde kennis kreeg een afspraak met de mededeling dat "de toekomstige huurder de Belgische nationaliteit dient te hebben". Wanneer de eisers zich naar de afspraak begaven om op de hoogte gesteld te worden van de werkelijke selectiecriteria gaf de makelaar als criterium dat de verhuurder een huurder van een 'zekere leeftijd' zocht. Na het indienen van een klacht bij Unia veranderde de makelaar nog eens van criterium en haalde hij aan dat de verhuurder een 'kalme huurder' zocht.²⁴² *In casu* was de getuigenis over de nationaliteitsvoorwaarde van de door de eisers ingeschakelde kennis voldoende om een vermoeden van discriminatie te laten ontstaan.²⁴³

97. Toch bevat de Belgische rechtspraak ook uitspraken die doen blijken van een zeer restrictieve interpretatie van de verdeling van de bewijslast. In een ander vonnis weigerde een restaurantuitbater om een slechtziende vrouw zijn restaurant te laten betreden omwille van haar blindengeleidehond. De rechtbank van koophandel in Brussel besloot dat de door de politie vastgelegde verklaringen van vier personen die bij het incident aanwezig waren, niet voldeden aan "feiten die een vermoeden van discriminatie kunnen doen vaststellen". De rechter *in casu* onderbouwde zijn oordeel door te verklaren dat een feit een "vaststaande gebeurtenis" is en de verklaringen louter getuigenissen over gebeurtenissen zijn.²⁴⁴ Waar de rechter zijn inspiratie of argumenten voor deze interpretatie haalt, is niet duidelijk. Wat door zulke rechtspraak wel duidelijk wordt, is dat rechters in de praktijk vaak een opmerkelijk hogere bewijslast van de eisers vereisen dan de wetgever bedoeld had.²⁴⁵

98. De restrictieve interpretatie door bepaalde rechters spruit voort uit een gebrek aan vertrouwdeheid met de regels uit de antidiscriminatiewetgeving. De rechters zijn meer bedreven in de toepassing van de bewijsregels uit het gemeen recht waar een "redelijke zekerheid" wordt verwacht in plaats van een "vermoeden" en durven ook regelmatig terug te vallen op deze regel uit het gemeen recht.²⁴⁶ Doordat de rechters het principe niet accuraat toepassen en er meteen een zware bewijsstandaard verwacht wordt, draagt het vermeend slachtoffer een zware last. Het mechanisme van de verdeling van de bewijslast dat als doel heeft om een billijk evenwicht tussen beide partijen te krijgen, slaagt in de praktijk dus niet in zijn opzet.²⁴⁷

---

²⁴² Rb. Brussel 3 juni 2005, *T. Vreemd*. 2006, 42, noot J. Kusters; C. VAN PETEGHEM, "Discriminatie op de (studenten)huurmarkt: (ver)huren in een grijze zone?" in B. TILLEMANS e.a., *(Ver)huur van studentenhuusvesting*, Mortsel, Intersentia, 2019, 274.

²⁴³ Rb. Brussel 3 juni 2005, *T. Vreemd*. 2006, 42, noot J. Kusters; B. TILLEMANS e.a., *(Ver)huur van studentenhuusvesting*, Mortsel, Intersentia, 2019, 245-288.

²⁴⁴ EVALUATIECOMMISSIE FEDERALE WETGEVING TER BESTRIJDING VAN DISCRIMINATIE, *Eerste evaluatieverslag*, 2017, 87; Orb. Brussel 8 juli 2005, Annelies V.D.B. en Centrum voor Gelijikheid van Kansen en Racismebestrijding/NV P, M. Suphy A en M. Anas R; Antwerpen 25 februari 2009, Joris V./Centrum voor Gelijikheid van kansen en voor racismebestrijding, 2008/AR/268.

²⁴⁵ J. VRIELINK en M. SPINOY, "Rechters hebben last met verdeelde bewijslast in anti-discriminatiezaken", *Leuven blog for public law* 2021, www.leuvenpubliclaw.com/rechters-hebben-last-met-verdeelde-bewijslast-in-anti-discriminatiezaken/.

²⁴⁶ EVALUATIECOMMISSIE FEDERALE WETGEVING TER BESTRIJDING VAN DISCRIMINATIE, *Eerste evaluatieverslag*, 2017, 88, www.unia.be/files/Documenten/Aanbevelingen-advies/Evaluatiecommissie_federale_wetgeving_ter_bestrijding_van_discriminatie.pdf.

²⁴⁷ J. VRIELINK en M. SPINOY, "Rechters hebben last met verdeelde bewijslast in anti-discriminatiezaken", *Leuven blog for public law* 2021, www.leuvenpubliclaw.com/rechters-hebben-last-met-verdeelde-bewijslast-in-anti-discriminatiezaken/.

Afdeling 2. De moeilijke weerlegging voor de verweerder

99. Toch is het niet enkel een koude douche voor de eiser, maar ook voor de verweerder. Nadat het vermoeden van discriminatie is vastgesteld, krijgt de verweerder de taak om het vermoeden te weerleggen. Het betwisten gebeurt naar gemeenrechtelijke bewijsstandaard en vereist een "redelijke mate van zekerheid", waardoor ook de verweerder een zware taak krijgt.²⁴⁸ De arresten *Feryn* en *Coleman* halen de problematiek aan van de kwaliteit van het tegenbewijs dat kan worden gevraagd aan een verweerder die een vermoeden van discriminatie probeert te weerleggen.²⁴⁹

100. In de zaak *Coleman* blijft het Hof redelijk algemeen door aan te geven dat "voornoemde verweerders in het hoofdgeding het bestaan van een dergelijke schending kunnen betwisten door met alle middelen rechtens aan te tonen, onder meer, dat de behandeling van de werknemer gerechtvaardigd wordt door objectieve factoren die niets van doen hebben met discriminatie op grond van handicap of met een band van deze werknemer met een gehandicapte persoon".²⁵⁰

101. De zaak *Feryn* ging dieper in op de manier waarop de nationale rechter het tegenbewijs moet beoordelen wanneer een vermoeden van discriminatie werd aangetoond. Een vraag die werd gesteld aan het Hof is of een gewekt vermoeden van discriminatie kan worden weerlegd door een eenvoudige en eenzijdige verklaring van de werkgever in de pers. In de verklaring zou staan dat hij niet of niet langer discrimineert en dat hij ook allochtone werknemers die zich aanbieden aanneemt of dat alle vacatures voor monteurs reeds zijn ingevuld, maar dat hij ondertussen wel een allochtone kuisvrouw heeft aangenomen.²⁵¹ Het Hof stelt dat "de werkgever dient te bewijzen dat hij het beginsel van gelijke behandeling niet heeft geschonden, hetgeen hij meer bepaald kan doen door aan te tonen dat de praktijk die de onderneming bij aanwerving in feite toepast, niet overeenstemt met de publiekelijke verklaringen die eerder werden afgelegd".²⁵² Bovendien is het aan de verwijzende rechter om vast te stellen of de door de werkgever aangevoerde elementen voldoende toereikend zijn. Hieruit kan worden geconcludeerd dat eenvoudige verklaringen van de werkgever niet volstaan.²⁵³

---

²⁴⁸ S. DE REY, I. SAMOY, P. FOUBERT, "Afdwijing van de antidiscriminatiewetgeving in private rechtsverhoudingen: heeft het privaatrecht iets te bieden?", *RW* 2021-22, nr. 31, 1218.

²⁴⁹ C. BAYART en C. DEITEREN, "Recente rechtspraak van het Hof van Justitie met betrekking tot de ras- en kaderrichtlijn" in C. BAYART, S. SOTTIAUX en S. VAN DROOGHENBROECK, *Actuele topics discriminatierecht*, Brugge, die Keure, 2010, 72-74.

²⁵⁰ HvJ 17 juli 2008, nr. C-303/06, *Coleman*, *Jur. HvJ.* 2008, overw. 55.

²⁵¹ C. BAYART en C. DEITEREN, "Recente rechtspraak van het Hof van Justitie met betrekking tot de ras- en kaderrichtlijn" in C. BAYART, S. SOTTIAUX en S. VAN DROOGHENBROECK, *Actuele topics discriminatierecht*, Brugge, die Keure, 2010, 72-74.

²⁵² HvJ 10 juli 2008, C-54/07, *ECLI:EU:C:2008:397*, *Jur. HvJ.* 2008, *Feryn*, overw. 32.

²⁵³ C. BAYART en C. DEITEREN, "Recente rechtspraak van het Hof van Justitie met betrekking tot de ras- en kaderrichtlijn" in C. BAYART, S. SOTTIAUX en S. VAN DROOGHENBROECK, *Actuele topics discriminatierecht*, Brugge, die Keure, 2010, 72-74.

Hoofdstuk 2. De beperkte toegang tot informatie en bewijs

Afdeling 1. Algemeen

102. Een van de moeilijkheden waar zowel het vermeend slachtoffer als de vermeende discriminator mee te maken krijgen, is de beperkte toegang tot informatie en bewijselementen.²⁵⁴ Beide partijen kunnen zich in een situatie van 'bewijsnood' bevinden.²⁵⁵ Allemeersch interpreteerde de "bewijsnood" als een situatie waarin de bewijsmoeilijkheden dermate groot zijn dat de drager van de bewijslast in een onevenredig nadelige positie terechtkomt.²⁵⁶ Mougénot omschrijft de "bewijsnood" daarentegen als een situatie waarin een partij in de onmogelijkheid verkeert om de door haar aangevoerde feiten te bewijzen omdat de nuttige bewijselementen zich bevinden bij de tegenpartij.²⁵⁷ Beide beschouwingen van het begrip kwamen tekort voor het vormen van een volmaakte definitie. Enerzijds omvatte de "onevenredige nadelige positie" van Allemeersch een zekere appreciatie en gaf het de indruk dat het essentieel was om in te grijpen. Anderzijds hield de omschrijving van Mougénot enkel rekening met de situatie waarin de tegenpartij wel over de nuttige bewijselementen beschikt, terwijl er ook sprake kan zijn van bewijsnood wanneer er geen nuttige elementen voorhanden zijn. Beide interpretaties leidden tot de volgende definitie omschreven door Vandebussche, namelijk "*bewijsnood is de situatie waarin de informatie en/of het bewijs waarover een partij beschikt onvoldoende is om de overtuiging van de rechter te vormen*".²⁵⁸

103. 'Bewijsnood' in algemene zin gaat zowel over het tekort aan informatie als het tekort aan bewijs. 'Bewijsnood' in strikte zin betekent een tekort aan bewijs. Er is dan sprake van een situatie waarin een partij niet slaagt in haar bewijsvoeringslast, omdat ze niet beschikt over de vereiste bewijselementen. Bovendien mag het ontstaan van de bewijsnood niet te wijten zijn aan die partij.²⁵⁹ Het begrip 'bewijsnood' in strikte zin wordt voorafgegaan door het informatiedeficit en bestaat uit verschillende deelcategorieën, waaronder de bewijsasymmetrie en de situationele bewijsonmogelijkheid.²⁶⁰

Afdeling 2. Het informatiedeficit

104. Uit een analyse van rechtspraak blijkt dat vele vorderingen stranden omwille van een informatiedeficit.²⁶¹ Het informatiedeficit houdt in dat de partij haar stelling niet voldoende kan hardmaken omdat zij niet beschikt over de feiten die ze daarvoor nodig heeft. Deze feiten zijn ofwel niet ofwel enkel door de tegenpartij gekend en speelden zich buiten het waarnemingsbereik van het

---

²⁵⁴ E. BRIBOSIA en I. RORIVE, "Country report – Non-discrimination", Europese Commissie, 2021, 93, [5506-belgium-country-report-non-discrimination-2021-1-73-mb \(equalitylaw.eu\)](https://ec.europa.eu/equalitylaw/equality-law-portal/country-reports/non-discrimination-2021-1-73-mb).

²⁵⁵ C. BAYART en C. DEITEREN, "Recente rechtspraak van het Hof van Justitie met betrekking tot de ras- en kaderrichtlijn" in C. BAYART, S. SOTTIAUX en S. VAN DROOGHENBROECK, *Actuele topics discriminatierecht*, Brugge, die Keure, 2010, 73; S. DE REY, I. SAMOY, P. FOUBERT, "Afdwinging van de antidiscriminatiewetgeving in private rechtsverhoudingen: heeft het privaatrecht iets te bieden?", *RW* 2021-22, nr. 31, 1218.

²⁵⁶ B. ALLEMEERSCH, "Stand van zaken en recente ontwikkelingen op het vlak van bewijs in rechte" in P. VAN ORSHOVEN (ed.), *Themis Gerechtelijk Recht*, Brugge, die Keure, 2010, 39, nr. 7.

²⁵⁷ D. MOUGENOT, "Les mesures d'instruction" in G. DE LEVAL (ed.), *Droit judiciaire, II, Manuel de procédure civile*, Brussel, Larcier, 2015, 461-496, nr. 5.9; D. MOUGENOT, "L'administration de la preuve et les mesures d'instruction" in H. BOULARBAH en F. GEORGES (eds.), *Actualités en droit judiciaire*, Brussel, Larcier, 2013, 303-305, nr. 2; D. MOUGENOT, "La charge de la preuve en matière de responsabilité contractuelle" in S. STIJNS en P. WÉRY (eds.), *De rol van de rechter in het contract*, Brugge, die Keure, 2014, 409-410, nr. 3.

²⁵⁸ W. VANDENBUSSCHE, *Bewijs en onrechtmatige daad*, Mortsel, Intersentia, 2017, 206.

²⁵⁹ W. VANDENBUSSCHE, *Bewijs en onrechtmatige daad*, Mortsel, Intersentia, 2017, 217.

²⁶⁰ W. VANDENBUSSCHE, *Bewijs en onrechtmatige daad*, Mortsel, Intersentia, 2017, 206.

²⁶¹ W. VANDENBUSSCHE, *Bewijs en onrechtmatige daad*, Mortsel, Intersentia, 2017, 217.

vermeend slachtoffer af.²⁶² Het informatiedeficit vindt plaats voor de bewijslast, want om feiten te kunnen bewijzen, moeten er immers eerst feiten worden aangevoerd. Een gebrek aan informatie gaat niet steeds hand in hand met een gebrek aan bewijs, maar kan er wel toe leiden. Het gebrek aan bewijs kan het gevolg zijn van een informatiedeficit doordat de eiser bij een gebrek aan informatie zijn beweringen niet kan staven en evenmin kan bewijzen. Ook wanneer het slachtoffer zich de feitelijke omstandigheden niet meer herinnert of de tegenpartij met opzet interessante informatie verzwijgt, waardoor de feiten niet kunnen worden aangevoerd dan kan het informatiedeficit leiden tot de bewijsnood in strikte zin (het gebrek aan bewijs).²⁶³

105. Een toestand van informatiedeficit in een discriminatiezaak wil zeggen dat het vermeend slachtoffer over onvoldoende tot geen informatie beschikt met betrekking tot de discriminatoire handeling. Door deze beperkte toegang tot informatie zal het vermeend slachtoffer er niet in slagen om een vermoeden van discriminatie aan te tonen en de bewijslast te doen verschuiven.²⁶⁴ Een voorbeeld van een informatiedeficit is wanneer een verhuurder achter gesloten deuren aan het immobiliënkantoor de opdracht geeft om niet te verhuren aan een allochtone familie. Het slachtoffer van de discriminatie bevindt zich in een lastige situatie om het vermoeden van discriminatie aan te tonen, omdat de verhuurder de opdracht tot discriminatie mondeling gaf en de achterliggende en discriminatoire reden van de verhuurder om het goed aan iemand anders te verhuren niet (uitdrukkelijk) wordt vermeld.²⁶⁵

Afdeling 3. De bewijsnood in strikte zin

Onderafdeling 1. De bewijsasymmetrie

106. 'Bewijsnood' in algemene zin gaat zowel over het tekort aan informatie als het tekort aan bewijs. 'Bewijsnood' in strikte zin betekent een tekort aan bewijs. Er is dan sprake van een situatie waarin een partij niet slaagt in haar bewijsvoeringslast, omdat ze niet beschikt over de vereiste bewijselementen. Bovendien mag het ontstaan van de bewijsnood niet te wijten zijn aan die partij.²⁶⁶ Slachtoffers van discriminatie hebben vaak met deze bijzondere moeilijkheid van 'bewijsnood' te maken.²⁶⁷ Het grootste perikel in discriminatiezaken is immers dat ondubbelzinnig schriftelijk of materieel bewijs doorgaans niet beschikbaar is. Discriminatie gebeurt zelden in het openbaar. Wanneer een discriminerende partij dan toch juridische sporen achterlaat, situeren de documenten of de informatie waarmee het vermeend slachtoffer zijn bewering kan aantonen zich vaak in handen van de verweerder.²⁶⁸ Zo'n toestand waarin slechts één van beide partijen over meer

---

²⁶² W. VANDENBUSSCHE, "Je t'aime ..., moi non plus – Over de loyale medewerking aan de bewijsvoering in het buitencontractueel aansprakelijkheidsrecht" in T. VANSWEEVELT en B. WEYTS (eds.), *Actuele ontwikkelingen in het aansprakelijkheidsrecht & verzekeringsrecht*, Antwerpen, Intersentia, 2015, 81-83, nr. 3; J.B.M. VRANKEN, "Aansprakelijkheden en bewijsrecht" in M. J. G. C. RAAIJMAKERS (ed.), *Aansprakelijkheden*, Deventer, Kluwer, 1990, 225-227.

²⁶³ B. VANLERBERGHE, "De verzachting van de regels inzake de bewijslast en de aangepaste bewijsstandaard in geval van bewijsnood: mogelijkheden en grenzen" in B. VANLERBERGHE, D. TORFS, E. VAN HOORDE, I. RIVIERE, J. MEESE, J. ROZIE, J. VAN CAMP, P. THIRIAR, S. RUTTEN, *Bewijsnood na het vernieuwde bewijsrecht*, Mortsel, Intersentia, 2020, 32; W. VANDENBUSSCHE, *Bewijs en onrechtmatige daad*, Mortsel, Intersentia, 2017, 212.

²⁶⁴ W. VANDENBUSSCHE, *Bewijs en onrechtmatige daad*, Mortsel, Intersentia, 2017, 217.

²⁶⁵ W. VANDENBUSSCHE, *Bewijs en onrechtmatige daad*, Mortsel, Intersentia, 2017, 211.

²⁶⁶ W. VANDENBUSSCHE, *Bewijs en onrechtmatige daad*, Mortsel, Intersentia, 2017, 217.

²⁶⁷ J. RINGELHEIM, "The Burden of Proof in Antidiscrimination Proceedings. A focus on Belgium, France and Ireland", *European equality law review* 2019/2, 61.

²⁶⁸ S. DE REY, I. SAMOY, P. FOUBERT, "Afdwinging van de antidiscriminatiewetgeving in private rechtsverhoudingen: heeft het privaatrecht iets te bieden?", *RW* 2021-22, nr. 31, 1218.

of zelfs de totaliteit van de pertinente bewijselementen beschikt, krijgt de naam bewijsasymmetrie.²⁶⁹

107. Volgens artikel 15, lid 3 van de Algemene Verordening Gegevensbescherming (AVG) heeft een persoon recht op een kopie van de persoonsgegevens die op hem betrekking hebben en die door een ander persoon zijn verzameld.²⁷⁰ Een huurder die vermoedt dat hij werd afgewezen omwille van zijn etnische afkomst heeft dus het recht om een kopie te vragen van zijn persoonlijk dossier of van de aantekeningen die werden gemaakt tijdens het gesprek met de verhuurder. In discriminatiezaken betreft het bewijs dat nodig is om de discriminatie aan te tonen helaas vaak informatie van een ander persoon dan het vermeend slachtoffer. Deze informatie kan bijvoorbeeld aantonen dat de andere persoon die niet in het bezit is van het verboden criterium in een gelijkaardige situatie beter werd behandeld.²⁷¹ Helaas heeft het vermeend slachtoffer doorgaans geen toegang tot informatie over de derde persoon. Nochtans kan het van groot belang zijn voor bijvoorbeeld een afgewezen huurder om toegang te krijgen tot de documenten die werden uitgewisseld tussen een makelaarskantoor en de verhuurder. In deze documenten kunnen zich namelijk aanwijzingen bevinden over de vermeende discriminatie. Aan de hand van de documenten die betrekking hebben op de gegevens van een derde partij kan bijvoorbeeld een geweigerde huurder zijn kwalificaties vergelijken met die van de geaccepteerde huurder om de bewering dat hij minder gunstig werd behandeld wegens het criterium 'afkomst' te staven.²⁷²

108. In de zaak *Meister* legt advocaat-generaal Mengozzi de nadruk op het feit dat een werkgever die weigert informatie te verstrekken op die manier zijn beslissingen vrijwel onbetwistbaar maakt. De kans op succes voor een afgewezen sollicitant die een vordering instelde, hangt immers af van het bewijsmateriaal dat de werkgever in zijn uitsluitend bezit houdt.²⁷³ Dit kan worden teruggekoppeld naar alle sectoren van goederen en diensten. Zowel een fitnessuitbater als een verhuurder als een verzekeraar is onoverwinnelijk wanneer hij al het bewijsmateriaal voor zich mag houden. Een overdracht van het bewijsmateriaal komt neer op een afweging van de belangen van het vermeend slachtoffer en de belangen van de vermeende discriminator. Een overdracht zou in het voordeel van het vermeend slachtoffer kunnen spelen, maar kan ook het recht op vertrouwelijkheid en de eerbiediging van het privéleven van de derde partij schenden.²⁷⁴

109. Het Hof van Justitie reikt handvaten aan om deze belangenafweging te maken in de arresten *Kelly* en *Meister*. De zaak *Kelly* gaat over een leerkracht die gesolliciteerd had aan de universiteit,

---

²⁶⁹ B. VANLERBERGHE, "De verzachting van de regels inzake de bewijslast en de aangepaste bewijsstandaard in geval van bewijsnood: mogelijkheden en grenzen" in B. VANLERBERGHE, D. TORFS, E. VAN HOORDE, I. RIVIERE, J. MEESE, J. ROZIE, J. VAN CAMP, P. THIRIAR, S. RUTTEN, *Bewijsnood na het vernieuwde bewijsrecht*, Mortsel, Intersentia, 2020, 33; W. VANDENBUSSCHE, *Bewijs en onrechtmatige daad*, Mortsel, Intersentia, 2017, 217.

²⁷⁰ Art. 15, lid 3 van de Algemene Verordening Gegevensbescherming; Art. 8, lid 2 van het Handvest van de Grondrechten van de Europese Unie.

²⁷¹ COMMISSIE VOOR DE EVALUATIE VAN DE FEDERALE ANTIDISCRIMINATIEWETTEN, *Eindverslag – Bestrijding van discriminatie, haatboodschappen en haatmisdrijven: een gedeelde verantwoordelijkheid*, 2022, 133.

²⁷² COMMISSIE VOOR DE EVALUATIE VAN DE FEDERALE ANTIDISCRIMINATIEWETTEN, *Eindverslag – Bestrijding van discriminatie, haatboodschappen en haatmisdrijven: een gedeelde verantwoordelijkheid*, 2022, 133; J. RINGELHEIM, "The Burden of Proof in Antidiscrimination Proceedings. A focus on Belgium, France and Ireland", *European equality law review* 2019/2, 61.

²⁷³ HvJ 12 jan 2012, nr. C-415/10, ECLI:EU:C:2012:8, Galina Meister, concl. P. MENGOZZI, overw. 32; J. RINGELHEIM, "The Burden of Proof in Antidiscrimination Proceedings. A focus on Belgium, France and Ireland", *European equality law review* 2019/2, 61.

²⁷⁴ HvJ 12 jan 2012, nr. C-415/10, ECLI:EU:C:2012:8, Galina Meister, concl. P. MENGOZZI, overw. 23; J. RINGELHEIM, "The Burden of Proof in Antidiscrimination Proceedings. A focus on Belgium, France and Ireland", *European equality law review* 2019/2, 61.

maar werd afgewezen. Hij geloofde dat hij het slachtoffer was geworden van discriminatie op grond van geslacht en diende een klacht in met het betoog dat hij meer gekwalificeerd was dan de minst gekwalificeerde vrouwelijke kandidaat die wel tot de opleiding was toegelaten. Om zijn beweringen te staven vroeg hij tijdens de procedure voor de nationale rechtbanken om kopieën van de sollicitatiedossiers waaronder inschrijvingsformulieren, toegevoegde stukken en puntenlijsten van de geslaagde kandidaten. Dit verzoek werd afgewezen.²⁷⁵ Op grond van nationale wettelijke regeling kan de overlegging van relevante en noodzakelijke documenten worden geweigerd wanneer het document onder het beroepsgeheim valt of vertrouwelijk is. Wanneer er sprake is van een conflict tussen het recht op overlegging van een document en de bescherming van de vertrouwelijkheid, is het aan de nationale rechter om een afweging te maken tussen beide rechten.²⁷⁶ In de zaak *Meister* had een Russische staatsburger gereageerd op een vacature in een Duits bedrijf. Hoewel haar competenties overeenkwamen met wat werd verwacht voor de job werd ze afgewezen. Niet veel later publiceerde het bedrijf exact dezelfde vacature waar mevrouw Meister opnieuw op inging, maar weer werd geweigerd zonder motivering. Ze klaagde het bedrijf aan wegens discriminatie op grond geslacht, afkomst en leeftijd en verzocht net zoals meneer Kelly om het dossier van de gerekruteerde persoon over te dragen.²⁷⁷

110. In beide arresten kwamen de volgende twee vragen naar boven. Enerzijds werd de vraag gesteld of de klagers in discriminatieprocedures het recht hebben om de openbaarmaking te eisen van bepaalde door de verweerder bewaarde informatie. Anderzijds was de vraag of de weigering van de verweerder om de gevraagde informatie te verstrekken in aanmerking kan worden genomen om een vermoeden van discriminatie vast te stellen. Het Hof antwoordde dat het Unierecht niet voorziet in een recht met betrekking tot het verlenen van een openbaarmaking van deze informatie over feiten die discriminatie kunnen doen vermoeden. Het Hof reageerde wel positief op de tweede vraag. Een verweerder die weigert informatie over te leggen aan het vermeend slachtoffer kan één van de factoren zijn waarmee rekening moet worden gehouden bij het vaststellen van feiten die een vermoeden van discriminatie doen aantonen.²⁷⁸

111. Deze rechtspraak kan worden toegepast op de goederen- en dienstensector. De uitspraken zetten een lichte druk op de vermeende discriminator. Dankzij deze arresten kan de nationale rechter immers rekening houden met de weigering tot overdracht van informatie om een vermoeden van discriminatie vast te stellen in bijvoorbeeld een zaak rond discriminatie in de huursector. De weigering zelf is niet voldoende, maar in combinatie met eventuele gelijkaardige kwalificaties om het goed te huren of de afwezigheid van een uitnodiging tot een gesprek of bezichtiging kan een vermoeden worden aangetoond. Het is een manier om tegemoet te komen aan de bewijsnood van slachtoffers wiens bewijselementen in handen van de verweerder liggen.²⁷⁹ Toch kan de verweerder

---

²⁷⁵ HvJ 21 juli 2011, nr. C-104/10, ECLI:EU:C:2011:506, Patrick Kelly, overw. 17-23; A. BEALE, *Proving discrimination: the shift of the burden of proof and access to evidence*, Cloisters, 2018, 20, [118DV18 Beale Paper EN \(1\).pdf](#).

²⁷⁶ HvJ 21 juli 2011, nr. C-104/10, ECLI:EU:C:2011:506, Patrick Kelly, overw. 13-16.

²⁷⁷ HvJ 12 jan 2012, nr. C-415/10, ECLI:EU:C:2012:8, Galina Meister, concl. P. MENGOZZI, overw. 23; A. BEALE, *Proving discrimination: the shift of the burden of proof and access to evidence*, Cloisters, 2018, 11, [118DV18 Beale Paper EN \(1\).pdf](#).

²⁷⁸ HvJ 21 juli 2011, nr. C-104/10, ECLI:EU:C:2011:506, Patrick Kelly, overw. 38 en 48; HvJ 12 jan 2012, nr. C-415/10, ECLI:EU:C:2012:8, Galina Meister, concl. P. MENGOZZI, overw. 46.

²⁷⁹ S. DE REY, I. SAMOY, P. FOUBERT, "Afdwinging van de antidiscriminatiewetgeving in private rechtsverhoudingen: heeft het privaatrecht iets te bieden?", *RW* 2021-22, nr. 31, 1219.

niet zomaar alle bewijselementen overdragen aan het vermeend slachtoffer. Volgens het arrest *Accept* mag de verweerder enkel bewijselementen leveren die het recht op eerbiediging van het privéleven niet aantasten.²⁸⁰

Onderafdeling 2. De situationele bewijsmogelijkheid

112. De situationele bewijsmogelijkheid is de situatie waarin het voor beide partijen niet haalbaar is om relevante feiten voor te leggen op het moment dat de rechter uitspraak moet doen. Dat wil zeggen dat de aanvoerende partij niet beschikt over de nodige bewijselementen om haar beweringen hard te maken en dat de verwerende partij niet slaagt in het bezorgen van het tegenbewijs. De situationele bewijsmogelijkheid kan het gevolg zijn van bewijs dat nooit heeft bestaan of van bewijs dat verloren of teniet is gegaan.²⁸¹

113. Het kan voorkomen dat er geen enkel bewijs beschikbaar is van een bepaald feit, zonder dat de onbeschikbaarheid te wijten is aan de tegenpartij. In een discriminatiezaak is het vermeend slachtoffer vaak niet voorbereid op de discriminatoire handeling. Zijn eerste reactie nadien is dan ook niet gericht op het verzamelen van bewijs. Bovendien gebeurt de discriminerende handeling heel snel, waardoor de kans op getuigen redelijk klein is. Wanneer bijvoorbeeld iemand de toegang tot een discotheek geweigerd wordt vermoedelijk wegens zijn afkomst dan gebeurt de discriminatie vaak mondeling. De vermeende slachtoffers verwachten de discriminatie niet en hebben zich dus niet kunnen voorbereiden door bijvoorbeeld een video-opname te starten die nadien als bewijs zou kunnen dienen. Daarnaast zullen er vaak weinig getuigen zijn die de discriminerende handeling hebben waargenomen, omdat de discriminatie zo snel gebeurt of omdat sommige gesprekken worden gevoerd op vertrouwelijke basis. Denk daarbij aan een persoonlijk gesprek tussen een huurder en verhuurder, waarbij de huurder geweigerd wordt. De huurder beweert nadien dat de weigering een gevolg is van discriminatie en dat de verhuurder discriminatoire uitspraken heeft geuit tijdens het gesprek. Zonder bewijs kan het vermeend slachtoffer deze beweringen niet hard maken, noch kan de verweerder deze beweringen ontkrachten.²⁸²

114. Een tweede optie die leidt tot een situationele bewijsmogelijkheid is het verlies of verdwijnen van het bewijsmateriaal. In dat geval is er wel ooit bewijs geweest van het betwiste feit, maar is dat bewijs ondertussen verloren gegaan of verdwenen. De oorzaak van deze bewijsmogelijkheid is vaak de nalatigheid of de intentie van de tegenpartij of van een derde. Een voorbeeld hiervan is een geweigerde huurder die gegevens opvraagt betreffende zijn kandidatuurstelling en die van de geaccepteerde partij, waarop de verhuurder reageert dat hij deze gegevens niet meer ter beschikking heeft.²⁸³

---

²⁸⁰ HvJ 25 april 2013, nr. C-81/12, ECLI:EU:C:2013:275, *Asociatia Accept*, overw. 59.

²⁸¹ W. VANDENBUSSCHE, *Bewijs en onrechtmatige daad*, Mortsel, Intersentia, 2017, 226.

²⁸² W. VANDENBUSSCHE, *Bewijs en onrechtmatige daad*, Mortsel, Intersentia, 2017, 226.

²⁸³ W. VANDENBUSSCHE, *Bewijs en onrechtmatige daad*, Mortsel, Intersentia, 2017, 228-229.

Hoofdstuk 3. De onpopulaire, maar nuttige bewijsmiddelen

Afdeling 1. De statistische gegevens

115. Het gebruik van statistische gegevens blijkt niet populair te zijn in België. De commissie tot evaluatie van de antidiscriminatiewet is er zelfs niet in geslaagd één gepubliceerde uitspraak te vinden waarin het vermoeden van discriminatie gebaseerd is op statistische gegevens.²⁸⁴ Dat is een spijtige zaak, want statistische gegevens hebben de mogelijkheid om onrechtstreekse informatie over discriminatie te verschaffen. Ze kunnen ongelijkheden tussen verschillende groepen aankaarten door in gelijke omstandigheden het aandeel van de ongelijkheden vast te stellen dat niet door het effect van een waarneembare variabele kan worden verklaard. Het percentage dat onverklaarbaar is, wordt geacht te zijn veroorzaakt door discriminatie.²⁸⁵ Op Europees niveau zijn de statistische gegevens meer in trek. Rechtspraak van het Hof van Justitie en het Europees Hof voor de Rechten van de Mens laat uitschijnen dat een vermoeden van discriminatie wel degelijk kan worden aangetoond met statistische gegevens.²⁸⁶

116. Desondanks de succesverhalen in Europa, blijft België achter in het gebruik van statistisch materiaal om een vermoeden van discriminatie vast te stellen. Een van de redenen daarvoor is de moeilijkheid voor het slachtoffer van de vermeende discriminatie in de verzameling en verwerking van de benodigde gegevens om tot relevante statistieken te komen.²⁸⁷ Het Hof van Justitie heeft in arrest *Minoo Schuch-Ghannadan* geprobeerd om tegemoet te komen aan dit probleem. In arbeidszaken kan een werknemer volgens het Hof van Justitie het vermoeden van discriminatie aantonen aan de hand van "algemene statistische gegevens over de arbeidsmarkt in de betrokken lidstaat, in het geval niet van de betrokkene kan worden verwacht dat hij nauwkeurigere gegevens over de relevante groep werknemers overlegt, omdat dergelijke gegevens moeilijk toegankelijk of zelfs niet beschikbaar zijn".²⁸⁸

117. Een tweede oorzaak voor de onpopulariteit van de statistieken is een gevolg van de hinder die juristen gewaarworden bij de beoordeling en de interpretatie van de statistieken. Het Hof van Justitie heeft in het *Enderby* arrest geoordeeld dat nationale rechters vrij mogen oordelen of statistische gegevens kunnen worden gebruikt.²⁸⁹

Afdeling 2. De praktijktest

118. De praktijktest is een combinatie van de patroontest en de vergelijkbaarheidstest en kan vallen onder 'feiten die een vermoeden van discriminatie kunnen aantonen', maar staat niet expliciet

---

²⁸⁴ EVALUATIECOMMISSIE FEDERALE WETGEVING TER BESTRIJDING VAN DISCRIMINATIE, *Eerste evaluatieverslag*, 2017, 89; S. DE REY, I. SAMOY, P. FOUBERT, "Afdwinging van de antidiscriminatiewetgeving in private rechtsverhoudingen: heeft het privaatrecht iets te bieden?", *RW* 2021-22, nr. 31, 1219.

²⁸⁵ COMMISSIE VOOR DE EVALUATIE VAN DE FEDERALE ANTIDISCRIMINATIEWETTEN, *Eindverslag – Bestrijding van discriminatie, haatboodschappen en haatmisdriven: een gedeelde verantwoordelijkheid*, 2022, 50.

²⁸⁶ HvJ 13 mei 1986, nr. 170/84, ECLI:EU:C:1986:204; HvJ 9 februari 1999, nr. C-167/97, ECLI:EU:C:1999:60, Seymour-Smith; HvJ 6 december 2007, nr. C-300/06, ECLI:EU:C:2007:757, Ursula Voss; EHRM 13 november 2007, nr. 57325/00, DH and others/Czech Republic; EHRM 20 juni 2006, nr. 17209/02, Zarb Adami/Malta; EHRM 2 februari 2016, nr. 7186/09, Di Trizio/Switzerland.

²⁸⁷ S. DE REY, I. SAMOY, P. FOUBERT, "Afdwinging van de antidiscriminatiewetgeving in private rechtsverhoudingen: heeft het privaatrecht iets te bieden?", *RW* 2021-22, nr. 31, 1219.

²⁸⁸ HvJ 3 oktober 2019, nr. C-274/18, ECLI:EU:C:2019:828, Minoo Schuch-Gannadan, overw. 56-57.

²⁸⁹ HvJ 27 oktober 1993, nr. C-127/92, ECLI:EU:C:1993:859, Enderby, overw. 17.

in de wet vermeld. Het wordt dus niet (meer) erkend door de wet, maar is ook niet verboden.²⁹⁰ De praktijktest wordt beschouwd als een efficiënte manier om discriminatie aan het licht te brengen. Het maakt discriminatie zichtbaar en meetbaar. Toch komt de praktijktest ook met beperkingen. Allereerst meet de praktijktest enkel de toegang tot het goed of de dienst, zoals het huren van een huis of de selectie bij de ingang van een discotheek. De praktijktest gaat niet dieper in op het kader van een contractuele relatie. Een andere limiet aan de praktijktest is dat het slechts betrekking heeft op bepaalde discriminatiegronden. De test wordt alleen toegepast op criteria die duidelijk blijken uit een cv of uit telefonisch of visueel contact. De afkomst van de huurder kan meteen opvallen door een bepaald accent tijdens een telefonisch gesprek of door de huidskleur tijdens een visueel contact. Godsdienstige overtuiging blijkt daarentegen niet meteen duidelijk, tenzij het af te leiden valt uit het dragen van een bepaald teken tijdens het visueel contact.²⁹¹

119. Bovendien kan de praktijktest het slachtoffer van de vermeende discriminatie ook helpen bij het aanbrengen van het bewijs. De testen bewijzen wel degelijk hun nut, waardoor de initiatieven om de praktijktesten te organiseren stijgen. Zolang er echter geen onderlinge samenhang is, blijven de initiatieven onvolledig en versnipperd. Zo zijn tot nu toe enkel testcampagnes uitgevoerd met betrekking tot de woningmarkt en de arbeidsmarkt, terwijl de optie tot uitbreiding naar andere gebieden in de goederen- en dienstensector ook mogelijk is. Daarnaast verschillen de discriminatiecriteria ook naar gelang de stad waarin de praktijktest wordt afgenomen. Tenslotte onderscheiden de testcampagnes zich ook omtrent de gevolgen die ze teweegbrengen. Tot nu toe bleven de meeste praktijktesten beperkt tot toezicht en bewustmaking van discriminatie. Een kleine minderheid leidde tot individuele bewustmakingsmaatregelen.²⁹²

120. Hoewel de initiatieven stijgen en het een interessant bewijsmiddel is om een vermoeden van discriminatie aan te tonen, wordt de praktijktest vandaag nog te weinig gebruikt.²⁹³ Dat kan een gevolg zijn van onder andere een gebrek aan een juridisch kader.²⁹⁴

Afdeling 3. De discriminerende publieke verklaringen

121. Dankzij de arresten *Feryn* en *Accept* kunnen ook discriminerende publieke verklaringen gekwalificeerd worden als bewijsmiddelen die een vermoeden van discriminatie kunnen aantonen (zie *supra* nr. 63).²⁹⁵ Vandaag de dag zijn discriminatoren zich echter bewuster geworden van de openbare omgeving en komt het dus niet vaak meer voor dat discriminerende verklaringen bewust

---

²⁹⁰ J. RINGELHEIM en V. VAN DER PLANCKE, "Prouver la discrimination en justice" in J. RINGELHEIM en P. WAUTELET (eds.), *Comprendre et pratiquer le droit de la lutte contre les discriminations*, Anthémis, Luik, 2018, nr 28; A. WITTERS en I. VERHELST, "Nieuwe discriminatieregels in arbeidszaken", *ORM* 2007, nr. 7, 166-184.

²⁹¹ COMMISSIE VOOR DE EVALUATIE VAN DE FEDERALE ANTIDISCRIMINATIEWETTEN, *Eindverslag – Bestrijding van discriminatie, haatboodschappen en haatmisdriven: een gedeelde verantwoordelijkheid*, 2022, 42-50.

²⁹² COMMISSIE VOOR DE EVALUATIE VAN DE FEDERALE ANTIDISCRIMINATIEWETTEN, *Eindverslag – Bestrijding van discriminatie, haatboodschappen en haatmisdriven: een gedeelde verantwoordelijkheid*, 2022, 42-50.

²⁹³ EVALUATIECOMMISSIE FEDERALE WETGEVING TER BESTRIJDING VAN DISCRIMINATIE, *Eerste evaluatieverslag*, 2017, nrs. 315-317.

²⁹⁴ S. DE REY, I. SAMOY, P. FOUBERT, "Afdwinging van de antidiscriminatiewetgeving in private rechtsverhoudingen: heeft het privaatrecht iets te bieden?", *RW* 2021-22, nr. 31, 1220.

²⁹⁵ HvJ 10 juli 2008, C-54/07, ECLI:EU:C:2008:397, *Jur.HvJ.* 2008, *Feryn*; HvJ 25 april 2013, nr. C-81/12, ECLI:EU:C:2013:275, *Asociatia Accept*.

in het openbaar worden geuit.²⁹⁶ Dat resulteert in het gebrek aan publieke verklaringen in de Belgische rechtspraak die leiden tot de constatacie van een vermoeden van discriminatie.²⁹⁷

Tussenconclusie

122. De antidiscriminatiewetgeving bevat enkele hinderpalen voor zowel het slachtoffer als de discriminator. Ondanks de verdeling van de bewijslast moet het slachtoffer nog steeds een zware last dragen, omdat er weinig kennis is over de aard en de omvang van de feiten die een vermoeden van discriminatie kunnen aantonen.²⁹⁸ Sinds de verdeling heeft ook de verweerder geen eenvoudige taak gekregen. Hij moet namelijk het aangetoonde vermoeden van discriminatie weerleggen met een 'redelijke mate van zekerheid'. Er is weinig geweten rond welke elementen van verweer voldoende zijn om te kunnen spreken van een 'redelijke mate van zekerheid'.²⁹⁹ Daarnaast is er nog de problematiek omtrent de bewijsnood waarbij de informatie en/of het bewijs waarover een partij beschikt onvoldoende is om de overtuiging van de rechter te vormen. Enerzijds kan er sprake zijn van een informatiedeficit waarbij het slachtoffer over onvoldoende feiten beschikt om haar stelling aan te kleden.³⁰⁰ Anderzijds kan er sprake zijn van bewijsasymmetrie wat wil zeggen dat er wel voldoende informatie is, maar niet voldoende bewijs aangezien de bewijselementen in handen van de tegenpartij liggen.³⁰¹ Een derde optie is die van de situationele bewijsmogelijkheid waarin geen van partijen in de mogelijkheid is om bewijs voor te leggen.³⁰² Tot slot zijn er heel wat interessante bewijsmiddelen die zo goed als niet worden gebruikt. Zowel de statistische gegevens, als de praktijktest en de publieke verklaringen hebben hun opmars in de Belgische rechtspraak nog niet gemaakt.³⁰³

---

²⁹⁶ J. RINGELHEIM, "The Burden of Proof in Antidiscrimination Proceedings. A focus on Belgium, France and Ireland", *European equality law review* 2019/2, 60.

²⁹⁷ S. DE REY, I. SAMOY, P. FOUBERT, "Afdwinging van de antidiscriminatiewetgeving in private rechtsverhoudingen: heeft het privaatrecht iets te bieden?", *RW* 2021-22, nr. 31, 1220.

²⁹⁸ EVALUATIECOMMISSIE FEDERALE WETGEVING TER BESTRIJDING VAN DISCRIMINATIE, *Eerste evaluatieverslag*, 2017, 86-87.

²⁹⁹ S. DE REY, I. SAMOY, P. FOUBERT, "Afdwinging van de antidiscriminatiewetgeving in private rechtsverhoudingen: heeft het privaatrecht iets te bieden?", *RW* 2021-22, nr. 31, 1218.

³⁰⁰ W. VANDENBUSSCHE, *Bewijs en onrechtmatige daad*, Morsel, Intersentia, 2017, 217.

³⁰¹ B. VANLERBERGHE, "De verzachting van de regels inzake de bewijslast en de aangepaste bewijsstandaard in geval van bewijsnood: mogelijkheden en grenzen" in B. VANLERBERGHE, D. TORFS, E. VAN HOORDE, I. RIVIERE, J. MEESE, J. ROZIE, J. VAN CAMP, P. THIRIAR, S. RUTTEN, *Bewijsnood na het vernieuwde bewijsrecht*, Morsel, Intersentia, 2020, 33; W. VANDENBUSSCHE, *Bewijs en onrechtmatige daad*, Morsel, Intersentia, 2017, 217.

³⁰² W. VANDENBUSSCHE, *Bewijs en onrechtmatige daad*, Morsel, Intersentia, 2017, 226.

³⁰³ EVALUATIECOMMISSIE FEDERALE WETGEVING TER BESTRIJDING VAN DISCRIMINATIE, *Eerste evaluatieverslag*, 2017, 89 en 315-317; S. DE REY, I. SAMOY, P. FOUBERT, "Afdwinging van de antidiscriminatiewetgeving in private rechtsverhoudingen: heeft het privaatrecht iets te bieden?", *RW* 2021-22, nr. 31, 1219-1220.

DEEL III. MOGELIJKE OPLOSSINGEN

123. In de evaluatierapporten komen verschillende knelpunten naar boven met betrekking tot de bewijsvoering. Hoewel het antidiscriminatierecht met de verdeling van de bewijslast probeert tegemoet te komen aan de bewijsnood van het slachtoffer, bevinden het slachtoffer en ook de verweerder zich nog steeds regelmatig in een situatie van bewijsnood.³⁰⁴ Een wijziging van het antidiscriminatierecht kan deze moeilijkheden wegwerken, maar ook zonder een wijziging van de wet bestaan er oplossingen die kunnen worden aangewend. Zo wordt nu toe zelden verder gekeken dan de antidiscriminatiewetgeving, hoewel het huidige privaatrecht verder ontwikkeld is op gebied van bewijsvoering en dus enkele nuttige mogelijkheden kan bieden om mee aan de slag te gaan. Dit deel bespreekt deze mogelijkheden.³⁰⁵

Hoofdstuk 1. Oplossingen uit het Belgisch burgerlijk bewijsrecht

Afdeling 1. De verhouding tussen het antidiscriminatierecht en het privaatrecht

Onderafdeling 1. Lex specialis versus lex generalis

124. Het is belangrijk om uit te maken hoe de verschillende regelingen zich tot elkaar verhouden. Het antidiscriminatierecht en het privaatrecht kunnen zich als *lex specialis* en *lex generalis* ten opzichte van elkaar verhouden. Dat wil zeggen dat de *lex specialis* voorrang krijgt wanneer een juridisch aspect afwijkend geregeld is. Een voorbeeld van dergelijke tegenstrijdigheid kan gevonden worden in artikel 28 §1 Antidiscriminatiewet en artikel 8.4 BW. De antidiscriminatiewetgeving pleit voor een verdeling van de bewijslast in het voordeel van het slachtoffer, terwijl artikel 8.4 BW aanhaalt dat diegene die iets aanvoert de volledige bewijslast draagt. Op dat afwijkend juridisch aspect is het antidiscriminatierecht (*lex specialis*) exclusief bevoegd en sluit de regeling van exclusiviteit het privaatrecht (*lex generalis*) uit.³⁰⁶

Onderafdeling 2. Het aanvullend karakter

125. Artikel 8.2 BW stelt dat de regels van dit boek - behoudens de definities en de uitzonderingen die in de wet zijn vermeld - van aanvullend recht zijn. Wanneer bepaalde aspecten niet wettelijk geregeld zijn in het antidiscriminatierecht (*lex specialis*) wordt volgens de regels van de complementariteit het privaatrecht (*lex generalis*) toegepast.³⁰⁷

---

³⁰⁴ EUROPEAN UNION AGENCY FOR FUNDAMENTAL RIGHTS, *Access to justice in cases of discrimination in the EU. Steps to further equality*, Publications Office of the European Union, 2012, 72, <https://fra.europa.eu/sites/default/files/fra-2012-access-to-justice-social.pdf>; EVALUATIECOMMISSIE

FEDERALE WETGEVING TER BESTRIJDING VAN DISCRIMINATIE, *Eerste evaluatieverslag*, 2017, 85-87, www.unia.be/files/Documenten/Aanbevelingen-advies/Evaluatiecommissie_federale_wetgeving_ter_bestrijding_van_discriminatie.pdf; UNIA, "Evaluatie Wet van 10 mei 2007 tot wijziging van de wet van 30 juli 1981 tot bestraffing van bepaalde door racisme of xenofobie ingegeven daden (B.S. 30 mei 2007) (Antiracismewet) Wet van 10 mei 2007 ter bestrijding van bepaalde vormen van discriminatie (B.S. 30 mei 2007) (Antidiscriminatiewet)", 2017, 11 en 18, www.unia.be/files/Documenten/Publicaties_docs/Evaluatie_Antidiscriminatie-_en_Antiracismewet_2017.pdf.

³⁰⁵ P. DAUW en E. DAUW, *Burgerlijk procesrecht (vijfde editie)*, Mortsels, Intersentia, 2020, 405-420.

³⁰⁶ Art. 8.2 BW; I. SAMOY, "Het toepassingsdomein van de verschillende koopregelingen in kaart gebracht (gemeenschappelijk koop, consumentenkoop en internationale koop), met bijzondere aandacht voor gemengd gebruik en gemengde overeenkomsten", *TBBR* 2009, 71.

³⁰⁷ Art. 8.2 BW; I. SAMOY, "Het toepassingsdomein van de verschillende koopregelingen in kaart gebracht (gemeenschappelijk koop, consumentenkoop en internationale koop), met bijzondere aandacht voor gemengd gebruik en gemengde overeenkomsten", *TBBR* 2009, 71.

126. Het privaatrecht kan door het aanvullend karakter van boek 8 van het Burgerlijk Wetboek oplossingen bieden voor de knelpunten in de bewijsvoering van het antidiscriminatierecht.³⁰⁸ Enkele privaatrechtelijke mechanismen die in de toekomst de bewijsnood van het vermeend slachtoffer kunnen voorkomen zijn de bewijsmedewerkingsplicht, het gebruik van (on)geoorloofd bewijs en de omkering van de bewijslast. De vermeende discriminator kan daarentegen de hulp inschakelen van de verlaging van de bewijsstandaard om de bewijsnood te vermijden.³⁰⁹

Afdeling 2. De bewijsmedewerkingsplicht

127. Zoals is gebleken uit de knelpunten is het bewijsmateriaal vaak onbeschikbaar. In vele gevallen is er geen ondubbelzinnig schriftelijk of materieel bewijs beschikbaar. Wanneer dit bewijs wel bestaat, is de kans groot dat de vermeende discriminator erover beschikt (*zie supra nr. 106 e.v.*).³¹⁰ Het Hof van Justitie gaf in de arresten *Meister* en *Kelly* geen toestemming tot de openbaarmaking van de gegevens die in handen waren van de verweerder. Deze openbaarmaking kan wel worden bereikt door het privaatrecht toe te passen. De bewijsmedewerkingsplicht is immers een mechanisme uit het privaatrecht dat kan zorgen voor een betere toegang tot informatie en bewijselementen (*zie supra nr. 67 e.v.*).³¹¹

Onderafdeling 1. De bewijsmedewerkingsplicht sensu lato

§1. Proactieve houding

128. De bewijsmedewerkingsplicht zorgt ervoor dat zowel de eiser als de verweerder een proactieve houding aannemen. Beide partijen zijn immers gehouden om concrete bewijselementen voor te leggen waarop hun stellingen steunen, opdat het beeld van de rechter betreffende de zaak zo volledig mogelijk zou zijn.³¹² Zowel het vermeend slachtoffer als de vermeende dader van discriminatie heeft er voordeel bij dat de rechter zijn oordeel niet alleen baseert op het bewijs dat werd aangebracht door de partij die het bewijsrisico draagt, maar ook op eigen aangebrachte elementen.³¹³ Bovendien vermijdt de bewijsmedewerkingsplicht dat de partijen de bewijsvoering belemmeren of saboteren. De plicht wil een bewijsobstructie voorkomen. In plaats van de obstructie beoogt de bewijsmedewerkingsplicht dat de partijen zelf bewijsmateriaal verzamelen en bewaren.³¹⁴

---

³⁰⁸ Y. THIERY, *Discriminatie en verzekering*, Antwerpen, Intersentia, 2011, 119; Wetsvoorstel gericht op de bestrijding van discriminatie en tot wijziging van de wet van 15 februari 1993 tot oprichting van een Centrum voor gelijke kansen en de strijd tegen racisme, *Parl.St.* Senaat 2001, nr. 2-167.

³⁰⁹ S. DE REY, I. SAMOY, P. FOUBERT, "Afdwinging van de antidiscriminatiewetgeving in private rechtsverhoudingen: heeft het privaatrecht iets te bieden?", *RW* 2021-22, nr. 31, 1224.

³¹⁰ J. RINGELHEIM, "The Burden of Proof in Antidiscrimination Proceedings. A focus on Belgium, France and Ireland", *European equality law review* 2019/2, 61; S. DE REY, I. SAMOY, P. FOUBERT, "Afdwinging van de antidiscriminatiewetgeving in private rechtsverhoudingen: heeft het privaatrecht iets te bieden?", *RW* 2021-22, nr. 31, 1218; B. VANLERBERGHE, "De verzachting van de regels inzake de bewijslast en de aangepaste bewijsstandaard in geval van bewijsnood: mogelijkheden en grenzen" in B. VANLERBERGHE, D. TORFS, E. VAN HOORDE, I. RIVIERE, J. MEESE, J. ROZIE, J. VAN CAMP, P. THIRIAR, S. RUTTEN, *Bewijsnood na het vernieuwde bewijsrecht*, Mortsel, Intersentia, 2020, 33; W. VANDENBUSSCHE, *Bewijs en onrechtmatige daad*, Mortsel, Intersentia, 2017, 217.

³¹¹ HvJ 21 juli 2011, nr. C-104/10, ECLI:EU:C:2011:506, Patrick Kelly, overw. 38 en 48; HvJ 12 jan 2012, nr. C-415/10, ECLI:EU:C:2012:8, Galina Meister, concl. P. MENGOZZI, overw. 46.

³¹² W. VANDENBUSSCHE, "Het nieuwe bewijsrecht: gevolgen voor aansprakelijkheidsprocedures" in T. VANSWEEVELT en B. WEYTS (eds.), *Het nieuw bewijsrecht*, Mortsel, Intersentia, 2020, (35) 40.

³¹³ Rb. Luik 23 december 1955, *RGAR* 1956, nr. 5780.

³¹⁴ W. VANDENBUSSCHE, "Het nieuwe bewijsrecht: gevolgen voor aansprakelijkheidsprocedures" in T. VANSWEEVELT en B. WEYTS (eds.), *Het nieuw bewijsrecht*, Mortsel, Intersentia, 2020, (35) 41-42.

§2. Bijzondere mededelingsplicht

129. De bovenstaande invulling van de bewijsmedewerkingsplicht wordt over het algemeen aanvaard. De volgende interpretaties zijn wat meer omstreden. Zo is er sprake van een bijzondere mededelingsplicht die inhoudt dat de verweerder gehouden is om haar versie van de feiten weer te geven en informatie te verstrekken die nuttig kan zijn voor de oplossing van het geschil.³¹⁵ Deze invulling is interessant in het geval dat het slachtoffer van discriminatie aanloopt tegen een situatie van informatiedeficit (*zie supra nr 104 e.v.*).³¹⁶ Op die manier kan het vermeend slachtoffer via de bijzondere mededelingsplicht meer informatie verkrijgen van de partij die over een betere kennis beschikt van de feitelijke omstandigheden van de zaak.³¹⁷

130. Een nadeel aan deze interpretatie van de bewijsmedewerkingsplicht is dat de rechtspraak een redelijke invulling voldoende vindt. Het principe zet geen druk op de tegenpartij om concrete bewijselementen voor te leggen. Het is voldoende om pertinente en concrete informatie naar voren te brengen. Dat zorgt ervoor dat de aanvoerende partij zich niet in de mogelijkheid bevindt om de juistheid te controleren van de gegevens die de andere partij voorlegt, waardoor het nog moeilijker wordt om bewijs aan te tonen van die onjuistheid. Dit probleem kan worden opgelost aan de hand van de (gedeeltelijke) omkering van het bewijsrisico.³¹⁸

§3. Gedeeltelijke omkering van de bewijslast

131. De meest omstreden interpretatie van de bewijsmedewerkingsplicht is die van de gedeeltelijke omkering van de bewijslast. De gedeeltelijke omkering verwacht van de partij op wie het bewijsrisico niet rust dat hij uit eigen beweging bewijselementen voorlegt die verband houden met de feiten waarop de aanvoerende partij haar vordering steunt.³¹⁹ Deze invulling kan een belangrijk hulpmiddel zijn om bewijsasymmetrie (*zie supra nr. 106 e.v.*) te verhelpen. Het principe is de gulden middenweg tussen de bewijslast die volledig bij het slachtoffer van discriminatie ligt en de volledige omkering van het bewijsrisico.³²⁰ Het verzacht de regels inzake de bewijslast door de partij op wie het bewijsrisico niet rust toch te verplichten om haar medewerking aan de bewijsvoering te verlenen.³²¹ Een verzekeringsagent of een verhuurder die in het bezit is van documenten (kwalificaties of kandidaturen van derden) waaruit feiten blijken die discriminatie kunnen doen vermoeden, zal deze documenten op grond van artikel 8.4 derde lid BW moeten medelen aan het slachtoffer van de discriminatie.³²²

---

³¹⁵ W. VANDENBUSSCHE, "Het nieuwe bewijsrecht: gevolgen voor aansprakelijkheidsprocedures" in T. VANSWEEVELT en B. WEYTS (eds.), *Het nieuw bewijsrecht*, Mortsel, Intersentia, 2020, (35) 42-43.

³¹⁶ W. VANDENBUSSCHE, "Omgaan met bewijsnood bij aansprakelijkheid uit onrechtmatige daad", *RW* 2028-19, (323) 330, nr. 20.

³¹⁷ W. VANDENBUSSCHE, "Het nieuwe bewijsrecht: gevolgen voor aansprakelijkheidsprocedures" in T. VANSWEEVELT en B. WEYTS (eds.), *Het nieuw bewijsrecht*, Mortsel, Intersentia, 2020, (35) 42-43.

³¹⁸ W. VANDENBUSSCHE, *Bewijs en onrechtmatige daad*, Mortsel, Intersentia, 2017, 699.

³¹⁹ W. VANDENBUSSCHE, "Het nieuwe bewijsrecht: gevolgen voor aansprakelijkheidsprocedures" in T. VANSWEEVELT en B. WEYTS (eds.), *Het nieuw bewijsrecht*, Mortsel, Intersentia, 2020, (35) 43.

³²⁰ W. VANDENBUSSCHE, *Bewijs en onrechtmatige daad*, Mortsel, Intersentia, 2017, 338.

³²¹ B. VANLERBERGHE, "De verzachting van de regels inzake de bewijslast en de aangepaste bewijsstandaard in geval van bewijsnood: mogelijkheden en grenzen" in B. VANLERBERGHE, D. TORFS, E. VAN HOORDE, I. RIVIERE, J. MEESE, J. ROZIE, J. VAN CAMP, P. THIRIAR, S. RUTTEN, *Bewijsnood na het vernieuwde bewijsrecht*, Mortsel, Intersentia, 2020, 35.

³²² B. VANLERBERGHE, "De krachtlijnen van het nieuwe burgerlijke bewijsrecht" in T. VANSWEEVELT en B. WEYTS (eds.), *Het nieuw bewijsrecht*, Mortsel, Intersentia, 2020, 5; B. CATTOIR, *Nieuw burgerlijk bewijsrecht*, Mechelen, Wolters Kluwer, 2020, 53; B. VANLERBERGHE, *Het nieuw burgerlijke bewijsrecht*, Mortsel, Intersentia, 2019, 10.

§4. Mogelijks nadeel

132. Toch is de bewijsmedewerkingsverplichting niet absoluut en moet de medewerking niet altijd verleend worden. De verweerder kan terecht weigeren om informatie kenbaar te maken wanneer het bijvoorbeeld een schending van het recht op eerbiediging van het privéleven en het recht op bescherming van persoonsgegevens inhoudt.³²³ Het is noodzakelijk om steeds een afweging te maken tussen het recht op een eerlijk proces waaronder het recht op bewijs valt en het recht van een derde dat eventueel in het gedrang is. Enkele criteria waarmee de rechter rekening houdt om deze afweging te maken zijn de aard van de informatie, de aard van het geschil, de noodzakelijkheid van de informatie voor de beslechting van het geschil en de bron van informatie.³²⁴ De aard van de informatie is van groot belang. Wanneer de informatie intieme en gevoelige aspecten van het privéleven inhoudt, acht het EHRM de bescherming van het privéleven belangrijker dan de noodzaak om de informatie openbaar te maken.³²⁵ Zo zal een verzekeringsagent medische documenten niet moeten delen, ook al is dat net het document waaruit het onderscheid tussen de verkrijger van de verzekering en het vermeend slachtoffer duidelijk blijkt. Een verhuurder wiens weigering gebaseerd is op het inkomen van het vermeend slachtoffer zal daarentegen wel de financiële documenten moeten delen.³²⁶ De weigering om informatie kenbaar te maken omwille van de beschermde persoonsgegevens is echter een gemakkelijk argument voor de verweerder om zich achter te verschuilen. Dit probleem kan eventueel worden opgelost door de persoonlijke feiten waarvan de openbaarmaking een schending van het privéleven en persoonsgegevens zou inhouden, te anonimiseren. De Algemene Verordening Gegevensbescherming kan inspiratie bieden omtrent welke persoonlijke feiten als 'persoonlijke gegevens' kunnen worden gekwalificeerd en moeten worden geanonimiseerd.³²⁷

Onderafdeling 2. De bewijsmedewerkingsplicht sensu stricto

133. De bewijsmedewerkingsplicht *sensu stricto* gebeurt op initiatief van de rechter en betreft de samenwerking in onderzoeksmaatregelen. Ook deze samenwerkingsplicht komt goed van pas in discriminatiezaken. Wanneer een vermeend slachtoffer zich in een situatie van bewijsnood bevindt, kan de rechter een overlegging van stukken eisen. Bijvoorbeeld het overleggen van loonfiches, kandidaturen, kwalificaties bij discriminatie in de huurmarkt op grond van vermogen, afkomst, enzovoort.³²⁸ De verweerder kan ook in deze gevallen medewerking weigeren op grond van de eerbiediging van het privéleven. Artikel 879 Ger.W. biedt een oplossing voor deze problematiek. De

---

³²³ HvJ 25 april 2013, nr. C-81/12, ECLI:EU:C:2013:275, *Asociatia Accept*, overw. 59.

³²⁴ B. VANLERBERGHE en S. RUTTEN, *Het bewijs in het burgerlijk proces / La preuve dans le procès civil*, Brugge, die Keure, 2015, 154-158; S. DE REY, I. SAMOY, P. FOUBERT, "Afdwinging van de antidiscriminatiewetgeving in private rechtsverhoudingen: heeft het privaatrecht iets te bieden?", *RW* 2021-22, nr. 31, 1226.

³²⁵ B. VANLERBERGHE en S. RUTTEN, *Het bewijs in het burgerlijk proces / La preuve dans le procès civil*, Brugge, die Keure, 2015, 154.

³²⁶ B. VANLERBERGHE en S. RUTTEN, *Het bewijs in het burgerlijk proces / La preuve dans le procès civil*, Brugge, die Keure, 2015, 154.

³²⁷ Verord. EP en Raad nr. 2016/679 van 27 april 2016 betreffende de bescherming van natuurlijke personen in verband met de verwerking van persoonsgegevens en betreffende het vrije verkeer van die gegevens en tot intrekking van Richtlijn 95/46/EG, *Pb.L.* 4 mei 2016.

³²⁸ S. DE REY, I. SAMOY, P. FOUBERT, "Afdwinging van de antidiscriminatiewetgeving in private rechtsverhoudingen: heeft het privaatrecht iets te bieden?", *RW* 2021-22, nr. 31, 1226; J. RINGELHEIM en V. VAN DER PLANCKE, "Prouver la discrimination en justice" in C. DEPPEZ, A. ERNOUX, V. GHESQUIERE, I. HACHEZ, J. RINGELHEIM, C. VAN BASSELAERE, V. VAN DER WAUTELET, V. VAN DER PLANCKE, *Comprendre et pratiquer le droit de la lutte contre les discriminations*, Limal, Anthemis, 2018, 171.

wetgever bepaalt dat de rechter de wijze aanwijst waarop de overlegging gebeurt.³²⁹ De rechter kan kiezen om intieme en gevoelige informatie in het document te schrappen. Op die manier is er geen schending van de eerbiediging van het privéleven en kunnen de stukken toch bij het vermeend slachtoffer terecht komen.³³⁰

134. Een nadeel aan de plicht *sensu stricto* is dat noch de rechter noch de verzoekende partij kennis heeft over het bestaan van bepaalde stukken. Bovendien speelt het in het voordeel van de verweerder om die bepaalde stukken achter te houden. Dit probleem kan worden opgelost aan de hand van de omkering van het bewijsrisico (*zie supra nr. 75 e.v.*).³³¹

135. De rechter beschikt over de mogelijkheid om een partij die zich niet houdt aan de bewijsmedewerkingsplicht te veroordelen tot een geldboete en/of een schadevergoeding³³² en de gedingkosten³³³. De rechter kan bovendien ook een dwangsom³³⁴ opleggen en de herroeping van het gewijsde aanwenden³³⁵. Andere mogelijke sancties zijn correctionele straffen die worden opgelegd voor de onwillige partij die het bewijsstuk bedrieglijk vernietigt, verandert of verbergt. Tot slot kan een rechter uit de daden van de onwillige procespartij het feitelijk vermoeden afleiden dat het door haar betwiste feit als bewezen moet worden beschouwd.³³⁶

Afdeling 3. De omkering van het bewijsrisico

136. Een ander redmiddel dat de bewijsnood van het slachtoffer van discriminatie kan verhelpen, is de omkering van het bewijsrisico (*zie supra nr. 75 e.v.*).³³⁷ De rechter past dit gloednieuw mechanisme toe in een situatie waarbij er zekerheid bestaat dat de verweerder wel het bewijs kan of kon leveren.³³⁸ Het is volgens de parlementaire voorbereiding mogelijk om deze techniek in te zetten in drie verschillende situaties.³³⁹

Onderafdeling 1. Onwerkzame bewijsmedewerking

137. Ten eerste kan de rechter de bewijslast omkeren ingeval dat de bewijsmedewerking onwerkzaam is geworden. De onwerkzame bewijsmedewerking is het gevolg van een tegenpartij die niet in de mogelijkheid is om het bewijs te leveren. Of de verdwijning van de bewijselementen al dan niet de schuld is van de tegenpartij is niet van belang.³⁴⁰ Het is wel van belang of het verlies van het

---

³²⁹ Art. 879 Ger.W.

³³⁰ S. DE REY, I. SAMOY, P. FOUBERT, "Afdwijing van de antidiscriminatiewetgeving in private rechtsverhoudingen: heeft het privaatrecht iets te bieden?", *RW* 2021-22, nr. 31, 1226.

³³¹ W. VANDENBUSSCHE, *Bewijs en onrechtmatige daad*, Mortsel, Intersentia, 2017, 700.

³³² Art. 780bis Ger.W.; Art 882 Ger.W.

³³³ Art. 1382 BW juncto Art. 1017, lid 1 Ger. W.

³³⁴ Art. 1385bis Ger.W.

³³⁵ Art. 1133, 2° Ger.W.

³³⁶ B. CATTOIR, *Nieuw burgerlijk bewijsrecht*, Mechelen, Wolters Kluwer, 2020, 60-61.

³³⁷ Art. 8.4, lid 5 BW.

³³⁸ B. VANLERBERGHE, "De verzachting van de regels inzake de bewijslast en de aangepaste bewijsstandaard in geval van bewijsnood: mogelijkheden en grenzen" in B. VANLERBERGHE, D. TORFS, E. VAN HOORDE, I. RIVIERE, J. MEESE, J. ROZIE, J. VAN CAMP, P. THIRIAR, S. RUTTEN, *Bewijsnood na het vernieuwde bewijsrecht*, Mortsel, Intersentia, 2020, 59.

³³⁹ Wetsontwerp houdende invoeging van Boek 8 "Bewijs" in het nieuw Burgerlijk Wetboek, *Parl.St.* Kamer 2018-19, nr. 3349/001, 14.

³⁴⁰ B. VANLERBERGHE, "De verzachting van de regels inzake de bewijslast en de aangepaste bewijsstandaard in geval van bewijsnood: mogelijkheden en grenzen" in B. VANLERBERGHE, D. TORFS, E. VAN HOORDE, I. RIVIERE, J. MEESE, J. ROZIE, J. VAN CAMP, P. THIRIAR, S. RUTTEN, *Bewijsnood na het vernieuwde bewijsrecht*, Mortsel, Intersentia, 2020, 48; P. THIRIAR, "De rechter en het bewijs" in B. VANLERBERGHE, D. TORFS, E. VAN HOORDE, I. RIVIERE, J. MEESE, J. ROZIE, J. VAN CAMP, P. THIRIAR en S. RUTTEN, *Bewijsnood na het vernieuwde bewijsrecht*, Mortsel, Intersentia, 2020, 24-25; W. VANDENBUSSCHE, "Het nieuwe bewijsrecht: gevolgen voor

bewijs het verlies van een kans teweegbrengt. Denk aan een huurder die beweert slachtoffer te zijn van discriminatie op grond van afkomst door een makelaarskantoor. Het kantoor laat het dossier al dan niet bewust verdwijnen, waardoor de huurder een kans verliest om haar gelijk aan te tonen. Dit heeft als gevolg dat de rechter niet meer kan nagaan wat er in werkelijkheid gebeurde en doet een toestand van aanhoudende twijfel ontstaan. Het is aan de verantwoordelijke voor het verdwenen bewijsmateriaal om de gevolgen te dragen. Daarom voorziet de rechter in de mogelijkheid om het bewijsrisico om te keren.³⁴¹

Onderafdeling 2. Bewijsobstructie

138. De rechter kan de omkering van het bewijsrisico ook inzetten als sanctie wanneer een partij zijn medewerkingsplicht niet naleeft, omdat dit een obstructie van de bewijsvoering inhoudt.³⁴² Bewijsobstructie wil zeggen dat een partij middels manipulatie, vernietiging of het achterhouden van bewijsstukken een correcte bewijsvoering wil verhinderen. Denk daarbij aan een verzekeraar die bewust stukken uit het dossier laat verdwijnen of onrechtmatig weigert om bepaalde informatie mee te delen.³⁴³

Onderafdeling 3. Aanzienlijk onevenwicht in de bewijsgeschiktheid

139. Tenslotte is de omkering volgens de parlementaire voorbereiding ook mogelijk wanneer er een aanzienlijk onevenwicht is in de bewijsgeschiktheid. Dat wil zeggen dat het leveren van het bewijs buitensporig zwaar of duur zou zijn voor één van beide partijen.³⁴⁴

Onderafdeling 4. Algemeen

140. De omkering van de bewijslast biedt dus een oplossing voor de informatie- en bewijsasymmetrie (zie *supra* nr. 104-106 e.v.) van het slachtoffer. Zo kan een rechter de omkering vorderen wanneer een discriminator beschikt over alle informatie om zijn eis aan te kleden of alle bewijselementen, maar ongeldig weigert om de informatie en de elementen te delen. De foutieve weigering zorgt ervoor dat het kennelijk onredelijk is om het bewijsrisico bij het vermeend slachtoffer te laten.³⁴⁵ Deze omkering moet worden onderscheiden van de verdeling van de bewijslast. De verdeling zorgt voor een opsplitsing van de bewijslast, waarbij het slachtoffer feiten aanvoert en de dader zich verweert.³⁴⁶ De omkering zorgt daarentegen daadwerkelijk voor een wenteling in de

---

aansprakelijkheidsprocedures" in T. VANSWEEVELT en B. WEYTS (eds.), *Het nieuw bewijsrecht*, Mortsel, Intersentia, 2020, 48.

³⁴¹ W. VANDENBUSSCHE, "Het nieuwe bewijsrecht: gevolgen voor aansprakelijkheidsprocedures" in T. VANSWEEVELT en B. WEYTS (eds.), *Het nieuw bewijsrecht*, Mortsel, Intersentia, 2020, 50-51.

³⁴² Wetsontwerp houdende invoeging van Boek 8 "Bewijs" in het nieuw Burgerlijk Wetboek, *Parl.St.* Kamer 2018-19, nr. 3349/001, 14; S. DE REY, I. SAMOY, P. FOUBERT, "Afdwinging van de antidiscriminatiewetgeving in private rechtsverhoudingen: heeft het privaatrecht iets te bieden?", *RW* 2021-22, nr. 31, 1228.

³⁴³ W. VANDENBUSSCHE, "Het nieuwe bewijsrecht: gevolgen voor aansprakelijkheidsprocedures" in T. VANSWEEVELT en B. WEYTS (eds.), *Het nieuw bewijsrecht*, Mortsel, Intersentia, 2020, 51.

³⁴⁴ Wetsontwerp houdende invoeging van Boek 8 "Bewijs" in het nieuw Burgerlijk Wetboek, *Parl.St.* Kamer 2018-19, nr. 3349/001, 15.

³⁴⁵ S. DE REY, I. SAMOY, P. FOUBERT, "Afdwinging van de antidiscriminatiewetgeving in private rechtsverhoudingen: heeft het privaatrecht iets te bieden?", *RW* 2021-22, nr. 31, 1228; B. VANLERBERGHE, "De verzachting van de regels inzake de bewijslast en de aangepaste bewijsstandaard in geval van bewijsnood: mogelijkheden en grenzen" in B. VANLERBERGHE, D. TORFS, E. VAN HOORDE, I. RIVIERE, J. MEESE, J. ROZIE, J. VAN CAMP, P. THIRIAR, S. RUTTEN, *Bewijsnood na het vernieuwde bewijsrecht*, Mortsel, Intersentia, 2020, 50.

³⁴⁶ R. LIDDELL en M. O'FLAHERTY, *Handboek over het Europese non-discriminatierecht*, Luxemburg, Bureau voor publicaties van de Europese Unie, 2020, 264-269; T. VAN DE RYSE en J. KERN, "De 'verdeelde' bewijslast in de Antidiscriminatiewet", *Forum Advocaten*, 2020, <https://forumadvocaten.be/nl/blog/artikel/de-verdeelde-bewijslast-in-de-antidiscriminatiewet>.

bewijslast. De antidiscriminatiewetgeving verhoudt zich als een *lex specialis* ten opzichte van het privaatrecht, waardoor de verdeling voorrang zal krijgen op de omkering.³⁴⁷

141. Mijn inziens biedt de omkering van de bewijslast zich dus aan als een interessante derde privaatrechtelijke oplossing voor problemen in discriminatiezaken.

Afdeling 4. De verlaging van de bewijsstandaard

142. De verlaging van de bewijsstandaard (zie *supra* nr 82 e.v.) is een interessant hulpmiddel voor de dader van discriminatie. De verdeling van de bewijslast bestaat immers uit twee fasen. De eerste fase is het aanhalen van de feiten die een vermoeden van discriminatie kunnen aantonen door het vermeend slachtoffer. De tweede fase bestaat uit het verweer van die feiten.³⁴⁸ De verweerder moet in principe overeenkomstig de gemeenrechtelijke bewijsstandaard aantonen dat er geen sprake is van discriminatie. Dit tegenbewijs vereist een redelijke mate van zekerheid waarbij de rechter niet 100% zeker moet zijn, maar hij toch geen redelijke twijfels meer mag hebben.³⁴⁹ De verschuiving van de bewijslast kan zwaar wegen op de verweerder. Het is belangrijk om te onthouden dat niet alleen het slachtoffer, maar ook de verweerder zich in een situatie van bewijsnood kan bevinden.³⁵⁰

143. De parlementaire voorbereiding beschouwt het tegenbewijs van de vermeende discriminator niet als een negatief feit, want "*het vermoeden van discriminatie kan immers eenvoudig weerlegd worden door aan te geven op grond van welke legitieme criteria de aangeklaagde beslissing werd getroffen*".³⁵¹ Ook al is het tegenbewijs geen negatief feit, dan kan nog steeds de tweede uitzondering betreffende de verlaging van de bewijsstandaard voor positieve feiten worden toegepast als oplossing voor de bewijsnood van de verweerder. De verlaging van 'zeker bewijs' naar 'bewijs door waarschijnlijkheid' maakt het voor de vermeende discriminator een beetje gemakkelijker om tegenbewijs aan te voeren.³⁵²

144. De verlaging van de bewijsstandaard is slechts met inachtneming van het materiële recht toelaatbaar. Dat wil zeggen dat het moet gaan om feiten die uit hun aard niet of niet meer op strikte wijze aan te tonen zijn. Dat is de reden waarom de verlaging niet geschikt is om toe te passen op toestanden van bewijsasymmetrie. Het kan wel een mogelijke oplossing bieden voor de situationele bewijsonmogelijkheid, zodat beide partijen op een iets eenvoudigere manier bewijs kunnen aanvoeren.³⁵³

---

³⁴⁷ I. SAMOY, "Het toepassingsdomein van de verschillende koopregelingen in kaart gebracht (gemeenrechtelijk koop, consumentenkoop en internationale koop), met bijzondere aandacht voor gemengd gebruik en gemengde overeenkomsten", *TBBR* 2009, 71.

³⁴⁸ R. LIDDELL en M. O'FLAHERTY, *Handboek over het Europese non-discriminatierecht*, Luxemburg, Bureau voor publicaties van de Europese Unie, 2020, 264-269; T. VAN DE RYSE en J. KERN, "De 'verdeelde' bewijslast in de Antidiscriminatiewet", *Forum Advocaten*, 2020, <https://forumadvocaten.be/nl/blog/artikel/de-verdeelde-bewijslast-in-de-antidiscriminatiewet>.

³⁴⁹ Art. 8.5 BW; Wetsontwerp houdende invoeging van Boek 8 "Bewijs" in het nieuw Burgerlijk Wetboek, *Parl.St. Kamer* 2018-19, nr. 3349/001, 16.

³⁵⁰ S. DE REY, I. SAMOY, P. FOUBERT, "Afdwinging van de antidiscriminatiewetgeving in private rechtsverhoudingen: heeft het privaatrecht iets te bieden?", *RW* 2021-22, nr. 31, 1228.

³⁵¹ MvT, *Parl.St. Kamer* 2006-07, nr. 51 2720/009, 75; MvT, *Parl.St. Kamer* 2006-07, nr. 51 2722/001, 65.

³⁵² Art. 8.6, lid 2 BW.

³⁵³ W. VANDENBUSSCHE, *Bewijs en onrechtmatige daad*, Mortsels, Intersentia, 2017, 701.

145. De verlaging van de bewijsstandaard komt voor de vermeende discriminator als geroepen en biedt een vierde oplossing vanuit het privaatrecht voor de knelpunten in de antidiscriminatiewetgeving.³⁵⁴

Afdeling 5. Het ongeoorloofd bewijs na de toepassing van *Antigoon*

146. Een andere hinderpaal in het verzamelen van bewijsmiddelen is de problematiek met betrekking tot de ongeoorloofdheid van het bewijsmateriaal. De verzameling van het (tegen)bewijs is al een opgave op zich. Wanneer het slachtoffer of de discriminator dan ook nog eens rekening moet houden met de (on)geoorloofdheid van het (tegen)bewijs, blijft er op het einde van de rit misschien zelfs geen bewijs over. Daarom is het naar mijn mening een interessante oplossing om de *Antigoon*-rechtspraak aan te wenden in discriminatiezaken. Op die manier kan iemand die geweigerd wordt tot het openen van een basisbankrekening - omdat zijn verblijfsvergunning minder dan zes maanden geldig is - een (video)opname als bewijs gebruiken om een vermoeden van discriminatie aan te tonen.³⁵⁵

147. Tot voor kort zouden deze ongeoorloofde bewijsmaterialen uit de debatten geweerd worden. Vandaag kan een slachtoffer via een heimelijk gemaakte (video)opname aantonen dat er sprake is van een vermoeden van discriminatie, mits hij rekening houdt met het recht op een eerlijk proces. Denk bijvoorbeeld aan de Belgische kandidaat-huurder van Afrikaanse origine die contact opnam met een immobiliënkantoor en meteen te horen kreeg dat de verhuurder een andere huurder vond. Wanneer een kennis nadien bij het kantoor informeerde naar hetzelfde appartement, bleek het nog wel beschikbaar te zijn. Op grond van de opgenomen gesprekken besloot de rechter dat er sprake was van directe discriminatie.³⁵⁶

148. Mijn inziens biedt het gemeen burgerlijk bewijsrecht met deze *Antigoon*-rechtspraak een oplossing voor de bewijsnood van zowel het vermeende slachtoffer als de vermeende discriminator.

Tussenconclusie

149. Het privaatrecht beschikt over enkele mechanismen die een oplossing kunnen bieden op de problemen omtrent de bewijsvoering in de antidiscriminatiewetgeving. Deze oplossingen kunnen worden toegepast op discriminatiezaken omwille van het aanvullend karakter van boek 8 van het Burgerlijk Wetboek.³⁵⁷ Ten eerste is er de bewijsmedewerkingsplicht die zorgt voor een betere toegang tot informatie en tot de bewijselementen. De bewijsmedewerkingsplicht *sensu lato* kan worden ingevuld als een bijzondere mededelingsplicht die tegemoetkomt aan het informatiedeficit en een garantie biedt op informatie.³⁵⁸ Daarnaast is er ook een meer omstreden invulling, namelijk de gedeeltelijke omkering van de bewijslast, die de bewijsasymmetrie kan verhelpen.³⁵⁹ De bewijsmedewerkingsplicht *sensu stricto* die inhoudt dat de rechter onderzoeksmaatregelen kan

---

³⁵⁴ S. DE REY, I. SAMOY, P. FOUBERT, "Afdwinging van de antidiscriminatiewetgeving in private rechtsverhoudingen: heeft het privaatrecht iets te bieden?", *RW* 2021-22, nr. 31, 1218.

³⁵⁵ UNIA, "Rechtsgeldigheid van opnames of praktijktesten", www.unia.be/nl/wetgeving-aanbevelingen/rechtsgeldigheid-van-opnames-of-praktijktesten.

³⁵⁶ Brussel 28 september 2020, www.unia.be/files/Documenten/Rechtspraak/2020_09_28_Cour_Bruxelles.pdf.

³⁵⁷ Art. 8.2 BW.

³⁵⁸ W. VANDENBUSSCHE, "Omgaan met bewijsnood bij aansprakelijkheid uit onrechtmatige daad", *RW* 2028-19, (323) 330, nr. 20.

³⁵⁹ W. VANDENBUSSCHE, *Bewijs en onrechtmatige daad*, Mortsels, Intersentia, 2017, 338.

bevelen en een overlegging van stukken kan eisen, komt ook goed van pas wanneer de toegang tot het bewijs belemmerd wordt.³⁶⁰ Een tweede redmiddel dat de bewijsnood van het slachtoffer kan verhelpen, is de omkering van het bewijsrisico. De omkering biedt een antwoord op de problematiek van de informatie- en bewijsasymmetrie van het slachtoffer.³⁶¹ De derde oplossing, namelijk de verlaging van de bewijsstandaard, kan mogelijks een einde maken aan de bewijsnood van de verweerder. Dankzij de verlaging kan hij het tegenbewijs immers aantonen met 'bewijs door waarschijnlijkheid' in plaats van 'met zeker bewijs'.³⁶² Tenslotte wordt de *Antigoon*-rechtspraak ondertussen toegepast in burgerlijke geschillen. Het is een interessante oplossing voor ongeoorloofd bewijs in discriminatiezaken, omdat zowel het slachtoffer als de dader van discriminatie hierdoor meer vrijheid krijgt in het verzamelen van het bewijs.³⁶³

Hoofdstuk 2. Oplossingen uit het Ierse antidiscriminatie recht

150. Naast het privaatrecht beschikt ook het Iers antidiscriminatie recht over verschillende mechanismen die een oplossing kunnen bieden voor enkele bewijsproblemen in het Belgische antidiscriminatie recht. De twee oplossingen die hieronder worden uiteengezet zijn de 'Workplace Relations Commission' en de vragenlijstprocedure. Beide oplossingen bieden een antwoord op verschillende probleemstukken in het Belgische antidiscriminatie recht.³⁶⁴

Afdeling 1. Workplace Relations Commission

151. De Workplace Relations Commission (WRC) is een gespecialiseerde rechterlijke instantie die bevoegd is om kennis te nemen van vele zaken betreffende discriminatie.³⁶⁵ Doorheen de jaren is de WRC dat oorspronkelijk 'Equality Tribunal' genoemd werd, veranderd van naam. 'Workplace Relations Commission' doet vermoeden dat de WRC enkel bevoegd is voor arbeidsgerelateerde discriminatiezaken, maar tegen alle verwachtingen in mag de WRC ook kennisnemen van discriminatiezaken op vlak van toegang tot goederen en diensten.³⁶⁶ Wanneer een slachtoffer van discriminatie een klacht indient, kan de WRC bemiddeling voorstellen. Bemiddeling is vrijwillig, privaat en vertrouwelijk, in tegenstelling tot hoorzittingen die in het algemeen openbaar zijn. Blijkt de bemiddeling geen optie of niet succesvol te zijn dan wordt de klacht doorgestuurd voor

---

³⁶⁰ S. DE REY, I. SAMOY, P. FOUBERT, "Afdwinging van de antidiscriminatie wetgeving in private rechtsverhoudingen: heeft het privaatrecht iets te bieden?", *RW* 2021-22, nr. 31, 1226; J. RINGELHEIM en V. VAN DER PLANCKE, "Prouver la discrimination en justice" in C. DEPRez, A. ERNOUX, V. GHESQUIERE, I. HACHEZ, J. RINGELHEIM, C. VAN BASSELAERE, V. VAN DER WAUTELET, V. VAN DER PLANCKE, *Comprendre et pratiquer le droit de la lutte contre les discriminations*, Limal, Anthemis, 2018, 171.

³⁶¹ S. DE REY, I. SAMOY, P. FOUBERT, "Afdwinging van de antidiscriminatie wetgeving in private rechtsverhoudingen: heeft het privaatrecht iets te bieden?", *RW* 2021-22, nr. 31, 1228; B. VANLERBERGHE, "De verzachting van de regels inzake de bewijslast en de aangepaste bewijsstandaard in geval van bewijsnood: mogelijkheden en grenzen" in B. VANLERBERGHE, D. TORFS, E. VAN HOORDE, I. RIVIERE, J. MEESE, J. ROZIE, J. VAN CAMP, P. THIRIAR, S. RUTTEN, *Bewijsnood na het vernieuwde bewijsrecht*, Mortsel, Intersentia, 2020, 50.

³⁶² S. DE REY, I. SAMOY, P. FOUBERT, "Afdwinging van de antidiscriminatie wetgeving in private rechtsverhoudingen: heeft het privaatrecht iets te bieden?", *RW* 2021-22, nr. 31, 1228.

³⁶³ UNIA, "Rechtsgeldigheid van opnames of praktijktesten", www.unia.be/nl/wetgeving-aanbevelingen/rechtsgeldigheid-van-opnames-of-praktijktesten.

³⁶⁴ COMMISSIE VOOR DE EVALUATIE VAN DE FEDERALE ANTIDISCRIMINATIEWETTEN, *Eindverslag – Bestrijding van discriminatie, haatboodschappen en haatmisdrijven: een gedeelde verantwoordelijkheid*, 2022, 133-139.

³⁶⁵ Workplace Relations Act 2015; CITIZENS INFORMATION, "Workplace Relations Commission", www.citizensinformation.ie/en/employment/enforcement_and_redress/labour_relations_commission.html.

³⁶⁶ E. CLOOTS, J. VRIELINCK en S. SOTTIAUX, "Evaluatie Gelijkheidsdecreet – deel II – rechtspraakanalyse", *Demos* 2020, 46, https://gelijkekansen.be/portals/gelijkekansen/OpenContent/Files/940/DEEL_II_rechtspraakoverzicht_2020070_1_DEMOS_JV.pdf.

geschillenbeslechting binnen de WRC. De arbiter zal na een onderzoek en een hoorzitting een juridisch bindende beslissing nemen. Ingeval dat één van beide partijen niet akkoord gaat met de beslissing kan de partij hoger beroep instellen.³⁶⁷ Het voorzien van een rechterlijke instantie die gespecialiseerd is in het behandelen van discriminatiezaken zorgt ervoor dat alle kennis en expertise rond discriminatie verzameld wordt in die ene instantie. De magistraten die zich dagelijks bezighouden met deze materie zullen uitgroeien tot experts op vlak van discriminatie, wat resulteert in minder onzekerheid omtrent welke feiten nu net een vermoeden van discriminatie kunnen aantonen en welke feiten dat vermoeden kunnen weerleggen.³⁶⁸ Een ander voordeel aan de WRC is dat het aantal beslissingen in deze instantie erg hoog ligt, namelijk tientallen zaken per maand, en ook de schadevergoeding die de WRC toekent, bedraagt vaak duizenden euro's.³⁶⁹

152. Naast de onzekerheid betreffende welke feiten een vermoeden van discriminatie kunnen aantonen, is het gebrek aan toegang tot het bewijsmateriaal een ander vaak voorkomend probleem binnen discriminatie. Het bewijs ligt immers vaak in handen van de verweerder.³⁷⁰ De Ierse Workplace Relations Commission heeft een oplossing om aan dit knelpunt tegemoet te komen. De WRC is bevoegd om klachten te behandelen op grond van de Employment Equality Acts 1998-2015 en de Equal Status Acts 2000-2018 en is belast met een onderzoekstaak. De instantie heeft de bevoegdheid om informatie te verkrijgen en om gerechtelijk te bevelen dat personen moeten meewerken aan het onderzoek.³⁷¹ De WRC vraagt daarbij naar aanvullende feitelijke informatie om eventueel een patroon van een onderscheid in behandeling te kunnen vaststellen.³⁷² Op die manier kan de onderzoeksfunctie van de WRC bijdragen aan het vaststellen van een vermoeden van discriminatie en de verschuiving van de bewijslast.³⁷³ Wanneer de onderzochte partij weigert om de informatie over te leggen, kan de WRC formeel eisen dat de informatie toch wordt overgedragen.³⁷⁴

Afdeling 2. De vragenlijstprocedure

153. De vragenlijstprocedure of '*questionnaire procedure*' is een mechanisme dat Ierland heeft ingevoerd om het onderscheid tussen het vermeend slachtoffer en de vermeende dader omtrent de toegang tot informatie ingeval van discriminatie in de arbeidssector te beperken.³⁷⁵ Het vermeend slachtoffer van discriminatie kan gebruikmaken van de formele procedure om informatie omtrent de

³⁶⁷ CITIZENS INFORMATION, "Disputes about equality and discrimination", www.citizensinformation.ie/en/employment/enforcement_and_redress/equality_tribunal.html.

³⁶⁸ E. CLOOTS, J. VRIELINCK en S. SOTTIAUX, "Evaluatie Gelijkheidsdecreet – deel II – rechtspraakanalyse", *Demos* 2020, 43, https://gelijkekansen.be/portals/gelijkekansen/OpenContent/Files/940/DEEL_II_rechtspraakoverzicht_2020070_1_DEMOS_JV.pdf.

³⁶⁹ E. CLOOTS, J. VRIELINCK en S. SOTTIAUX, "Evaluatie Gelijkheidsdecreet – deel II – rechtspraakanalyse", *Demos* 2020, 46, https://gelijkekansen.be/portals/gelijkekansen/OpenContent/Files/940/DEEL_II_rechtspraakoverzicht_2020070_1_DEMOS_JV.pdf; Workplace Relations Commission (IR) 7 februari 2020, nr. ADJ-00023545, A Tenant/A Landlord, www.workplacereleations.ie/en/cases/2020/february/adj-00023545.html.

³⁷⁰ S. DE REY, I. SAMOY, P. FOUBERT, "Afdwinging van de antidiscriminatiewetgeving in private rechtsverhoudingen: heeft het privaatrecht iets te bieden?", *RW* 2021-22, nr. 31, 1218.

³⁷¹ Sectie 27, lid 1, d) Workplace Relations Act 2015; CITIZENS INFORMATION, "About inspection", www.workplacereleations.ie/en/complaints_disputes/inspections/.

³⁷² Equality Tribunal (IR) 2 maart 2009, nr. DEC-S2009-014, MacMahon/Department of Physical Education and Sport, University College Cork, [DEC-S2009-014 - Full Case Report - Workplace Relations Commission](http://www.workplacereleations.ie/en/cases/2009/014).

³⁷³ J. RINGELHEIM, "The Burden of Proof in Antidiscrimination Proceedings. A focus on Belgium, France and Ireland", *European equality law review* 2019/2, 63.

³⁷⁴ Workplace Relations Commission (IR) 21 augustus 2018, ADJ-00002790, A University Lecturer/A University, www.workplacereleations.ie/en/cases/2018/august/adj-00002790.html.

³⁷⁵ COMMISSIE VOOR DE EVALUATIE VAN DE FEDERALE ANTIDISCRIMINATIEWETTEN, *Eindverslag – Bestrijding van discriminatie, haatboodschappen en haatmisdrijven: een gedeelde verantwoordelijkheid*, 2022, 136.

discriminatoire handeling in te winnen alvorens een juridische procedure aan te vangen.³⁷⁶ Deze vragenlijstprocedure geeft aan het vermeend slachtoffer de kans om opheldering te vragen aan de vermeende discriminator over zijn of haar gedrag door de discriminator een gestandaardiseerde vragenlijst te laten invullen. Aan de hand van de antwoorden kan afgeleid worden of er al dan niet sprake was van een vermoeden van discriminatie.³⁷⁷ De vragenlijst bestaat uit vastgelegde standaardvragen, waarop de discriminator open kan antwoorden. Het slachtoffer kan de vragenlijst aan de discriminator toesturen voor de inleiding van de procedure of binnen een bepaalde termijn na het inleiden van de procedure. De Directeur-Generaal van de WRC kan de antwoorden uit de vragenlijstprocedure kwalificeren als een feit dat een vermoeden van discriminatie doet ontstaan. Ook wanneer de vermeende discriminator weigert om de lijst in te vullen, kan de weigering in aanmerking worden genomen als feit dat een vermoeden doet ontstaan.³⁷⁸

154. De vragenlijstprocedure kan mijn inziens een goede oplossing bieden voor het informatiedeficit waar het slachtoffer van de vermeende discriminatie mee te kampen heeft (zie *supra nr. 104 e.v.*), omdat aan het slachtoffer zelf de kans wordt gegeven om na de feiten zelf extra informatie te vergaren.

Tussenconclusie

155. Het Iers recht voorziet enkele oplossingen die mogelijks in het Belgisch recht kunnen worden ingevoerd voor de bewijsproblemen uit het antidiscriminatierecht. De Workplace Relations Commission is een gespecialiseerde rechterlijke instantie die bevoegd is voor discriminatiezaken. Doordat alle kennis en expertise samenkomt in één instantie zijn de Ierse magistraten beter bekend met welke elementen een vermoeden van discriminatie kunnen aantonen en welke elementen een vermoeden kunnen doen weerleggen. De onzekerheid verdwijnt in het Ierse systeem.³⁷⁹ Bovendien is de WRC ook bevoegd om onderzoeksmaatregelen te nemen, waardoor ook een oplossing voor het onbeschikbaar bewijsmateriaal wordt geboden. Daarnaast bestaat in het Ierse rechtssysteem een 'vragenlijstprocedure' die inzet op het verbeteren van de toegang tot informatie. Via de procedure kan het slachtoffer informatie inwinnen van de vermeende dader. Op basis van zijn antwoord kan eventueel een vermoeden van discriminatie worden afgeleid.³⁸⁰

---

³⁷⁶ Sectie 76 Employment Equality Act 1998.

³⁷⁷ COMMISSIE VOOR DE EVALUATIE VAN DE FEDERALE ANTIDISCRIMINATIEWETTEN, *Eindverslag – Bestrijding van discriminatie, haatboodschappen en haatmisdriven: een gedeelde verantwoordelijkheid*, 2022, 137.

³⁷⁸ Sectie 81 Employment Equality Act; J. RINGELHEIM, "The Burden of Proof in Antidiscrimination Proceedings. A focus on Belgium, France and Ireland", *European equality law review* 2019/2, 63.

³⁷⁹ E. CLOOTS, J. VRIELINCK en S. SOTTIAUX, "Evaluatie Gelijkekansendecreet – deel II – rechtspraakanalyse", *Demos* 2020, 43, https://gelijkekansen.be/portals/gelijkekansen/OpenContent/Files/940/DEEL_II_rechtspraakoverzicht_2020070_1_DEMOS_JV.pdf.

³⁸⁰ COMMISSIE VOOR DE EVALUATIE VAN DE FEDERALE ANTIDISCRIMINATIEWETTEN, *Eindverslag – Bestrijding van discriminatie, haatboodschappen en haatmisdriven: een gedeelde verantwoordelijkheid*, 2022, 137.

DEEL IV. AANBEVELINGEN

156. Na de bewijsregels te hebben besproken, de knelpunten te hebben beschreven en eventuele oplossingen te hebben bekeken, beschrijft dit laatste deel wat naar mijn mening moet worden aangepast aan het Belgisch antidiscriminatierecht opdat de bewijsnood van zowel het vermeend slachtoffer als van de vermeende dader kan worden vermeden.

Afdeling 1. De toepassing van mechanismen uit het gemeen recht

157. Een eerste aanbeveling bestaat in het durven toepassen van de mechanismen uit het burgerlijk bewijsrecht. Mijn inziens biedt het gemeen recht verschillende interessante oplossingen voor de problemen binnen het antidiscriminatierecht, zonder dat het antidiscriminatierecht dient te worden aangepast. Dankzij het aanvullend karakter van het gemeen recht dat zich als *lex generalis* verhoudt ten opzichte van het antidiscriminatierecht kunnen de bewijsregels uit het gemeen recht worden toegepast wanneer een bepaling in het antidiscriminatierecht niet uitdrukkelijk is geregeld.³⁸¹

Afdeling 2. Nauwkeurigere en eenvoudigere wetgeving

158. Een tweede aanbeveling bestaat in het voorzien van nauwkeurigere en eenvoudigere wetgeving, zodat de beoordelingsvrijheid van de rechter meer wordt beperkt. Omtrent de bewijsvoering bestaat er immers vaak twijfel bij de rechter en dat kan uitgesloten worden door de wet diepgaander uit te werken.³⁸² Hetgeen ik adviseer te veranderen, wordt in de volgende alinea's besproken.

Onderafdeling 1. Leidraad inzake best practices

§1. Algemeen

159. Vele magistraten zijn onvoldoende bekend met het antidiscriminatierecht en al zeker niet met de elementen die een vermoeden van discriminatie kunnen aantonen. Dat komt doordat de huidige lijst in de antidiscriminatiewetgeving niet-exhaustief is en het vermoeden door middel van verschillende feiten kan worden aangetoond.³⁸³ Mijn inziens moet deze lijst niet-exhaustief blijven, zodat slachtoffers doorheen de jaren meer mogelijkheden krijgen om een vermoeden aan te tonen. Om toch meer duidelijkheid te krijgen over welke feiten een vermoeden van discriminatie doen ontstaan en als gevolg daarvan de bewijslast doen verschuiven, zou het naar mijn mening wel interessant zijn om een lijst op te stellen die een duidelijke omschrijving bevat van die feiten. Deze lijst met 'best practices' is een samenvatting van alle relevante rechtspraak van het Hof van Justitie, het Europees Hof voor de Rechten van de Mens, Belgische en buitenlandse rechtspraak die nuttige informatie kunnen verschaffen over de manier waarop de regel inzake de verdeling van de bewijslast moet worden toegepast. Ook geeft de lijst meer duidelijkheid over de aard en de omvang van de feiten die moeten worden aangetoond door het vermeend slachtoffer opdat een vermoeden van discriminatie kan worden aangetoond. Bovendien kan de lijst ook een opsomming geven van feiten

---

³⁸¹ Y. THIERY, *Discriminatie en verzekering*, Antwerpen, Intersentia, 2011, 119; Wetsvoorstel gericht op de bestrijding van discriminatie en tot wijziging van de wet van 15 februari 1993 tot oprichting van een Centrum voor gelijke kansen en de strijd tegen racisme, *Parl.St.* Senaat 2001, nr. 2-167.

³⁸² EVALUATIECOMMISSIE FEDERALE WETGEVING TER BESTRIJDING VAN DISCRIMINATIE, *Eerste evaluatieverslag*, 2017, 86-87.

³⁸³ MvT, *Parl.St.* Kamer 2006-07, nr. 51 2722/001, 35.

die het vermoeden kunnen weerleggen. Indien de lijst voortdurend wordt aangevuld met nieuwe rechtspraak dan vormt het een goede leidraad om ter beschikking te stellen van de magistraten.³⁸⁴

§2. Aanzet tot leidraad

a) Europees Hof voor de Rechten van de Mens

160. Het Europees Hof voor de Rechten van de Mens neemt het beschikbaar bewijs in zijn geheel in beraad. Het EHRM moet immers in aanmerking nemen dat de staat vaak de informatie controleert die nodig is om een klacht van discriminatie te bewijzen. Om een bewezen feit te bekomen is het louter vereist dat feiten geloofwaardig en consistent zijn met het beschikbare bewijs.³⁸⁵ Volgens het arrest *Nachova en anderen v. Bulgarije* accepteert het Hof als feiten alle beweringen die: “ondersteund worden door de vrije beoordeling van al het bewijs, met inbegrip van schendingen die het gevolg kunnen zijn van de feiten en het voorgelegde door de partijen... Het bewijs kan worden afgeleid uit het samengaan van voldoende sterke, duidelijke en overeenstemmende inbreuken of van soortgelijke niet weerlegde veronderstellingen van feiten. Bovendien is het vereiste niveau van overtuiging dat nodig is om een bepaalde conclusie te bereiken en, in dat verband, de verdeling van de bewijslast, intrinsiek verbonden met de specificiteit van de feiten, de aard van de klachten en het betrokken EVRM-recht.”³⁸⁶

161. In het arrest *Timishev v. Rusland* accepteerde het Europees Hof voor de Rechten van de Mens dat de klacht van het slachtoffer die ondersteund werd door officiële documenten waaruit duidelijk een beleid blijkt om het verkeer van etnische Tsjetsjenen te belemmeren, volstaat om een vermoeden van discriminatie aan te tonen.³⁸⁷

b) Europees Hof van Justitie

162. Het Hof van Justitie oordeelde in de zaak *Birds Eye Walls* dat er geen vermoeden van discriminatie was, omdat de mannelijke en vrouwelijke werknemers zich in verschillende financiële posities bevonden waardoor niet voldaan was aan de vergelijkbaarheid.³⁸⁸ Deze zaak is relevant voor de goederen- en dienstensector, meer bepaald in een verzekeringscontext, omdat mannen en vrouwen zich bij levens- of ziekteverzekeringsovereenkomsten ook in een verschillende financiële positie kunnen bevinden.³⁸⁹

163. Het Hof van Justitie heeft in de arresten *Meister* en *Kelly* opgemerkt dat de weigering tot het leveren van informatie aan het slachtoffer in combinatie met andere elementen kan leiden tot het

---

³⁸⁴ EVALUATIECOMMISSIE FEDERALE WETGEVING TER BESTRIJDING VAN DISCRIMINATIE, *Eerste evaluatieverslag*, 2017, 89, www.unia.be/files/Documenten/Aanbevelingen-advies/Evaluatiecommissie_federale_wetgeving_ter_bestrijding_van_discriminatie.pdf; E. CLOOTS, J. VRIELINCK en S. SOTTIAUX, “Evaluatie Gelijkekansendecreet – deel II – rechtspraakanalyse”, *Demos* 2020, 41, https://gelijkekansen.be/portals/gelijkekansen/OpenContent/Files/940/DEEL_II_rechtspraakoverzicht_20200701_DEMOS_JV.pdf.

³⁸⁵ X., *Handboek over het Europese non-discriminatierecht*, Luxemburg, Bureau voor publicaties van de Europese Unie, 2010, 133.

³⁸⁶ EHRM 6 juli 2005, nrs. 43577/98 en 43579/98, *Nachova en anderen/Bulgarije*, overw. 147.

³⁸⁷ EHRM 13 december 2005, nr. 55762/00 en 55974/00, *Timishev/Rusland*.

³⁸⁸ HvJ 9 november 1993, nr. C-132/92, *Birds Eye Walls/Friedel M. Roberts*, *Jur.* 1993, I-5579, overw. 20.

³⁸⁹ Y. THIERY, “Gelijkheid, dienstverlening en verzekering: een herontdekkingstocht”, *RDC-TBH* 2007-08, 747-772, nr. 39.

vaststellen van een vermoeden van discriminatie, omdat een weigering de doeltreffendheid van de verdeling van de bewijslast onderuithaalt.³⁹⁰

164. Het Hof van Justitie verklaarde in de zaak *Brunnhofer* dat de verzoekster moest bewijzen dat ze minder loon kreeg dan haar mannelijke collega en dat ze gelijkwaardig werk deed. Deze twee vereisten zouden volstaan om een vermoeden van discriminatie vast te stellen.³⁹¹ Bovendien gaf het arrest een maatstaf voor het tegenbewijs van de verweerder. De vermeende discriminator moest aantonen dat er geen vergelijkbare situatie was omdat de mannelijke en vrouwelijke werknemers geen gelijkaardig werk uitvoerden. Hij kan aanhalen dat beide functies erg verschillende taken omvatten. Ook kan de verweerder aanvoeren dat hij het onderscheid in behandeling (namelijk een verschillende betaling) objectief kan rechtvaardigen met factoren die niets te maken hebben met discriminatie op basis van het geslacht. Hij kan aanhalen dat het verschil in loon een gevolg was van een reiskostenvergoeding, omdat de mannelijke werknemer zich moest verplaatsen en tijdens de werkweek in een hotel verbleef.³⁹²

165. In de *Enderby* zaak was het voldoende om aan te halen dat het loon van spraaktherapeuten significant veel lager lag dan het loon van apothekers en dat de spraaktherapeuten voornamelijk vrouwen en de apothekers voornamelijk mannen waren.³⁹³

166. Het Hof van Justitie verklaarde in het arrest *Feryn* dat de advertenties en verklaringen van de overtreder aanleiding gaven tot een vermoeden van directe discriminatie. Wat betreft het weerleggen van het vermoeden, kon de verweerder aanhalen dat hij 'niet-blanken' bij de wervingspraktijken niet anders behandelde door voor te leggen dat hij ook regelmatig 'niet-blanke' personen in dienst nam.³⁹⁴

167. In de zaak *Nolte* zei advocaat-generaal Leger met betrekking tot een vermoeden van discriminatie dat wordt aangetoond door statistische gegevens dat het percentage bijzonder markant moet zijn. Een percentage van 89% is voldoende. Een percentage van 60% is waarschijnlijk onvoldoende om een vermoeden aan te tonen.³⁹⁵

168. In de zaak *Chez* worden de volgende elementen in aanmerking genomen als elementen die een vermoeden kunnen aantonen. Dat de betwiste handelswijze uitsluitend is toegepast in stadswijken die voornamelijk door personen met een Roma-afkomst worden bewoond, is een eerste element. Een tweede element bestaat uit de opmerkingen van het bedrijf die kunnen indiceren dat de discriminatoire handelswijze gebaseerd is op etnische stereotypen en vooroordelen. Een derde element is dat het bedrijf heeft nagelaten om bewijs voor te leggen aan de rechter omtrent de

---

³⁹⁰ HvJ 21 juli 2011, nr. C-104/10, ECLI:EU:C:2011:506, Patrick Kelly, overw. 39 en 54; HvJ 12 januari 2012, nr. C-415/10, ECLI:EU:C:2012:8, Meister, concl. P. MENGOZZI, overw. 40.

³⁹¹ HvJ 26 juni 2001, nr. C-381/99, ECLI:EU:C:2001:358, Brunnhofer.

³⁹² HvJ 26 juni 2001, nr. C-381/99, ECLI:EU:C:2001:358, Brunnhofer; X., *Handboek over het Europese non-discriminatierecht*, Luxemburg, Bureau voor publicaties van de Europese Unie, 2010, 134-135.

³⁹³ HvJ 27 oktober 1993, nr. C-127/92, ECLI:EU:C:1993:859, Enderby; N. CHALOVSKA, *Situation Testing – a method of proving discrimination*, Skopje, Skenpoint, 2014, 20.

³⁹⁴ HvJ 10 juli 2008, nr. C-54/07, ECLI:EU:C:2008:397, *Jur.HvJ.* 2008, Feryn.

³⁹⁵ HvJ 14 december 1995, nr. C-317/93, Inge Nolte/Landesversicherungsanstalt Hannover, concl. A-G Léger; R. LIDDELL en M. O'FLAHERTY, *Handboek over het Europese non-discriminatierecht*, Luxemburg, Bureau voor publicaties van de Europese Unie, 2020, 276.

manipulatie aan de meters en illegale stroomaftap die te wijten zou zijn aan de personen met een Roma-afkomst. Het bedrijf beweerde dat die feiten algemeen bekend waren.³⁹⁶

169. In het openbaar gemaakte zware homofobe uitspraken kunnen worden gekwalificeerd als feiten die discriminatie kunnen doen vermoeden. Dat bepaalde het Hof van Justitie in het arrest *Accept*, maar wel op voorwaarde dat de uitspraken zijn uitgesproken door een persoon die zich voordoet en wordt beschouwd als de topmanager van een voetbalclub, ook al kan hij de club niet binden of vertegenwoordigen.³⁹⁷

c) Belgische rechtspraak

170. Een telefonisch bericht op een antwoordapparaat van een koppel waarin een vastgoedkantoor expliciet vermeldt dat de voorkeur van de verhuurder uitging naar een 'traditioneel koppel' is voor de rechter een voldoende sterk feitelijk element om een vermoeden van discriminatie aan te tonen en de bewijslast te doen verschuiven. Het bericht werd opgevolgd door een gerechtsdeurwaarder.³⁹⁸

171. Een getuigenis van een - door de eisers ingeschakelde - kennis over de nationaliteitsvoorwaarde bij het huren van een pand was volgens de rechter voldoende om een vermoeden van discriminatie te doen ontstaan. De rechter vond het argument van de vermeende discriminator die nadien beweerde dat hij een huurder van een 'zekere leeftijd' zocht niet overtuigend genoeg.³⁹⁹

172. Ook de volgende mail creëert volgens de rechter een vermoeden van discriminatie. In de mail stond dat "*De eigenaar heeft besloten om de studentenkamer niet te verhuren aan u omdat hij graag in het gehele gebouw meisjes wil. Het zou vreemd zijn om allemaal meisjes te hebben in het gebouw en dan 1 man van 32. Ik hoop dat u dit zal begrijpen.*".⁴⁰⁰

173. Verder toont ook het verbod op boerkini's in een zwembadcomplex een vermoeden van discriminatie aan. Het verbod creëert immers een ongunstigere behandeling op grond van geloof tussen moslima's die een boerkini willen dragen omwille van religieuze redenen en zwemmers die niet door een religieuze beweegreden gebonden zijn. Er is bovendien sprake van een vergelijkbare situatie omdat de boerkini volledig ontworpen is als zwemkledij.⁴⁰¹

174. Het hof van beroep in Brussel hield in een huurgeschil rekening met verschillende feiten, waaronder een sms, e-mails en opnames van telefoongesprekken, om het vermoeden van discriminatie op grond van afkomst vast te stellen.⁴⁰²

---

³⁹⁶ HvJ 16 juli 2015, nr. C-83/14, ECLI:EU:C:2015:48, *Chez Razpredelenie Bulgaria AD*; CURIA, "Databank rechtspraak Europees Hof van Justitie per rechtstechniek", 2017, www.unia.be/files/Documenten/Rechtspraak/Curia-NL-techniek-11-2017.pdf.

³⁹⁷ HvJ 25 april 2013, nr. C-81/12, ECLI:EU:C:2013:275, *Asociatia Accept*; CURIA, "Databank rechtspraak Europees Hof van Justitie per rechtstechniek", 2017, www.unia.be/files/Documenten/Rechtspraak/Curia-NL-techniek-11-2017.pdf.

³⁹⁸ J. KUSTERS, "Huseigenaar veroordeeld voor huurweigering aan homokoppel", *De Juristenkrant* 2005, nr. 110, 12; Voorz. Rb. Nijvel 19 april 2005, *JT* 2005, 380; N. BERNARD, "Les lois anti-discrimination et le secteur du logement (privé et social)" in C. BAYART, S. SOTTIAUX en S. VAN DROOGHENBROECK, *De nieuwe federale antidiscriminatie wetten*, Brugge, die Keure, 2008, 820.

³⁹⁹ Rb. Brussel 3 juni 2005, *T. Vreemd*. 2006, 42, noot J. KUSTERS; C. VAN PETEGHEM, "Discriminatie op de (studenten)huurmarkt: (ver)huren in een grijze zone?" in B. TILLEMANN e.a., *(Ver)huur van studentenhuysvesting*, Mortsels, Intersentia, 2019, 274.

⁴⁰⁰ Rb. West-Vlaanderen 10 november 2014, *TBO* 2015, 288.

⁴⁰¹ Gent 24 juni 2021, www.unia.be/files/Documenten/Rechtspraak/2021_06_24_Hof_Gent.pdf.

⁴⁰² Brussel 28 september 2020, www.unia.be/files/Documenten/Rechtspraak/2020_09_28_Cour_Bruxelles.pdf.

d) Ierse rechtspraak

175. Ook Ierland biedt enkele elementen aan die een vermoeden van discriminatie kunnen aantonen. De Ierse 'questionnaire procedure' verzamelt antwoorden van de vermeende discriminator over de mogelijks discriminatoire praktijk. Deze antwoorden, maar ook de weigering om te antwoorden kunnen door de rechter worden gekwalificeerd als feiten die een vermoeden van discriminatie kunnen aantonen.⁴⁰³

176. Daarnaast accepteerde de rechter in het arrest *A Nigerian National v A Financial Institution* dat een vermoeden kan worden afgeleid uit het feit dat het gedrag van de verweerder afwijkt van de gangbare praktijk met betrekking tot de dienst in kwestie.⁴⁰⁴

177. In de zaak *McGreal v Cluid Housing* oordeelde de Ierse rechter net zoals het Hof van Justitie in het arrest *Chez* dat ook een combinatie van factoren voor een vermoeden van discriminatie kan zorgen. De aangehaalde feiten zijn de uitzetting van de oudere huurder zonder reden, de 'buitengewone' gevolgde procedure die in strijd was met de gangbare praktijk en een voorgaande klacht over oudermishandeling.⁴⁰⁵

178. In de zaak *Noonan Services v A Worker* besloot de Ierse arbeidsrechtbank dat de vereiste van bekwaamheid werd beschouwd als een *prima facie* indirecte discriminatie. De verplichting om de Engelse taal te beheersen kan immers een relatief nadeel opleveren voor personen met een andere moedertaal.⁴⁰⁶

179. Tot slot is het volgens de Ierse rechter in de zaak *NBK Designs v Inoue* niet noodzakelijk om statistisch bewijs voor te leggen, maar kan een vermoeden van discriminatie ook worden vastgesteld op basis van eigen kennis en ervaring van de rechter.⁴⁰⁷

Onderafdeling 2. Invoering bepaling rond praktijktests

180. De praktijktest is een interessant instrument om een vermoeden van discriminatie mee op te sporen, maar is dus blijkbaar niet zo populair in het dagelijks leven (randnummer...). Er blijkt redelijk wat onzekerheid te bestaan rond de mogelijkheid om een praktijktest te gebruiken alsook over de voorwaarden bij de organisatie van een praktijktest. Er heerst dus onzekerheid doordat er een gebrek is aan een juridisch kader rond de praktijktest. Het is dan ook een opportuniteit om de praktijktest toe te voegen aan de wet en de test in een koninklijk besluit verder uit te werken. Er kan worden nagedacht over wie de tests mag uitvoeren, welke waarborgen er zijn voor het recht op eerbiediging van het privéleven, aan welke voorwaarden moet zijn voldaan en welke feiten die een vermoeden doen aantonen net uit een praktijktest kunnen worden afgeleid.⁴⁰⁸ Door middel van een

⁴⁰³ EVALUATIECOMMISSIE FEDERALE WETGEVING TER BESTRIJDING VAN DISCRIMINATIE, *Eerste evaluatieverslag*, 2017, 136, www.unia.be/files/Documenten/Aanbevelingen-advies/Evaluatiecommissie_federale_wetgeving_ter_bestrijding_van_discriminatie.pdf.

⁴⁰⁴ Labour Court (IR) 19 augustus 2005, nr. DEC-S2005-114A, *Nigerian National/A Financial Institution*, www.workplacelrelations.ie/en/cases/2005/august/dec-s2005-114-full-case-report.html.

⁴⁰⁵ Equality Tribunal (IR) 20 januari 2011, nr. DEC-S2011-004, *Mr Desmond Mc Greal/Cluid Housing*, www.workplacelrelations.ie/en/cases/2011/january/dec-s2011-004-full-case-report.html.

⁴⁰⁶ High Court (IR) 25 februari 2004, nr. [2004] IEHC 42, *Noonan Services Ltd and Others/Labour Court*.

⁴⁰⁷ Labour Court (IR) 25 november 2002, nr. EED0212, *NBK Designs/Inoue*, www.workplacelrelations.ie/en/cases/2002/november/eed0212.html.

⁴⁰⁸ E. CLOOTS, J. VRIELINCK en S. SOTTIAUX, "Evaluatie Gelijkheidsdecreet – deel II – rechtspraakanalyse", *Demos* 2020, 32, https://gelijkekansen.be/portals/gelijkekansen/OpenContent/Files/940/DEEL_II_rechtspraakoverzicht_2020070_1_DEMOS_JV.pdf.

juridisch kader komt er eindelijk duidelijkheid over wat de praktijktest is en wat het al zeker niet is. Zo is het belangrijk te vermelden dat een praktijktest geen middel is om discriminatie uit te lokken, maar wel om discriminatie vast te stellen.⁴⁰⁹ Bovendien leidt een test niet altijd tot een veroordeling. Uit de test kan even goed worden afgeleid dat er geen sprake is van discriminatie. Daarnaast zorgt een positieve praktijktest niet altijd voor doorslaggevend bewijs. De rechter kan, maar is niet verplicht om een vermoeden van discriminatie af te leiden uit de praktijktest. Tot slot is de praktijktest enkel (juridisch) waardevol wanneer het wordt uitgevoerd door een nauwkeurig uitgezocht team met expertise.⁴¹⁰ Mijn inziens zou een Vlaamse inspectiedienst (bijvoorbeeld de wooninspectie) deze rol op zich kunnen nemen, mits de inspecteurs een bepaalde opleiding volgen waarin ze een goede techniek leren om praktijktests af te nemen zonder door de mand te vallen. Eventueel kan er ook een 'praktijktestdienst' worden gecreëerd bij het Interfederaal Gelijkheidscentrum, zodat de dienst een binnenkomende klacht van discriminatie meteen kan onderzoeken, kan controleren en eventueel verdere stappen kan ondernemen zonder rekening te moeten houden met een dienst van buitenaf.⁴¹¹

181. Het juridisch kader rond dit principe zou nuttig zijn, omdat de praktijktest dan te allen tijde kan worden afgenomen. Vermeende discriminatoren (eventueel verhuurders) moeten dus steeds op hun hoede zijn en zullen zich minder snel wagen aan discriminatoire handelingen. Bovendien zal de informatie die verzameld is op georganiseerde, gecontroleerde en betrouwbare wijze bruikbaar zijn om te verwerken en de discriminatie wetenschappelijk in kaart te brengen. De praktijktest zal moeten voldoen aan bepaalde voorwaarden. Naar mijn mening zijn enkele noodzakelijke voorwaarden de volgende: de test moet verlopen volgens een draaiboek dat werd geaccepteerd door het Interfederaal Gelijkheidscentrum, de testpersonen hebben een specifieke opleiding gevolgd om de test te mogen afnemen, er is geen familiale band tussen het vermeend slachtoffer en de vermeende dader, de testpersoon stelt zich neutraal en objectief op ten opzichte van de vermeende discriminator, de testpersoon lokt geen discriminatie uit maar biedt wel de mogelijkheid ertoe aan en de testpersoon eerbiedigt de privésfeer van de geteste persoon.⁴¹²

182. Inspiratie voor het wettelijk kader kan verder worden gezocht in Nederland, Frankrijk, het Verenigd Koninkrijk en Finland waar de praktijktest is geaccepteerd als een bruikbaar bewijsmiddel.⁴¹³

Onderafdeling 3. Invoering bepaling rond vragenlijstprocedure

---

⁴⁰⁹ E. CLOOTS, M. SPINOY en J. VRIELINK, *Gelijk zijn versus gelijk krijgen*, Morsel, Intersentia, 2021, 193; UNIA, "Evaluatie Wet van 10 mei 2007 tot wijziging van de wet van 30 juli 1981 tot bestraffing van bepaalde door racisme of xenofobie ingegeven daden (B.S. 30 mei 2007) (Antiracismewet) Wet van 10 mei 2007 ter bestrijding van bepaalde vormen van discriminatie (B.S. 30 mei 2007) (Antidiscriminatiewet)", 2017, 11 en 18, www.unia.be/files/Documenten/Publicaties_docs/Evaluatie_Antidiscriminatie-_en_Antiracismewet_2017.pdf.

⁴¹⁰ E. CLOOTS, J. VRIELINCK en S. SOTTIAUX, "Evaluatie Gelijkheidsdecreet – deel II – rechtspraakanalyse", *Demos* 2020, 32, https://gelijkekansen.be/portals/gelijkekansen/OpenContent/Files/940/DEEL_II_rechtspraakoverzicht_20200701_DEMOS_JV.pdf.

⁴¹¹ Voorstel van een decreet houdende praktijktesten van 27 maart 2015, *Parl.St.* VI.Parl. 2014-15, nr. 303, 12-14, <https://docs.vlaamsparlement.be/pfile?id=1090629>.

⁴¹² Voorstel van een decreet houdende praktijktesten van 27 maart 2015, *Parl.St.* VI.Parl. 2014-15, nr. 303, 12-14, <https://docs.vlaamsparlement.be/pfile?id=1090629>.

⁴¹³ EVALUATIECOMMISSIE FEDERALE WETGEVING TER BESTRIJDING VAN DISCRIMINATIE, *Eerste evaluatieverslag*, 2017, 85, www.unia.be/files/Documenten/Aanbevelingen-advies/Evaluatiecommissie_federale_wetgeving_ter_bestrijding_van_discriminatie.pdf.

183. Om een betere toegang tot informatie te verkrijgen en vorm te geven aan de algemene samenwerkingsplicht van partijen inzake bewijsvoering is het mijn inziens interessant om de vragenlijstprocedure uit Ierland als bron van inspiratie te nemen. De vragenlijstprocedure geeft aan het vermeend slachtoffer de mogelijkheid om concrete informatie in te winnen van de vermeende discriminator over de discriminatoire handeling.⁴¹⁴ België beschikt reeds over enkele procedures waarbij informatie wordt uitgewisseld. Zo moet een werkgever steeds de reden voor ontslag opgeven wanneer hij een werknemer ontslaat.⁴¹⁵ Op die manier kan de werknemer de redelijkheid van het ontslag controleren. Wanneer de werkgever nalaat een reden op te geven, moet hij een forfaitaire boete betalen.⁴¹⁶

184. Het principe van de vragenlijstprocedure zou in principe ook kunnen worden toegepast op discriminatiezaken in de goederen- en dienstensector. Stel dat iemand vermoedt dat de weigering tot het verhuren van een goed gebaseerd is op een beschermd criterium dan kan hij het recht krijgen om informatie op te vragen door middel van een gestandaardiseerde vragenlijst. De antwoorden uit deze lijst zullen aantonen of de weigering al dan niet objectief gerechtvaardigd is.⁴¹⁷ Zelfs wanneer uit de antwoorden blijkt dat er geen sprake is van discriminatie zal de vragenlijst mijn inziens toch een positief effect hebben omdat de eiser dankzij de lijst een duidelijk antwoord heeft op de redenen waarom hij werd geweigerd.⁴¹⁸

185. De vragenlijstprocedure doet denken aan de bewijsmedewerkingsplicht uit het burgerlijk recht (*zie supra nr. 67 e.v.*).⁴¹⁹ In geval dat de vermeende discriminator niet meewerkte aan de bewijsmedewerkingsplicht, kon de rechter deze weigering in combinatie met andere verdachte elementen in aanmerking nemen om een vermoeden van discriminatie vast te stellen. Rekening houdend met de rechtspraak van het Hof van Justitie is het dan misschien ook mogelijk om de weigering van de discriminator om informatie te verstrekken in aanmerking te nemen.⁴²⁰

Afdeling 3. Hervorming van het afdwingsmechanisme

186. In België is er geen centrale verzamelplaats waar discriminatiedossiers terecht komen en worden beoordeeld, maar in België is er wel sprake van een diffuse rechterlijke handhaving van het discriminatieverbod. Deze verspreiding van discriminatiedossiers over het land is niet de meest ideale oplossing. Door het beperkt aantal discriminatieprocedures komen vele rechters zelden of nooit in aanraking met discriminatiezaken, waardoor de rechters een gebrek aan expertise en kennis over de antidiscriminatiewetgeving hebben. Dat resulteert dan weer in vele verschillende interpretaties van de feiten die een vermoeden van discriminatie kunnen aantonen en vele slachtoffers van discriminatie die hun beweringen niet kunnen hardmaken. Dat is de reden waarom er wordt gestreden om de

---

⁴¹⁴ Sectie 76 Employment Equality Act 1998; COMMISSIE VOOR DE EVALUATIE VAN DE FEDERALE ANTIDISCRIMINATIEWETTEN, *Eindverslag – Bestrijding van discriminatie, haatboodschappen en haatmisdrijven: een gedeelde verantwoordelijkheid*, 2022, 136.

⁴¹⁵ Art. 137 van het Koninklijk Besluit van 25 november 1991 houdende de werkloosheidsreglementering en art. 87 van het Ministerieel Besluit van 26 november 1991 houdende toepassingsregelen van de werkloosheidsreglementering.

⁴¹⁶ CAO nr. 109 van 12 februari 2014 betreffende de motivering van het ontslag.

⁴¹⁷ COMMISSIE VOOR DE EVALUATIE VAN DE FEDERALE ANTIDISCRIMINATIEWETTEN, *Eindverslag – Bestrijding van discriminatie, haatboodschappen en haatmisdrijven: een gedeelde verantwoordelijkheid*, 2022, 137.

⁴¹⁸ COMMISSIE VOOR DE EVALUATIE VAN DE FEDERALE ANTIDISCRIMINATIEWETTEN, *Eindverslag – Bestrijding van discriminatie, haatboodschappen en haatmisdrijven: een gedeelde verantwoordelijkheid*, 2022, 137-138.

⁴¹⁹ Art. 8.4, lid 3 BW.

⁴²⁰ COMMISSIE VOOR DE EVALUATIE VAN DE FEDERALE ANTIDISCRIMINATIEWETTEN, *Eindverslag – Bestrijding van discriminatie, haatboodschappen en haatmisdrijven: een gedeelde verantwoordelijkheid*, 2022, 137-138.

diffuse rechterlijke handhaving te verlaten en over te stappen naar een meer gecentraliseerd en gespecialiseerd handhavingssysteem.⁴²¹

187. Een mogelijkheid om zulk systeem te verkrijgen is door een gespecialiseerde rechterlijke instantie op te richten die exclusief bevoegd is voor geschillen omtrent discriminatie. De Ierse Workplace Relations Commission biedt inspiratie om ook in België een gecentraliseerd en gespecialiseerd handhavingssysteem te creëren. De aparte instantie beschikt over een verzameling van alle expertise en kennis omtrent discriminatie, waardoor er minder onzekerheid is over welke feiten een vermoeden aantonen. Dat resulteert in een stijging van het aantal procedures en in een stijging van het bedrag van schadevergoeding.⁴²²

188. Om de werking van het 'discriminatietribunaal' vlot te laten verlopen, is het belangrijk om magistraten aan te nemen die een bijzondere expertise hebben in het discriminatierecht. Het discriminatietribunaal is een rechterlijke instantie en is daardoor bevoegd om prejudiciële vragen te stellen aan het Hof van Justitie.⁴²³ Deze mogelijkheid biedt een extra garantie dat de zaken correct zullen worden beoordeeld. Het discriminatietribunaal moet voldoen aan de vereisten uit het recht op een eerlijk proces.⁴²⁴ Hieronder valt het recht op een tegensprekelijke procedure, respect voor de wapengelijkheid, een openbare behandeling en het respecteren van de redelijke termijn. Bovendien moeten de rechters hun beslissingen onafhankelijk en onpartijdig nemen en voldoende motiveren.⁴²⁵ Het recht op een eerlijk proces voorziet niet in het recht op een dubbele aanleg, maar als het voorbeeld van het Iers WRC wordt gevolgd dan kan wel in een hoger beroep worden voorzien.⁴²⁶ Mijn inziens is de mogelijkheid tot hoger beroep niet nodig. Het zorgt onder andere voor een uitrekking van de duur van een gerechtelijke procedure. Bovendien zijn de rechters in hoger beroep evenmin volmaakt in het nemen van beslissingen als in eerste aanleg en heerst er het risico op misbruik van het hoger beroep.⁴²⁷ Zeker wanneer het hoger beroep na een procedure in eerste aanleg bij het discriminatietribunaal zou terechtkomen bij een niet-gespecialiseerde instantie, is het voorzien van de mogelijkheid tot hoger beroep naar mijn mening niet nodig.⁴²⁸

189. De WRC heeft ook de bevoegdheid om onderzoeksmaatregelen te bevelen opdat het bewijsmateriaal niet in handen van de verweerder zou blijven.⁴²⁹ De Belgische wetgever kan er mijn

---

⁴²¹ E. CLOOTS, J. VRIELINCK en S. SOTTIAUX, "Evaluatie Gelijkekansendecreet – deel II – rechtspraakanalyse", *Demos* 2020, 37-43, https://gelijkekansen.be/portals/gelijkekansen/OpenContent/Files/940/DEEL_II_rechtspraakoverzicht_2020070_1_DEMOS_JV.pdf.

⁴²² E. CLOOTS, J. VRIELINCK en S. SOTTIAUX, "Evaluatie Gelijkekansendecreet – deel II – rechtspraakanalyse", *Demos* 2020, 46, https://gelijkekansen.be/portals/gelijkekansen/OpenContent/Files/940/DEEL_II_rechtspraakoverzicht_2020070_1_DEMOS_JV.pdf; Workplace Relations Commission (IR) 7 februari 2020, A Tenant/A Landlord, nr. ADJ-00023545, www.workplacelrelations.ie/en/cases/2020/february/adj-00023545.html.

⁴²³ Art. 267 VWEU.

⁴²⁴ Art. 6 EVRM; Art. 47 EU-Handvest.

⁴²⁵ Art. 6 EVRM; Art. 47 EU-Handvest.

⁴²⁶ CITIZENS INFORMATION, "Disputes about equality and discrimination", www.citizensinformation.ie/en/employment/enforcement_and_redress/equality_tribunal.html.

⁴²⁷ D. HEIRBAUT, "Het beroep in burgerlijke zaken: zin of onzin?", *T.P.R.* 1994, 807-849; K. BROECKX, *Het recht op hoger beroep en het beginsel van de dubbele aanleg in het civiele geding*, Antwerpen, Maklu, 1995; P. TAELMAN (ed.), *Het hoger beroep opnieuw bekeken*, Brugge, die Keure, 2012.

⁴²⁸ E. CLOOTS, J. VRIELINCK en S. SOTTIAUX, "Evaluatie Gelijkekansendecreet – deel II – rechtspraakanalyse", *Demos* 2020, 45, https://gelijkekansen.be/portals/gelijkekansen/OpenContent/Files/940/DEEL_II_rechtspraakoverzicht_2020070_1_DEMOS_JV.pdf.

⁴²⁹ Sectie 27, lid 1, d) Workplace Relations Act 2015; CITIZENS INFORMATION, "About inspection", www.workplacelrelations.ie/en/complaints_disputes/inspections/.

inziens voor kiezen om bij het creëren van de gespecialiseerde rechterlijke instantie een onderzoekstaak toe te voegen aan het takenpakket van het discriminatietribunaal. Anderzijds beschikt ook de burgerlijke rechter over deze bevoegdheid door middel van de bewijsmedewerkingsplicht en kan het bewijsmateriaal ook bij het slachtoffer terecht komen door de oplossingen uit het burgerlijk bewijsrecht toe te passen.⁴³⁰

---

⁴³⁰ Art. 8.4, lid 5 BW en Art. 871 Ger.W.

CONCLUSIE

Recente evaluaties tonen aan dat de afdwinging van de antidiscriminatiewetgeving in private verhoudingen gebrekkig blijkt. Om te beginnen is er sprake van onderrapportage waardoor vele discriminatoire handelingen onder de radar blijven. De zaken die wel voor de rechtbank komen, leiden vaak niet eens tot een veroordeling. Een klacht indienen lijkt dus vergeefse moeite. Unia haalt in het evaluatieverslag van de Antidiscriminatie- en de Antiracismewet enkele beweegredenen voor het lage slaagpercentage aan. Een gebrek aan bewijs is een terugkerende oorzaak voor het mislukken van juridische stappen. Dit komt door de povere regeling rond de bewijsvoering in de antidiscriminatiewetgeving. De geringe regeling hieromtrent volstaat niet om discriminatoire zaken voor de rechtbank te krijgen en te laten veroordelen.

Bij het bestuderen van deze 'povere regeling' rond bewijsvoering bleek dat het gemeen recht van mening is dat 'hij die beweert, ook moet bewijzen'. In discriminatiezaken is dat echter een zware last om te dragen voor het vermeend slachtoffer. Daarom werd het principe van de verdeling van de bewijslast in leven geroepen. Vanaf het ogenblik dat het vermeend slachtoffer feiten kan voorleggen die een vermoeden van discriminatie kunnen aantonen, verschuift de bewijslast naar de vermeende discriminator die op zijn beurt moet aantonen dat er geen sprake is van discriminatie.

Verschillende evaluaties van de antidiscriminatiewetgeving kaartten aan dat er toch heel wat problemen te vinden zijn met betrekking tot de bewijsvoering. Enerzijds is het voor het vermeend slachtoffer moeilijk om te weten welke elementen voldoende zijn om een vermoeden van discriminatie aan te tonen. Anderzijds is het voor de vermeende dader niet eenvoudig om te ontdekken welk tegenbewijs voldoende is om het vermoeden te weerleggen. Daarnaast is er in discriminatiezaken vaak een gebrek aan materieel bewijs van de discriminatoire handeling. Als er dan toch materieel bewijs bestaat, is het vaak de vermeende discriminator die erover beschikt. Verder zijn er ook enkele moeilijkheden te bespeuren met betrekking tot de bewijsmiddelen uit het antidiscriminatierecht. Onbekend is onbemand, zo blijkt. Noch van de praktijktest als van de statistische gegevens en van de publieke verklaringen wordt echt gebruik gemaakt.

Het burgerlijk bewijsrecht en het Ierse antidiscriminatierecht beschikken over enkele mechanismen die een oplossing kunnen bieden voor vele van deze knelpunten. Dankzij het aanvullend karakter van het burgerlijk bewijsrecht kunnen de principes uit boek 8 'Bewijs' ook worden toegepast op het antidiscriminatierecht. De bewijsmedewerkingsplicht biedt een oplossing voor het informatiedeficit en de bewijsasymmetrie van het vermeend slachtoffer. Ook de omkering van het bewijsrisico komt tegemoet aan de problematische toegang tot het bewijs voor het vermeend slachtoffer van de discriminatie. De verlaging van de bewijslast speelt dan weer in het voordeel van de vermeende discriminator wiens tegenbewijs dankzij de verlaging slechts 'met waarschijnlijkheid' in plaats van 'met redelijke zekerheid' moet worden aangetoond. Om de oplossingen uit het privaatrecht af te ronden werd ook de *Antigoon*-rechtspraak aangehaald als oplossing voor het ongeoorloofd bewijs, aangezien de rechtspraak sinds kort ook toepasselijk is op burgerlijke geschillen. Mogelijke oplossingen uit het Ierse antidiscriminatierecht zijn de Workplace Relations Commission (WRC) en de vragenlijstprocedure. De WRC maakt met zijn kennis en expertise in het antidiscriminatierecht komaf met de onzekerheid over welke feitelijke elementen een vermoeden van discriminatie kunnen aantonen. Bovendien hebben de arbiters een onderzoekstaak die ook de toegang tot het bewijs kan

verbeteren. De laatste oplossing bestaat uit de vragenlijstprocedure, waardoor het vermeend slachtoffer zelf informatie kan inwinnen van de vermeende discriminator en zo tegemoet kan komen aan het informatiedeficit.

Deze thesis eindigt met het antwoord op de hoofdonderzoeksvraag die als volgt luidt: *“Hoe zou het antidiscriminatierecht moeten worden aangevuld opdat de bewijsnood van zowel het slachtoffer als de dader van discriminatie kan worden vermeden?”*

De term ‘aanvullen’ is voor interpretatie vatbaar. Enerzijds is het mogelijk om het antidiscriminatierecht intern aan te vullen, maar anderzijds kan het letterlijk aangevuld worden met mechanismen die reeds bestaan in het burgerlijk bewijsrecht en in het Ierse antidiscriminatierecht en die toepasselijk kunnen zijn op Belgische discriminatiezaken. Het laatste deel van deze thesis bevat enkele aanbevelingen over hoe het Belgische antidiscriminatierecht naar mijn inziens moet worden aangevuld.

Zoals in het derde deel werd besproken, biedt het burgerlijk bewijsrecht naar mijn mening interessante oplossingen aan voor enkele knelpunten in de bewijsvoering. Als gevolg van het aanvullend karakter van het burgerlijk bewijsrecht kunnen deze oplossingen toepasselijk zijn op discriminatiezaken zonder dat de antidiscriminatiewetgeving wettelijk moet worden aangepast om gelijkaardige oplossingen in te voeren.

Mijn inziens is het wel interessant om het antidiscriminatierecht aan te vullen met een leidraad ‘best practices’ die meer duiding geeft rond welke elementen een vermoeden van discriminatie kunnen aantonen en welke feiten een vermoeden kunnen weerleggen. In deze aanbevelingen wordt een aanzet gegeven tot het opstellen van zo’n leidraad. Bovendien is het naar mijn mening een goed idee om een juridisch kader te creëren rond de praktijktest. Momenteel wordt er weinig tot geen gebruik gemaakt van de test, hoewel het een interessant bewijsmiddel is om een vermoeden van discriminatie aan te tonen. Een juridisch kader zou zekerheid brengen rond de uitvoering en de gevolgen van de praktijktest. Ook hier worden enkele aanbevelingen gegeven over hoe dit kader er mogelijk zou kunnen uitzien.

Vervolgens biedt het Ierse antidiscriminatierecht enkele mogelijkheden tot aanvulling van het Belgische antidiscriminatierecht. Het Ierse recht voorziet in een aparte instantie die zich uitsluitend bezighoudt met discriminatiezaken. Hierdoor heeft de instantie veel kennis en expertise over discriminatie in het algemeen, maar ook over feiten die een vermoeden kunnen aantonen en het vermoeden kunnen weerleggen. Het zou interessant zijn om in België ook zo’n instantie te creëren zodat de bevoegde rechters dagelijks bezig zijn met de materie en voldoende expertise ontwikkelen om op redelijke wijze te kunnen oordelen over een zaak. Tenslotte beschikt het Ierse antidiscriminatierecht over een ‘vragenlijstprocedure’. Dit principe is ook een interessant bewijsmiddel om een vermoeden van discriminatie te kunnen aantonen. Een Belgische equivalent van dit mechanisme zou meer dan welkom zijn.

BIBLIOGRAFIE

Wetgeving

Internationale en Europese wetgeving

Handvest van de Grondrechten van de Europese Unie van 18 december 2000, nr. C-364/1, *Pb.L.* 18 december 2000.

Richtlijn Raad nr. 2000/43/EG van 29 juni 2000 houdende toepassing van het beginsel van gelijke behandeling van personen ongeacht ras of etnische afstamming, *Pb.L.* 19 juli 2000, afl. 180, 22.

Richtlijn Raad nr. 2000/78/EG van 27 november 2000 tot instelling van een algemeen kader voor gelijke behandeling in arbeid en beroep, *Pb.L.* 2 december 2000, afl. 303, 16-22.

Richtlijn Raad nr. 2004/113/EG van 13 december 2004 houdende toepassing van het beginsel van gelijke behandeling van mannen en vrouwen bij de toegang tot en het aanbod van goederen en diensten, *Pb.L.* 21 december 2004, afl. 373, 37.

Richtlijn Raad nr. 2006/54/EG van 5 juli 2006 betreffende de toepassing van het beginsel van gelijke kansen en gelijke behandeling van mannen en vrouwen in arbeid en beroep (herschikking), *Pb.L.* 26 juli 2006, afl. 204, 23.

Verord. EP en Raad nr. 2016/679 van 27 april 2016 betreffende de bescherming van natuurlijke personen in verband met de verwerking van persoonsgegevens en betreffende het vrije verkeer van die gegevens en tot intrekking van Richtlijn 95/46/EG, *Pb.L.* 4 mei 2016.

Belgische wetgeving

Wet 10 oktober 1967 houdende het Gerechtelijk Wetboek – Deel IV: burgerlijke rechtspleging, *BS* 31 oktober 1967, 11360.

Wet 9 juli 1971 houdende goedkeuring van het Internationaal Verdrag inzake de uitbanning van alle vormen van rassendiscriminatie, *BS* 11 december 1975, 15791.

Wet 30 juli 1981 tot bestraffing van bepaalde door racisme of xenofobie ingegeven daden, *BS* 8 augustus 1981, 9928.

Wet 25 februari 2003 ter bestrijding van discriminatie en tot wijziging van de wet van 15 februari 1993 tot oprichting van een Centrum voor gelijkheid van kansen en racismebestrijding, *BS* 17 maart 2003.

Wet 10 mei 2007 ter bestrijding van discriminatie tussen vrouwen en mannen, *BS* 30 mei 2007.

Wet 10 mei 2007 ter bestrijding van bepaalde vormen van discriminatie, *BS* 30 mei 2007.

Wet 13 april 2019 betreffende het nieuw burgerlijk wetboek – boek VIII: bewijs, *BS* 14 mei 2019.

Koninklijk Besluit van 25 november 1991 houdende de werkloosheidsreglementering, *BS* 31 december 1991.

Collectieve arbeidsovereenkomst nr. 109 van 12 februari 2014 betreffende de motivering van het ontslag.

Ministerieel Besluit van 26 november 1991 houdende toepassingsregelen van de werkloosheidsreglementering.

Wetsontwerp tot wijziging van de wet van 30 juli 1981 tot bestraffing van bepaalde door racisme en xenofobie ingegeven daden, *Parl.St.* Kamer 2006-07, nr. 2720/009, 81.

Wetsvoorstel gericht op de bestrijding van discriminatie en tot wijziging van de wet van 15 februari 1993 tot oprichting van een Centrum voor gelijke kansen en de strijd tegen racisme, *Parl.St.* Senaat 2001, nr. 2-167.

Voorstel van een decreet houdende praktijktesten van 27 maart 2015, *Parl.St.* VI.Parl. 2014-15, nr. 303, 12-14, <https://docs.vlaamsparlement.be/pfile?id=1090629>.

Wetsontwerp houdende invoeging van Boek 8 "Bewijs" in het nieuw Burgerlijk Wetboek, *Parl.St.* Kamer 2018-19, nr. 3349/001, 16.

Wetsontwerp houdende invoeging van Boek 8 "Bewijs" in het nieuw Burgerlijk Wetboek, *Parl.St.* Kamer 2018-19, nr. 3349/005, 35.

Verslag (Comm.) over de toepassing van Richtlijn 2000/43/EG van de Raad houdende toepassing van het beginsel van gelijke behandeling van personen ongeacht ras of etnische afstamming ("richtlijn rassengelijkheid") en van Richtlijn 2000/78/EG van de Raad tot instelling van een algemeen kader voor gelijke behandeling in arbeid en beroep ("richtlijn gelijke behandeling in arbeid en beroep"), 19 maart 2021, COM/2021/139 final.

Ierse Wetgeving

Employment Equality Act 1998, www.irishstatutebook.ie/eli/1998/act/21/enacted/en/html.

Equal Status Acts 2000-2018, <https://data.oireachtas.ie/ie/oireachtas/act/2000/8/eng/enacted/a800.pdf>.

Workplace Relations Act 2015, www.irishstatutebook.ie/eli/2015/act/16/enacted/en/html.

Rechtspraak

Europese rechtspraak

EHRM 6 juli 2005, nrs. 43577/98 en 43579/98, Nachova en anderen/Bulgarije, para. 147.

EHRM 13 december 2005, nr. 55762/00 en 55974/00, Timishev/Rusland.

EHRM 20 juni 2006, nr. 17209/02, Zarb Adami/Malta.

EHRM 13 november 2007, nr. 57325/00, D.H./Tsjechische Republiek, overw. 188.

EHRM 2 februari 2016, nr. 7186/09, Di Trizio/Switzerland.

HvJ 13 mei 1986, nr. 170/84, ECLI:EU:C:1986:204, Bilka.

HvJ 17 oktober 1989, nr. C-94/10, ECLI:EU:C:1989:383, Danfoss.

HvJ 27 oktober 1993, nr. C-127/92, ECLI:EU:C:1993:859, Enderby.

HvJ 9 november 1993, nr. C-132/92, Birds Eye Walls/Friedel M. Roberts, *Jur.* 1993, I-5579, overw. 20.

HvJ 31 mei 1995, nr. C-400/93, ECLI:EU:C:1995:155, Royal Copenhagen.

HvJ 14 december 1995, nr. C-317/93, Inge Nolte/Landesversicherungsanstalt Hannover, concl. A-G Léger.

HvJ 23 mei 1996, nr. C-237/94, ECLI:EU:C:1996:206, O'Flynn.

HvJ 9 februari 1999, nr. C-167/97, ECLI:EU:C:1999:60, Seymour-Smith.

HvJ 26 juni 2001, nr. C-381/99, ECLI:EU:C:2001:358, Brunnhofer.

HvJ 6 december 2007, nr. C-300/06, ECLI:EU:C:2007:757, Ursula Voss.

HvJ 10 juli 2008, nr. C-54/07, ECLI:EU:C:2008:397, Feryn, *Jur.HvJ.* 2008, overw. 32.

HvJ 17 juli 2008, nr. C-303/06, Coleman, *Jur.HvJ.* 2008, overw. 55.

HvJ 21 juli 2011, nr. C-104/10, ECLI:EU:C:2011:506, Patrick Kelly, overw. 31.

HvJ 12 januari 2012, nr. C-415/10, ECLI:EU:C:2012:8, Meister, concl. P. MENGOZZI, overw. 32.

HvJ 25 april 2013, nr. C-81/12, ECLI:EU:C:2013:275, Asociația Accept, overw. 59.

HvJ 16 juli 2015, nr. C-83/14, ECLI:EU:C:2015:48, Chez Razpredelenie Bulgaria AD, overw. 80.

HvJ 3 oktober 2019, nr. C-274/18, ECLI:EU:C:2019:828, Mino Schuch-Gannadan, overw. 56-57.

Belgische rechtspraak

GwH 12 februari 2009, nr. 17/2009, *RW* 2009-10, 1045, overw. 93.3.

GwH 11 maart 2009, nr. 40/2009.

Cass. 19 december 1963, *Pas.* 1964, I, 416.

Cass. 3 maart 1978, *Pas.* 1978, I, 759.

Cass. 25 september 2000, AR C.00.0201.F, *Arr.Cass.* 2000, 1424.

Cass. 14 oktober 2003, AR P.03.0762.N, Antigoon, *RABG* 2018, nr. 8, 670-672, noot M. ROZIE.

Cass. 10 december 2004, *Arr.Cass* 2004, 1998.

Cass. 16 december 2004, AR C.03.0407.N, *Arr.Cass.* 2004, 2081, *JLMB* 2006, 1168, *NjW* 2006, 316, *Pas.* 2004, 2022, *RGAR* 2006, 14161, met noot, *RW* 2004-05, 1553, noot H. NYS, *T.Gez.* 2004-05, 299, noot S. LIERMAN.

Cass. 18 januari 2007, *Res.Jur.Imm.* 2007, 27.

Cass. 13 december 2007, *Pas.* 2007, 2292.

Cass. 10 maart 2008, AR S.07.0073.N, ECLI:BE:CASS:2008:ARR.20080310.8.

Cass. 26 november 2010, AR C.09.0584.N, *Arr.Cass.* 2010, 2840, *Pas.* 2010, 3022.

Cass. 14 november 2013, AR C.13.0015.N, *Arr.Cass.* 2013, 2401.

Cass. 14 november 2013, *Not.Fisc.M.* 2014, 47.

Cass. 14 november 2014, AR C.14.0043.N, concl. A. VAN INGELGEM, *P&B* 2015, 49.

Cass. 4 juni 2015, AR C.14.0479.F, *TBH* 2015, 925.

Cass. 12 februari 2016, AR F.14.0223.F.

Cass. 14 juni 2021, AR C.20.0418.N, *JT* 2021, 551, noot D. MOUGENOT.

Antwerpen 25 februari 2009, Joris V./Centrum voor Gelijkheid van kansen en voor racismebestrijding, 2008/AR/268.

Gent 7 september 2011, nr. 20091AR12440, DE V.G / G. Marie, V.L Sylvie, B. Charlotte, www.unia.be/files/Documenten/Rechtspraak/2011_09_07_Gent.pdf.

Brussel 28 september 2020, www.unia.be/files/Documenten/Rechtspraak/2020_09_28_Cour_Bruxelles.pdf.

Gent 24 juni 2021, www.unia.be/files/Documenten/Rechtspraak/2021_06_24_Hof_Gent.pdf.

Rb. Brussel 3 juni 2005, *T. Vreemd.* 2006, 42, noot J. KUSTERS.

Orb. Brussel (NI.) 8 juli 2005, Annelies V.D.B. en Centrum voor Gelijkheid van Kansen en Racismebestrijding/NV P, M. Suphy A en M. Anas R.

Rb. West-Vlaanderen 10 november 2014, *TBO* 2015, 288.

Rb. Luik 23 december 1955, *RGAR* 1956, nr. 5780.

Rb. Oost-Vlaanderen, (afd. Gent) 4 augustus 2020, onuitg. in VRIELINK, J., "Rechters hebben last met verdeelde bewijslast in anti-discriminatiezaken", *De Juristenkrant* 2020, 11.

Voorz. Rb. Nijvel 19 april 2005, *JT* 2005, 380.

Nederlandse rechtspraak

Commissie Gelijke Behandeling (NL) 1 januari 2004, nr. 2004-37, <https://oordelen.mensenrechten.nl/oordeel/2004-37>.

Ierse rechtspraak

Supreme Court (IR) 24 februari 2015, nr. [2015] IESC 13, Stokes/Christian Brothers High School, www.courts.ie/Judgments.nsf/597645521f07ac9a80256ef30048ca52/a09897a48211897980257df6005a3c31?OpenDocument.

High Court (IR) 25 februari 2004, nr. [2004] IEHC 42, Noonan Services Ltd and Others/Labour Court.

High Court (IR) 27 juli 2010, nr. [2010] IEHC 326, Iarnród Éireann/Mannion.

Labour Court (IR) 15 februari 2001, nr. DEEO11, Mitchel/Southern Health Board, www.workplacerelations.ie/en/cases/2001/february/dee011.html.

Labour Court (IR) 25 november 2002, nr. EED0212, NBK Designs/Inoue, www.workplacerelations.ie/en/cases/2002/november/eed0212.html.

Labour Court (IR) 19 augustus 2005, nr. DEC-S2005-114A, Nigerian National/A Financial Institution, www.workplacerelements.ie/en/cases/2005/august/dec-s2005-114-full-case-report.html.

Labour Court (IR) 16 december 2008, nr. EDA0821, McCarthy/Cork City Council, www.workplacerelements.ie/en/cases/2008//december/eda0821.html.

Labour Court (IR) 16 september 2009, nr. EDA0917, Melbury Developments Ltd./Valpeters, www.workplacerelements.ie/en/cases/2009/september/eda0917.html.

Equality Tribunal (IR) 2 maart 2009, MacMahon/Department of Physical Education and Sport, University College Cork, nr. DEC-S2009-014, [DEC-S2009-014 - Full Case Report - Workplace Relations Commission](http://www.workplacerelements.ie/en/cases/2009/march/dec-s2009-014-full-case-report-workplace-relations-commission).

Equality Tribunal (IR) 20 januari 2011, nr. DEC-S2011-004, Mr Desmond Mc Greal/Cluid Housing, www.workplacerelements.ie/en/cases/2011/january/dec-s2011-004-full-case-report.html.

Workplace Relations Commission (IR) 21 augustus 2018, ADJ-00002790, A University Lecturer/A University, www.workplacerelements.ie/en/cases/2018/august/adj-00002790.html.

Workplace Relations Commission (IR) 7 februari 2020, nr. ADJ-00023545, A Tenant/A Landlord, www.workplacerelements.ie/en/cases/2020/february/adj-00023545.html.

Rechtsleer

Boeken

ALLEMEERSCH, B., "Stand van zaken en recente ontwikkelingen op het vlak van bewijs in rechte" in VAN ORSHOVEN, P. (ed.), *Themis Gerechdelijk Recht*, Brugge, die Keure, 2010, 142 p.

ALLEMEERSCH, B., *Taakverdeling in het burgerlijk proces*, Antwerpen, Intersentia, 2007, 597, nr. 17.

ALLEMEERSCH, B. en HOUTMEYERS, A.-S. "De onderzoeksmaatregelen en het nieuwe burgerlijk bewijsrecht" in Taelman, P. en Allemeersch, B. (eds.), *Het burgerlijk proces opnieuw hervormd*, Antwerpen, Intersentia, 2019, 284 p.

ALLEMEERSCH, B. en Vandenbussche, W., "Stand van zaken en actuele ontwikkelingen op het stuk van het bewijsrecht", in Voet, S. en Allemeersch, B. (eds.), *Themis Gerechdelijk recht*, Brugge, Die Keure, 2017, 129 p.

ASSEMBOURG, M. en BORRES, M., *Quinze années d'application des lois anti-discrimination*, Limal, Anthemis, 2022, 262 p.

BAYART, C. en DEITEREN, C., "Recente rechtspraak van het Hof van Justitie met betrekking tot de ras- en kaderrichtlijn" in Bayart, C., Sottiaux, S. en Van Drooghenbroeck, S., *Actuele topics discriminatierecht*, Brugge, Die Keure, 2010, 407 p.

Bernard, N., "Les lois anti-discrimination et le secteur du logement (privé et social)" in Bayart, C., Sottiaux, S. en Van Drooghenbroeck, S., *De nieuwe federale antidiscriminatie wetten*, Brugge, die Keure, 2008, 849 p.

BRULOOT, D., e.a., *Privaatrecht in hoofdlijnen volume 1*, Mortsel, Intersentia, 2020, 438 p.

CATTOIR, B., *Burgerlijk Bewijsrecht*, Mechelen, Kluwer, 2013, 597 p.

CATTOIR, B., *Het nieuw burgerlijk bewijsrecht*, Mechelen, Wolters Kluwer, 2020, 219 p.

CHALOVSKA, N., *Situation Testing – a method of proving discrimination*, Skopje, Skenpoint, 2014, 70 p.

CLOOTS, E., SPINOY, M. en VRIELINK, J., *Gelijk zijn versus gelijk krijgen*, Mortsel, Intersentia, 2021, 306 p.

DAUW, P. en DAUW, E., *Burgerlijk procesrecht (vijfde editie)*, Mortsel, Intersentia, 2020, 610 p.

DE PRINS, D., SOTTIAUX, S. en VRIELINK, J., *Handboek discriminatierecht*, Mechelen, Kluwer, 2005, 593 p.

DE VOS, M. en BREMS, E. (eds.), *De Wet Bestrijding Discriminatie in de praktijk*, Antwerpen, Intersentia, 2004, 347 p.

GEORGE, F. en HUBIN, J.-B., "La réforme du droit de la preuve" in GEORGE, F. (ed.), *Les grandes évolutions du droit des obligations*, Limal, Anthemis, 2019, 412 p.

LIDDELL, R. en O'FLAHERTY, M., *Handboek over het Europese non-discriminatierecht*, Luxemburg, Bureau voor publicaties van de Europese Unie, 2020, 338 p.

MOUGENOT, D., "Les mesures d'instruction" in DE LEVAL, G. (ed.), *Droit judiciaire, II, Manuel de procédure civile*, Brussel, Larcier, 2015, 1528 p.

MOUGENOT, D., "L'administration de la preuve et les mesures d'instruction" in BOULARBAH, H. en GEORGES, F. (eds.), *Actualités en droit judiciaire*, Brussel, Larcier, 2013, 439 p.

MOUGENOT, D., "La charge de la preuve en matière de responsabilité contractuelle" in STIJNS, S. en WÉRY, P. (eds.), *De rol van de rechter in het contract*, Brugge, die Keure, 2014, 643 p.

RINGELHEIM, J., en VAN DER PLANCKE, V. "Prouver la discrimination en justice" in DEPREZ, C., ERNOUX, A., GHESQUIERE, V., HACHEZ, I., RINGELHEIM, J., VAN BASSELAERE, C., VAN DER WAUTELET, V. en VAN DER PLANCKE, V., *Comprendre et pratiquer le droit de la lutte contre les discriminations*, Limal, Anthemis, 2018, 236 p.

RORIVE, I. en VAN DER PLANCKE, V., "Quels dispositifs pour prouver la discrimination?" in BAYART, C., SOTTIAUX, S. en VAN DROOGHENBROECK, S., *De nieuwe federale antidiscriminatie wetten*, Brugge, die Keure, 2008, 849 p.

SAMOY, I. en VANDENBUSSCHE, W., "Het nieuwe bewijsrecht" in STIJNS, S., *Themis 108 - Verbintenissenrecht*, Brugge, die Keure, 2019, 153 p.

SAMYN, B., *Privaatrechtelijk bewijs – Een diepgaand en praktisch overzicht*, Gent, Story Publishers, 2012, 576 p.

THIERY, Y., *Discriminatie en verzekering*, Antwerpen, Intersentia, 2011, 758 p.

THIERY, Y., "Verzekeren in tijden van gendergelijkheid – Een leidraad door rechtsonzeker gebied" in BAYART, C., SOTTIAUX, S. en VAN DROOGHENBROECK, S., *De nieuwe federale antidiscriminatiewetten*, Brugge, die Keure, 2008, 842 p.

THIRIAR, P., "De rechter en het bewijs" in VANLERBERGHE, B., TORFS, D., VAN HOORDE, E., RIVIERE, I., MEESE, J., ROZIE, J., VAN CAMP, J., THIRIAR, P. en RUTTEN, S., *Bewijsnood na het vernieuwde bewijsrecht*, Mortsel, Intersentia, 2020, 176 p.

VANDEBUSSCHE, W., *Bewijs en onrechtmatige daad*, Mortsel, Intersentia, 2017, 812 p.

VANDEBUSSCHE, W., "Het nieuwe bewijsrecht: gevolgen voor aansprakelijkheidsprocedures" in VANSWEEVELT, T. en WEYTS, B. (eds.), *Het nieuw bewijsrecht*, Mortsel, Intersentia, 2020, 144 p.

VANDEBUSSCHE, W., "Je t'aime ..., moi non plus – Over de loyale medewerking aan de bewijsvoering in het buitencontractueel aansprakelijkheidsrecht" in VANSWEEVELT, T. en WEYTS, B. (eds.), *Actuele ontwikkelingen in het aansprakelijkheidsrecht & verzekeringsrecht*, Antwerpen, Intersentia, 2015, 296 p.

VANLERBERGHE, B., "De krachtlijnen van het nieuwe burgerlijke bewijsrecht, in VANSWEEVELT, T. en WEYTS, B. (eds.), *Het nieuwe bewijsrecht*, Mortsel, Intersentia, 2020, 133 p.

VANLERBERGHE, B., *Het nieuwe burgerlijke bewijsrecht*, Mortsel, Intersentia, 2019, 54 pde .

VANLERBERGHE, B., "De verzachting van de regels inzake de bewijslast en de aangepaste bewijsstandaard in geval van bewijsnood: mogelijkheden en grenzen" in VANLERBERGHE, B., TORFS, D., VAN HOORDE, E., RIVIERE, I., MEESE, J., ROZIE, J., VAN CAMP, J., THIRIAR, P. en RUTTEN, S., *Bewijsnood na het vernieuwde bewijsrecht*, Mortsel, Intersentia, 2020, 176 p.

VANLERBERGHE, B. en RUTTEN, S., *Het bewijs in het burgerlijk proces / La preuve dans le procès civil*, Brugge, die Keure, 2015, 231 p.

VAN PETEGHEM, C., "Discriminatie op de (studenten)huurmarkt: (ver)huren in een grijze zone?" in TILLEMANN, B., e.a., *(Ver)huur van studentenhuurvesting*, Mortsel, Intersentia, 2019, 332 p.

VANSWEEVELT, T. en WEYTS, B. (eds.), *Het nieuwe bewijsrecht*, Brussel, Intersentia, 2020, 133 p.

VRANKEN, J.B.M., "Aansprakelijkheden en bewijsrecht" in RAAIJMAKERS, M. J. G. C. (ed.), *Aansprakelijkheden*, Deventer, Kluwer, 1990, 315 p.

VRIELINK, J., "De nieuwe Belgische Antidiscriminatiewet, een kritische bespreking" in UNIVERSITEIT ANTWERPEN (ed.), *Vrijheid en gelijkheid. De horizontale werking van het gelijkheidsbeginsel en de nieuwe Antidiscriminatiewet*, Antwerpen, Maklu Uitgevers, 2003, 814 p.

X., *Handboek over het Europese non-discriminatierecht*, Luxemburg, Bureau voor publicaties van de Europese Unie, 2010, 164 p.

X., *Stand van zaken inzake toepassing en doeltreffendheid van de Genderwet*, Brussel, Instituut voor de gelijkheid van vrouwen en mannen, 2018, 82 p.

Ierse boeken

FENNELLY, D., *Selected Issues in Irish Equality Case Law 2008-2011*, Dublin, The Equality Authority, 2012, 112 p.

Tijdschriften

ALLEMEERSCH, B., e.a., "[Burgerlijk bewijsrecht] Het voorwerp van de bewijsvoering - Ongeoorloofd bewijs", *TPR* 2015, nr. 2, 653.

ALLEMEERSCH, B., e.a., "[De burgerlijke bewijslast] Interpretatie van de basisregel", *TPR* 2015, nr. 2, 696.

ALLEMEERSCH, B. en HOUTMEYERS, A.S., "Kennismaking met het nieuwe bewijsrecht", *TBH* 2019, 629, nr. 19.

ALLEMEERSCH, B. en SCHOLLEN, P., "Behoorlijk bewijs in burgerlijke zaken. Over de geoorloofdheidsvereiste in het burgerlijk bewijsrecht", *RW* 2002-03, nr. 56, 41- 58.

BAECK, J. "Boek 8 <<Bewijs>>: het eerste boek van het nieuw Burgerlijk Wetboek", *RW* 2019-20, nr. 29, 1129.

DEKKERS, R., "De la collaboration des plaideurs dans l'administration de la preuve" (noot onder Luik 31 januari 1956) *RCJB* 1954, nr. 19.

DE REY, S., SAMOY, I. en FOUBERT, P., "Afdwinging van de antidiscriminatie wetgeving in private rechtsverhoudingen: heeft het privaatrecht iets te bieden?", *RW* 2021-22, nr. 31, 1210.

KUSTERS, J., "Huseigenaar veroordeeld voor huurweigering aan homokoppel", *De Juristenkrant* 2005, nr. 110, 12.

MOUGENOT, D., "Utilisation des preuves irrégulières en justice: Antigone se met en tenue civile", *JT* 2021, nr. 28, 537-540.

RINGELHEIM, J., "The Burden of Proof in Antidiscrimination Proceedings. A focus on Belgium, France and Ireland", *European equality law review* 2019/2, 58.

ROZIE, M., "Cass. (2e k.), 14 oktober 2003, P.03.0762.N", *RABG* 2018, nr. 8, 670-672.

SAMOY, I., "Het toepassingsdomein van de verschillende koopregelingen in kaart gebracht (gemeenschappelijk koop, consumentenkoop en internationale koop), met bijzondere aandacht voor gemengd gebruik en gemengde overeenkomsten", *TBBR* 2009, 71.

SCHOUTEDEN, M., "Antigoon in een nieuw, burgerrechtelijk jasje: klaar voor de catwalk?", *TBBR* 2022, nr. 5, 253.

SOTTIAUX, S., "De praktijktest: much ado about nothing?", *RW* 2014-15, nr. 38, 1482.

SPINOY, M., "Discriminatie in het Gelijkekansendecreet? Reflecties bij GwH nr. 110/2019", *TBP* 2020, afl. 7, (319) 338.

SPINOY, S. en WILLEMS, K., "België opnieuw veroordeeld voor te trage realisatie van inclusief onderwijs", *De Juristenkrant* 2021, nr. 425, 2.

STEVIGNY, G., "De bewijslast in het burgerlijk proces", *RW* 1957, 154, nr. 76.

THIERY, Y., "Gelijkheid, dienstverlening en verzekering: een herontdekkingstocht", *RDC-TBH* 2007-08, 747-772, nr. 39.

W. VANDENBUSSCHE, "Omgaan met bewijsnood bij aansprakelijkheid uit onrechtmatige daad", *RW* 2028-19, (323) 330, nr. 20.

VERHAEGHE, P-P. en VAN DER BRACHT, K., "Praktijktesten: Van onderzoeksmethode naar beleidsinstrument tegen discriminatie?", *Sociologos* 2017, nr. 1, 188.

VRIELINK, V. en SOTTIAUX, S., "Fitness-segregatie dan toch geen discriminatie: separate but equal?", *De Juristenkrant* 2014, nr. 299, 3.

WITTERS, W. en VERHELST, I., "Nieuwe discriminatieregels in arbeidszaken", *ORM* 2007, nr. 7, 166-184.

Ierse tijdschriften

RINGELHEIM, J., "The Burden of Proof in Antidiscrimination Proceedings. A focus on Belgium, France and Ireland", *European equality law review* 2019/2, 58.

Varia

AENDENBOOM, I., "De Europese anti-discriminatie-richtlijn en haar omzetting in de Belgische wetgeving. De beschermde criteria 'vermogen' en 'sociale afkomst'.", www.armoedebestrijding.be/publications/10jaarsamenwerking/10jaarsamenwerking_01-3_Aendenboom_NL.pdf.

ALLEMEERSCH, B., "De naakte grijsaard. Over de rechter en zijn persoonlijke kennis(sen)", 2009, 12, <https://vlaamspleitgenootschap.be/wp-content/uploads/2019/09/openingsrede-2009.pdf>.

BEALE, A., "Proving discrimination: the shift of the burden of proof and access to evidence", *Cloisters*, 2018, 23 p, [118DV18_Beale_Paper_EN_\(1\).pdf](http://118DV18_Beale_Paper_EN_(1).pdf).

BELGISCHE FEDERALE OVERHEIDSDIENSTEN, "Discriminatie", www.belgium.be/nl/justitie/slachtoffer/klachten_en_aangiften/discriminatie.

BRIBOSIA, E. en RORIVE, I., "Country report – Non-discrimination", Europese Commissie, 2021, 93, [5506-belgium-country-report-non-discrimination-2021-1-73-mb \(equalitylaw.eu\)](http://5506-belgium-country-report-non-discrimination-2021-1-73-mb(equalitylaw.eu)).

COMMISSIE VOOR DE EVALUATIE VAN DE FEDERALE ANTIDISCRIMATIEWETTEN, *Eindverslag – Bestrijding van discriminatie, haatboodschappen en haatmisdrijven: een gedeelde verantwoordelijkheid*, 2022, 295 p.

CURIA, "Databank rechtspraak Europees Hof van Justitie per rechtstechniek", 2017, www.unia.be/files/Documenten/Rechtspraak/Curia-NL-techniek-11-2017.pdf.

DUFFY, K., "Anti-Discrimination Law – Shifting the Burden of Proof", s.d., 6, www.era-comm.eu/oldoku/SNLLaw/03_Burden_of_proof/DUFFY_Burden%20of%20Proof.pdf.

EVALUATIECOMMISSIE FEDERALE WETGEVING TER BESTRIJDING VAN DISCRIMINATIE, *Eerste evaluatieverslag*, 2017, 132 p., www.unia.be/files/Documenten/Aanbevelingen-advies/Evaluatiecommissie_federale_wetgeving_ter_bestrijding_van_discriminatie.pdf

EUROPEAN UNION AGENCY FOR FUNDAMENTAL RIGHTS, *Access to justice in cases of discrimination in the EU. Steps to further equality*, Publications Office of the European Union, 2012, 72, <https://fra.europa.eu/sites/default/files/fra-2012-access-to-justice-social.pdf>.

GEENS, K., *De sprong naar het recht voor morgen*, 2016, 58, <https://cdn.nimbu.io/s/1jn2gqe/assets/1481026673705/De%20sprong%20naar%20het%20recht%20voor%20morgen.pdf>.

GEGEVENSBESCHERMINGSAUTORITEIT, *Advies m.b.t. wetsvoorstel om praktijktests toe te staan ten einde discriminatie in welke vorm ook, tegen te gaan (CO-A-2021-019)*, 2021, nr. 32/2021, www.gegevensbeschermingsautoriteit.be/publications/advies-nr.-32-2021.pdf.

JANSSEN, A. en ROSIERS, F., "Zorgvuldige selectie of regelrechte discriminatie? Wees voorzichtig bij het kiezen van de geschikte koper of huurder", *Forum Advocaten*, 2021, <https://forumadvocaten.be/nl/blog/artikel/zorgvuldige-selectie-of-regelrechte-discriminatie-wees-voorzichtig-bij-het-kiezen-van-de-geschikte-koper-of-huurder>.

KELEPOURIS, S., "Klacht voor discriminatie loopt al te vaak op niets uit", *De Morgen* 2019, www.demorgen.be/nieuws/klacht-voor-discriminatie-loopt-al-te-vaak-op-niets-uit~b8271776/.

NEIRYNCK, P., "Alles wat u moet weten over het Covid Safe Ticket of de coronapas", *De Tijd* 2021, www.tijd.be/dossiers/coronavirus/alles-wat-u-moet-weten-over-het-covid-safe-ticket-of-de-coronapas/10342445.html.

UNIA, "Cijfersverslag", 2021, www.unia.be/files/Documenten/Publicaties_docs/Cijfersverslag_2021_Unia_NL_def.pdf;

UNIA, "Discriminatie: enkele verduidelijkingen", www.unia.be/nl/discriminatiegronden/discriminatie-enkele-verduidelijkingen.

UNIA, "Evaluatie Wet van 10 mei 2007 tot wijziging van de wet van 30 juli 1981 tot bestraffing van bepaalde door racisme of xenofobie ingegeven daden (B.S. 30 mei 2007) (Antiracismewet) Wet van 10 mei 2007 ter bestrijding van bepaalde vormen van discriminatie (B.S. 30 mei 2007) (Antidiscriminatiewet)", 2017, 11 en 18, www.unia.be/files/Documenten/Publicaties_docs/Evaluatie_Antidiscriminatie-en_Antiracismewet_2017.pdf.

UNIA, "Over Unia", www.unia.be/nl/over-unia#Wat-doet-Unia.

UNIA, "Rechtsgeldigheid van opnames of praktijktesten", www.unia.be/nl/wetgeving-aanbevelingen/rechtsgeldigheid-van-opnames-of-praktijktesten.

UNIVERSITEIT GENT, "Lesgevers", www.ugent.be/re/nl/opleidingen/levenslang-leren/gerexpert/lesgevers.htm.

UNIVERSITEIT GENT, "Wannes Vandenbussche", www.ugent.be/re/mpor/procesrecht/nl/overons/wannes.htm.

VANDENBRUWAENE, P., "De drie antidiscriminatie wetten van 10 mei 2007 nader bekeken: de Algemene discriminatiewet, de Genderwet en de Racismewet", *Openbaar Ministerie* 2015, 20, www.om-mp.be/om_mp/files/en-savoir-

plus/mercuriales/auditorats%20g%C3%A9n%C3%A9raux%20du%20travail/Antwerpen/AG%20Antwerpen_2015.pdf.

VAN DE RYSE, T. en KERN, J., "De 'verdeelde' bewijslast in de Antidiscriminatiewet", Forum Advocaten, 2020, <https://forumadvocaten.be/nl/blog/artikel/de-verdeelde-bewijslast-in-de-antidiscriminatiewet>.

VANHORENBEKE, P., "Het nieuw bewijsrecht", s.d., www.studio-legale.be/nieuw-bewijsrecht/?lang=nl.

VRIELINK, J. en SPINOY, M., "Rechters hebben last met verdeelde bewijslast in anti-discriminatiezaken", *Leuven blog for public law* 2021, www.leuvenpubliclaw.com/rechters-hebben-last-met-verdeelde-bewijslast-in-anti-discriminatiezaken/.

X., "Bouba Kalala van 'De Mol' botst op discriminatie op de Vlaamse huurmarkt: 'Ik ben niet het probleem'.", *De Morgen* 2022, [Bouba Kalala van 'De Mol' botst op discriminatie op de Vlaamse huurmarkt: 'Ik ben niet het probleem' | De Morgen](https://www.demorgen.be/nieuws/bouba-kalala-van-de-mol-botst-op-discriminatie-op-de-vlaamse-huurmarkt-ik-ben-niet-het-probleem/).

X., "Hoe kunnen we 'discriminatie' definiëren (conform het Gelijkekansendecreet)?", *CIB* 2020, www.cib.be/kennis/e03f5260-18d8-488a-8b77-e235b3f89dd5/hoe-kunnen-we-discriminatie-definieren-conform-het-gelijkekansendecreet.

X., "Non-binair model dient klacht in tegen restaurant na discussie over ontblote schouders", *Bruzz* 2022, [Non-binair model dient klacht in tegen restaurant na discussie over ontblote schouders | BRUZZ](https://www.bruzz.be/nieuws/non-binair-model-dient-klacht-in-tegen-restaurant-na-discussie-over-ontblote-schouders).

X., "Praktijktesten op de Brusselse arbeidsmarkt", *Unia*, 2020, 3.

X., "Slachtoffers van racisme twifelen vaak om klacht neer te leggen", *De Morgen* 2017, www.demorgen.be/nieuws/slachtoffers-van-racisme-twifelen-vaak-om-klacht-neer-te-leggen~b2af3585/.

Ierse varia

CITIZENS INFORMATION, "About inspection", www.workplacerelations.ie/en/complaints_disputes/inspections/.

CITIZENS INFORMATION, "Disputes about equality and discrimination", www.citizensinformation.ie/en/employment/enforcement_and_redress/equality_tribunal.html.

CITIZENS INFORMATION, "Workplace Relations Commission", www.citizensinformation.ie/en/employment/enforcement_and_redress/labour_relations_commission.html.